

1982 | 3

**Gyorsfényképek
a vidéki értelmiségről**

Névsorolvasás

Pillanatképek

Endrődi Szabó Ernő,

Györke Zoltán,

Szepesi József,

Szöllősi Zoltán,

Tamás István, Zalán Tibor

versei és

Onagy Zoltán prózai írása

Nyilasy Balázs

a hetvenes évek

hazai lírájáról

PALŐCFÖLD

„Még hogy nincs lehetőségük a közeleti munkára! Erre csak hivatkoznak. A gond inkább abból adódik, hogy sokan úgy képzelik, csak egy-egy bizottság vezetői tudják képességeik egy töredékét a falu javára hasznosítani. Úgy érzik, a diploma mellé vezetői szerep dukál! Csak azt nem veszik figyelembe, hogy nekünk ügyelni kell az arányokra is. Aki igazán értelmiségi, az nem sértődik meg akkor sem, ha egyszerű bizottsági tagként veheti ki részét a közösségi munkából. De szeretném hangsúlyozni, bár nyomaiban nálunk is fellelhető a passzivitás, mi elégedettek vagyunk diplomásaink közszereplésével. Ezt a statisztika is tükrözi, pontosan annyian vesznek részt a közeleti munkában, ahányukra az arányok kívánalmái miatt szükség van. Ha gondolja, akár meg is mutatom.

(Császár Nagy László: Menj, aztán mutass utat)

„A többi gond megoldásával együtt és hosszabb távon történik tehát a cigányság helyzetének jobbítása. Másképpen nem lehetséges. Ezért a cigányértelmiségieknek azt kellene feladatuként vállalni, hogy a cigányok gondolkodásmódján változtasson, formálja korszerűvé a cigányság öntudatát. Ehelyett még közöttük is azt hallom olykor, hogy mindent ráerőltetnek a cigányságra. Pedig ami jobb, azt minden ember szereti, azt ritkán kell erőltetni. És a putriból kijönni jobb, mint ott élni. Ehhez nem kell különösebb tudás. Tudomásul kell venni: a cigányság nagy tömegei akarva-akaratlanul, szakítottak régi életformájukkal. Nem a kezdeteknél tartunk tehát. A mai tényekből kell kiindulnunk. Ehhez kell a programokat megtalálni. Hibák, hiányosságok, feladatok is kerülnek tehát bőven!”

(Interjú Szepesi József költővel)

„Főlnöttebb lett a hetvenes évek lírája. A (még a hatvanas évek első felében is) minden diadalmasan átsegítő jövő egyre ritkábban szolgál hivatkozási alapul, de a megszenvedett múlt varázsszava is veszít erejéből: a szemek a jelenre irányulnak. A korábbi társadalmi szatírák tipikusan erkölcsi indíttatású valóságképe — a forradalmi folyamat lelassulását, megtorpanását elsősorban az elkényelmesedés, a polgári elemek közéletbe való visszazivárgása okozza — jócskán veszít érvényéből. A szocializmus mozdulatlan elkötelezettségéből mozgó elkötelezettséggé, változó, fejlődő, alakuló intézményrendszer-együttessé válik. A differenciálatlan, eszményítő népszemlélet gyöngeségei is mind jobban kiütözköznek, a gazdasági mechanizmussal társadalmi kategóriák egész sora kerül az újragondolandó dolgok közé.”

(Nyilasy Balázs a hetvenes évek hazai lírájáról.)

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Február 12-én a Nógrád megyei Tanács VB és az MSZMP Nógrád megyei PB illetékes osztályai képviselőinek jelenlétében sor került lapunk szokásos éves értékelésére. A beszélgetésen részt vett és véleményt nyilvánított Lázár István író.

A Palócföld Könyvek sorozatban ez idáig megjelent kötetek kapcsán újabb anketokra került sor. Kelemen Gábor a salgótarjáni Táncsics Mihály Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskolában (márc. 30.) és Egyházasdengelegen (ápr. 25.) találkozott olvasóival. Laczkó Pál szintén a salgótarjáni Táncsics Mihály Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola (márc. 4.) vendége volt.

Az ideai salgótarjáni munkás kulturális hetek keretében a BRG salgótarjáni gyáregységének ifjúsági klubjában Palócföld-ankétot szerveztek. Folyóiratunkat Végh Miklós főszerkesztő és Laczkó Pál képviselte. Könyve kapcsán Laczkó Pál a kohászati üzemek Zója brigádjával (május 4.), a balassagyarmati BK-ban és a helyi MÁV-klubban (ápr. 26.) beszélgetett a munkásolvasókkal.

A Nógrádi Sándor Munkásmozgalmi Múzeum, a Balassi Bálint megyei könyvtár és a Palócföld közös szervezésű irodalmi estjeinek sorában ápr. 14-én az Ébresztő idő című antológiában szereplő három költő — Bódi Tóth Elemér, Szepesi József, Tamás István — találkozájára került sor. Mindhármukat Végh Miklós, a Palócföld főszerkesztője mutatta be. Június 4-én Laczkó Pál önálló estjének házigazdája Kojnok Nándor, a megyei könyvtár igazgatója volt. A szerző Szalmakomiszár című kötetét Alexa Károly egyetemi adjunktus és Földi Péter festőművész méltatta. Közreműködött Sándor Zoltán. A sikeres sorozattá fejlődött irodalmi estek ösztölgyatatódnak.

Ápr. 28-án Salgótarján déli bejáratánál fölavatták Czinke Ferenc grafikusművész vendégköszöntő térplasztikáját. A városban folyó termelőmunka eredményeit szimbolizáló részelemekből komponált alkotást dr. Fancsik János országgyűlési képviselő avatta fel. A művész újabb munkáiból május 18-án nyílt kiállítás a Nógrádi Sándor Múzeum kiscsalérijában. Megnyitót Baranyi Ferenc költő mondott.

Az ünnepi könyvhét vidéki megnyitóját május 29-én Salgótarján városközpontjában tartották. Beszédet mondott Bernát György az MKKE elnöke. Közreműködött Béres Ilona és Kovács István színművészek. A nagyszámú közönséget az Interfolk együttes szórakoztatta. Dedikáltak: Csanády János, Cseres Tibor, Ladányi Mihály, Szeberényi Lehel, Vészi Endre, Janikovszky Éva. Az írószemmelben megjelent írások kapcsán a dedikálók között volt Kelemen Gábor és Szepesi József helybeli szerzők is. A Palócföld külsősátrában a Palócföld Könyvek kötetét kínálták.

Az ünnepi könyvhét kiadványaiból és az Európa Könyvkiadó Műhely c. anyagából a József Attila Megyei Művelődési Központban „Szép magyar könyv” címmel Végh Miklós, a Palócföld főszerkesztője nyitott meg kiállítást.

Az ünnepi könyvhét gazdag programjában Kelemen Gábor és Laczkó Pál a rétsági művelődési központban találkoztak olvasóikkal (máj. 31.). Kelemen Gábor Bakszékér című kötete és az írószemmelben megjelent írása kapcsán a FIN-porcelángyár balassagyarmati üzemébe (jún. 2.), az MSZMP Nógrád megyei Igazgatóságára és a STÉSZ dolgozóikhoz hívták meg.

CSUKLY LÁSZLÓ (1925—1982)

Fáradhatatlan, kiváló munkatársunk volt a művelődés, különösképpen az irodalom szolgálatában; nevelő szellemű ismeretterjesztő, minden korosztállyal szót értő; sok-sok előadással, írással közös ügyünket szervező, segítő. Lélekre, szándéokra figyelő barátunk volt, friss forrás vízeként tisztán áttetsző, de színeiben ragyogó egyéniség, akivel a mindennapi beszélgetések is maradandó élményekké váltak.

Eseményekben, fordulatokban egyáltalán nem szegény élete során — az egyetem elvégzése után — 16 éven keresztül a fővárosban dolgozott tudós kutatóként, tanárként, minisztériumi emberként, művelődési otthon vezetőjeként. 1958-tól — majd két évtizeden át — Mátraverebélyben tanított, és vállalta a közművelődés közkatónájának „rangját”. Ahogyan 1970-ben az országos népművelési konferencián elhangzott felszólalásában mondta: „olyan vagyok, akihez minden létező fórumról csak »lejönnek«.” Igazi hivatásának a közművelődést tartotta, elsősorban a „végek”-en való helytállást, ahol a legnehezebb körülmények között is, másokat is biztatva vallotta egy erdélyi történetíró levelének sorait: „Mi is tudtuk volna Nagyságos Fejedelem, hogy mit kell tennünk, de tettük azt, amit lehetett.”

A Palócföld alapító tagja volt, 1964—67 között felelős szerkesztője, majd rovatvezetője.

Néhány éve — családi okok miatt — Komárom megyébe költözött, ahol a megyei művelődésügyi osztály munkatársaként dolgozott, haláláig. Értékes, eredményekben gazdag munkásságáért méltán érdemelte ki — több más kitüntetés mellett — a „Kiváló népművelő” címet és a „Madách-émlékérmét”.

Emlékét őrizve, akkor cselekszünk jól, ha magatartását és gondolkodását példának és eligazító tanulságnak tekintjük.

K. N.

1982 | 3

TARTALOM

- 3 Császár Nagy László: Menj, aztán mutass utat
- 5 Kelemen Gábor: Névsorolvasás
- 9 Zilahy Tamás: Pillanatképek
- 11 Egyenrangúan, emberként és alkotóként
(Laczkó Pál beszélgetése Szepesi József költővel)
- 13 Szepesi József: Önvizsgálat
- 14 Onagy Zoltán: A dózni útja
- 17 Tamás István: Palackposta
- 17 Györke Zoltán: Szegénylegény-dal
- 18 Szöllösi Zoltán: „Vágyak tárgya”
- 19 Endrődi Szabó Ernő: Visszapillantó tükör, Lándzsás akhajokkal, Délutánversek
- 20 Zalán Tibor: Approximációk II.
- 21 Nyilasy Balázs: A demitizálás változatai
(A hetvenes évek hazai lirájáról)
- 24 Gondolkodó Magyarok (Dérczy Péter)
- 26 Lackó Miklós: Szerep és mű (Kerekgyártó T. István)
- 27 Thiery Árpád: Királynék városa (Horpácsi Sándor)
- 28 Kultúráról, művelődésről teoretikus megközelítésben
(Csongrády Béla)
- 30 Munkásfiatalok VI. vers- és prózamondó versenye
(Pintér Károly)

*

A címlapon Muzsnay Ákos, az 5. old.: Földi Péter, 7. old.: Szakall Ágnes, a 10. és 20. old.: Banga Ferenc, a 15. old.: Fábian Gyöngyvér, a 29. oldalon és borítóbelsőn Tóth Imre, a 22. oldalon és a hátsó borítón Tornay Endre András munkái. (Fotó: Buda László)

PALÓCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVESZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA
Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyes szám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867

INDEX: 25 925

82.25908 Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat, St. 1200 db
Fv.: Kelemen Gábor íg.

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

Menj, aztán mutass utat

A nagyközség középületein hatalmas táblákra pingált jelszavak buzdítják a helybélieket társadalomépítésre. Így aztán hamar megtudja az érkező, hogy a hajdanvolt iskolamesterek kései utódainak alapvető feladata a szocialista ember személyiségének megalapozása, és az orvosi rendelőben végzett „hatékony és fegyelmezett” munkával is harcolhatunk terveink megvalósításáért. Amikor L.-t, a község rokonszenves vb-titkárát a buzdítás eme igencsak avitt formájának okáról kérdezem, somolyogva mondja: az egyik járási vezető úgy tartja helyesnek, ha a tanult emberek egy pillanatra se tévesztik szem elől, milyen szerep hárul ma a honi falvakban élő értelmiségiekre.

A jelszavak azonban nem pótolhatják a tetteket. Falun élő ismerősöm panaszoja, hogy mióta megcsapta őket a község-egyesítés kényszerű szele, mióta vidékükön is végigmorajlott az iskolakörzesítés hulláma, diplomás ember nélkül maradt szülőfaluja. A közös gazdaságok lázas egyesülési kedve miatt pedig újabban már a tisztviselők is nagyobb településeken keresik boldogulásuk forrását. A diplomások elköltözésével falvaink lettek szegényebbek. Akik maradtak, azoknak kellene feltárni a kistelepülések jövőjét, de legalábbis utat mutatniok a fennmaradáshoz. Vajon teljesíti-e napjainkban ezt a küldetését a falvakban rekedt értelmiség?

Kezdjük a vágyakkal. M. É. már tudja, hogy a főiskola elvégzése után a t-i nebulókat oktatja majd az egyszeregyre. Arra, hogyan képzelel el a félezer lelket számláló falu közeletében betöltött szerepét, ekként válaszol:

— Úgy tervezem, mindenben segítem majd a hozzám forduló embereket. Eligazítom őket a közelet kérdéseiben, válaszlok arra, miként rendezzék be jövőjüket. Ehhez azonban arra is szükség van, hogy meghívjanak a falu jövőjéről tárgyaló értekezletre, sőt, részt akarok venni a döntések előkészítésében is, hogy teljes odaadással tudjak dolgozni az emberekért.

De vajon hány tanácsülésre hívták az elmúlt évtizedben J. M.-t?

— Engem — kérdez vissza tágra nyílt tekintettel —, miért hívtak volna? Nem vagyok tanácsstag. És nincsenek is ilyen ambícióim. Csak az volt a célom, hogy a tanítás mellett megismerhessem a gyerekekkel a versmondás szépségeit. Ezt elértem. De azt hiszem, csak maga bonyolítja túl a falusi értelmiség szerepét. Nem gondolja? Nem néznek ma úgy fel a diplomás emberekre, mint korábban, amikor jószerivel csak a jegyző, a tanító, meg a pap értett a betűvetéshez. Egyrészt azért, mert a nép tudásban közelebb került az értelmiséghez, és ez nem baj. De közrejátszik a rangvesztésben az is, hogy él egy olyan szemlélet, amely szerint az embernek akkora a rangja, amekkora a vagyona. Hogyan kelhetnék versenyre akár egy hat elemít végzett tsz-taggal, aki Nyugat-Európába viszi nyaralni a gyerekét, és a szakmunkásképző elvégzése után kocsit vesz, meg házat épít neki ajándékba. Én még ma is szolgálati lakásban élek. A pedagógus rangvesztése pedig kétszeres, hiszen a főmezőgazdász munkájától függ az emberek anyagi boldogulása, érthető hát, ha rájuk néznek fel az emberek. Nos, ezek a tényezők játszanak szerepet abban, hogy a közeletben passzív szemlélőnek érzem magam. Mert mi valójában a feladatom? Kizárólag az, hogy az állami és a társadalmi ünnepeken szépen zengjen a karéne, és legyenek olyan gyerekek, akik nem sünek bele a versmondásba. Ezt a feladatot teljesítem, nem tartozunk egymásnak. A falu jövőjébe — ha van egyáltalán — nincs beleszólásom. Ezért érezzük sokan, hogy valójában nincs is szükség ránk.

S. tanácselnök zavartan haligat, amikor arról kérdezem, milyen szerepet szán a tanult embernek P. község közeletében.

— Buzgólkodnak, buzgólkodnak — mondja kétszer a nagyobb nyomaték kedvéért, mielőtt titkárnőjétől megrendeli a vendégnek kijáró kávét.

Cigarettával kínál, nagyot pöffent, aztán eszébe jut, saját kávéját tejjel kéri. Mire kétszer megteszi az utat az ajtó és a hivatali széke között, összerendezi gondolatait:

— Mondhatom? — kérdez rám magabiztosan, pedig látja, hogy „kihegyezett tollal” várom választát. — Először is, az úgynevezett agrárértelmiségre abban számítunk, hogy jól gazdálkodjanak. Ez leköti minden energiájukat. Meg buzdítjuk őket, hogy segítsék a háztájit, mert ne feledje, ez közérdek. Tehát közeleti munkának minősül. A tanárok közül többen a népfrontban tüsténkednek, másoknak pedig az a feladat jut, hogy mindig az alkalomhoz illő műsort szervezzenek a községi ünnepekre. Az orvosunk is a népfrontban kötelezte el magát, ahol előadásokat tart arról, milyen káros a túlzott alkoholfogyasztás a szervezetre. De ne gondolja, hogy ezzel lezártuk a diplomásokkal a kapcsolatot, mert munkahelyükön tájékoztatást kapnak a tervekről, egyszerűen pedig külön tájékoztatjuk őket. Igénybe vettük okos észjárásukat a tsz-szervezésnél, és támaszkodtunk meggyőző szavaikra a törpe vízmű építésénél végzett társadalmi munka szervezésekor, meg akkor is, amikor az anyagi hozzájárulásról kellett meggyőzni az embereket.

Ennyi. Csöndben isszuk a gőzölgő kávét, mintha végleg kifogytunk volna a szóból. Így aztán van időm töprengeni az egyik megyei népfrontbizottság aktivistáinak felmérésén, akik a falun élő értelmiség közeleti szerepére és annak fogyatékoságaira kerestek feleletet. Mint leszögezik, a falvak népességmegtartó erejének fokozása érdekében feltétlenül szükség van falun a diplomásokra. De mivel sokhelyütt bezárták az iskolát, a tsz-irodáig vezető utat is benőtte a dudva, a tanácsi tisztviselők és a tanácsstagok pedig csak fogadóórakon (vagy még akkor se) találkoznak a lakossággal, néhány faluban nincs, aki utat mutasson. Még akkor sem, ha a tanácsstagoknak tizeunégy, népfrontosoknak pedig tizenhat százaléka szellemi munkával keresi kenyerét. A közeleti munkából a pedagógusok vállalják a nagyobb részt. Igaz, közösségért végzett tevékenységként értékelik a veszélyeztetett gyerekek nyilvántartását, még akkor is, ha ez munkaköri kötelességük. Pedig munka van bőven. Jutna a feladatból az orvosnak, közigazdásznak, jogásznak meg a főagronómusnak is, de a látszat azt mutatja, hogy ők kételkednek lehetőségeik nagy terjedelmében.

Sokan sértődötten élnek, elégedetlenek választott szakmájuk erkölcsi és anyagi megbecsülésével, sőt, a megkérdezettek fele úgy véli, nem is felkészültségük, hanem kapcsolataik hátrózzák meg hivatali felemelkedésüket.

Amikor ezt A. község párttitkárának elmondom, felcsattan:

— A mindenségit! Jól megtanulták a magyarázkodást! Bosszant, amikor ilyesmit hallok. Méghogy nincs lehetőségük a közeleti munkára! Erre csak hivatkoznak. A gond inkább abból adódik, hogy sokan úgy képzelik, csak egy-egy bizottság vezetői tudják képességeik egy töredékét a falu javára hasznosítani. Úgy érzik, a diploma mellé vezetői szerep dukál! Csak azt nem veszik figyelembe, hogy nekünk ügyelni kell az arányokra is. Aki igazán értelmiségi, az nem sértődik meg akkor sem, ha egyszerű bizottsági tagként veheti ki részét a közösségi munkából. De szeretném hangsúlyozni, bár nyomaiban nálunk is fellelhető a passzivitás, mi elégedettek vagyunk diplomásaink közszereplésével. Ezt a statisztika is tükrözi, pontosan

annyian vesznek részt a közéleti munkában, ahányukra az arányok kívánalmi miatt szükség van. Ha gondolja, akár meg is mutatom.

Szavaiban nincs okom kételkedni. Annál fontosabb viszont, hogy szóljunk és nyíltan beszéljünk a falun élő értelmiség helyéről, szerepéről meg felelősségéről, és arról, miként tehetnének többet lakóhelyük holnapjaiért, hisz még korántsem aknázunk ki minden lehetőséget. És ezzel tisztában vannak a kistélepeleken élő diplomásokat is. Akkor hát honnan eredhet mégis a napjainkban sokat emlegetett elkülönültség és passzivitás?

— Sokunkban — jegyzem B. doktor szavait — él még azoknak az időknek az emléke, amikor csak az egyetértés volt a megfelelő magatartás. A közéletből csak annyi tennivaló jutott, hogy bölintanunk kellett a községi vezetők fejtegetéseire és hozzászólásukra. Mert amikor az emberek azt látták, bölint a tanító, az orvos meg a pap is, akkor ez biztos így van rendjén. Nem volt okos magatartás a tudással és az elképzelésekkel hivalkodni. És a faluhelyeken élő fiatal diplomások még napjainkban is érezhetik, hogy ezek az évek máig ható nyomot szántottak egy-egy kistélepelelés közéletében. Erről a kérdéstről azonban ma már csak múlt időben beszélünk, de azt is akadozva tesszük

Ki tudja, miért? S. községben a hajdanvolt néptanító ajtaján kopogok, aki egykor igazán nagy megbecsülésnek örvendett a szebb napokat megélt településen. Ma már megesik, hogy volt tanítványai elfordítják fejüket, amikor az utcán találkoznak vele. De a tanító úr pályafutásának kezdetén még boldog volt az a nevelő, aki S.-be kapott megbízást. Ma meg még lasszóval is nehéz ide pedagógust keríteni. Jellemző, hogy amikor elment innen a körorvos, öt hónapig a tizenkét kilométerre eső faluba jártak az emberek gyógyulást keresni. Régen annyi volt itt az iparos, hogy versengtek a megrendelőért, ma pedig néhányan komolyan fontolgatják, öszülő halántékkal sem ártana megismerkedni a borbélykodás mesterfogásaival.

Az egykori iskolamester elzárkózik a beszélgetés elől, és Cs.-hez, a falu lelkészéhez irányít.

— Kevesen voltunk akkoriban diplomások, — emlékezik a lelkész —, érthető hát, ha minden szempár ránk szegeződött. Igazán lámpásnak tekintettek bennünket. Csakhát kevesen voltunk, tennivalónk meg rengeteg akadt. Napjainkra fordult a kocka. Lámpás van elég, de annak, hogy mégis kevés a fény, egyéb eredői lehetnek. Például az, hogy a diplomások számának növekedésével arányban sok tanult ember bizonytalanabbnak érezte helyét a közéletben. Választék lett bőven, és nem mindig a felkészültség határozta meg, ki kap szerepet. Többnyire azok szólhattak, akik mindennel egyetértettek. Így volt ez akkor is, amikor már túljutottunk azokon az időkön. Akik többet tehetek volna a faluért, úgy érezték, javaslataik nem épülnek be a döntésekbe, így hamar rádöbbenek, szerepük csak álszerep, és amint tehetik, elköltöztek. És ahonnan elköltözik az értelmiség, onnan elvágódik a nép is, mert úgy érzi, nincs, aki megválaszolja kérdéseit, nem kap segítséget mindennapi gondjainak megoldásában. Ezért mondom, a falusi értelmiségnek ma is lámpásnak kellene lenni. De mit tehetünk, ha nekünk tanítóból is csak képesítés nélküli jut, aki pedig tehetne valamit a jövőt illetően, tanácstalan, mert egyszer a városiasodás kedvező hatásáról hall, máskor meg a falvak népességmegtartó erejéről olvas. A tétovaság pedig sohasem vezetett eredményre.

Szerep? Álszerep? A p.-i körzeti orvos szavai így igazítanak el a kérdőjelek között:

— Nem tagadom, jólesik, amikor a tanácselnök szeretettel köszönti az embert a községi fórumokon. A pusztai jelenlétünkért örömmel nyugtázhathatjuk a tapsot. Időnként, jelentéktelen kérdésekben még a véleményünket is kéri, és ez azt a látszatot kelti, mintha valóban számítanának ránk. Állást foglalhatunk például abban, hogy szerintünk az alvén, vagy a felvégen épüljön fel előbb a kocsmá, az úttest jobb vagy bal partját kísérő járdához adjon előbb a tanács anyagot. De amikor az értelmiség közéletiségéről beszélünk, korántsem erről van szó. Hanem arról, hogy ne öt kocsmá legyen a faluban, hanem egyik helyén épüljön klub, vagy presszó, ahol az igényesebb emberek is szívesen szórakoznának. És arról, hogy ne

csak az asztalosmestertől művelődésház-vezetővé előlépett embernek legyen szava a kultúrház programjának összeállításában. Meg arról is szólni kell, hogy hónapokig könyörögtünk, érveltünk, ne építsenek lakótelepet a faluban, mert a statisztika szerint várhatóan ugrásszerűen megemelkedik majd az alkoholisták és a neuraszténias panaszokkal kezelt betegek száma. Főlegesen aggodalmaskodunk, intettek le akkor. Szóval nem voltak elég erősek az érveink. De a statisztikai adatok félelmünket igazolták. Lakótelepre volt pénz, de arra nem futotta a költségvetésből, hogy egy mérnököt megbízzunk a falu arculatának megtervezésével. Ilyen fontos kérdésekben tehát lehet hatalmi szóval, vagy tekintélyelv alapján dönteni. Érti ezt? Ha tudná, hogy ilyen döntések miatt mennyien vesznek kedvüket, mennyi szellemi energia megy veszendőbe, aligha nem elképedne.

Amíg A. község tsz-irodájáig érek, szabadjára engedem a képzeletemet: vajon mennyivel tartanánk előbbre, ha okosan gazdálkodnánk az elpazarolt szellemi tőkével? Az irodában azonban B. növényvédelmi szakmérnök szavai hamar gúzsba kötik az ábrándokat.

— Kár képzelegni! Induljon ki abból, hogy a kiválasztás fogyatékoságai miatt az értelmiségiek fele beéri a kocsmázással. De nem azért járnak oda, hogy az alkoholfogyasztás káros hatásáról beszélgessenek, hanem azért mert nincs másra igényük. Ők jól élnek, könnyedén, felelősség nélkül, olykor még profétálhatnak is. Akik pedig a közélet élénkítéséért, a demokráciáért próbálnak tenni, időnként azon töprenghetnek, miként magyarázkodjanak. Ha itt élne, tudná, hogy egy-egy tanácskozáson beérik a jelenlétünkkel. Javítjuk a statisztikát. Az értelmiség képviseltette magát, mondják, aztán ki vagyunk pipálva. Ennyi elég. Mert aki netán javaslatokkal, vagy más elképzelésekkel áll elő, annak egy-két ember még a rendszerhez való hűségét is kétségbe vonja. Meg azt várják, hogy írjunk szép jelentéseket, mert a felettesek meg a járásiak is csak a szép jelentésekkel és a statisztikával tudják igazolni, hogy jó munkát végeztek, alkalmasak tisztségük betöltésére. Ezzel ugyanis nem sértünk meg senkit. Az pedig senkit sem érdekel, hogy magunkat becsapjuk. Mondok példát is. Tavaly például azt írta elő a terv, hogy július 20-ra befejezzük az aratót, és csodák csodájára a 21-i megyei lapban megjelent az egyik járási tisztviselő nyilatkozata, mely szerint végeztünk a betakarítással. Amikor egy héttel később még javában dolgoztunk a földeken, az emberek röhögve mutatták az újságot, én pedig szégyenkeztem. Köszönöm, ebből nem kérek, ehhez nem adom a nevem.

Márpedig az értelmiségnek: minden korban és körülmények között el kell vállalnia a felelősség ráeső részét. Ezt már E. községbeli T. P.-től tudom, akinek értelmiségivé érése egybeesik az agrárértelmiség színrelépésével. T. emlékezete még ma is őrzi a „gumicsizmás értelmiség” tagjainak akkoriban „kijáró” gúnyos megjegyzéseket.

— Még azok is lenéztek bennünket, akik tanulásra buzdítottak. Komolyan vettem, amikor a falu és a járás vezetői tanulásra biztattak. Azt mondták, menj, tanulj, aztán gyere vissza és mutass nekünk utat a fejlődéshez. Élen jártam a tagosításban, küszködtem az eredményekért, közéleti ember lettem, és negyvenhat éves koromra belerokkantam a harcba. Mert amíg mi küszködünk, addig a falu elveszítette rangját és megbecsülését. A tanítók fele már a közeli városból jár ki tanítani, a közélet fórumain is ritkán látni diplomás embert, olyan meg csak elvétve akad, aki megpróbál harcolni ezért a népért. Bár-mennyit is dolgozunk, nem futja a fejlesztésre. Minél többet termelünk, annál több megy a közös kalapba, az elosztásnál pedig csak a megyeszékhely, a kisvárosok meg a székhelyközségek után jöhetünk szóba. Mire ránk kerül a sor, már csak annyi marad, amennyiből még a színvonal megőrzésére is alig futja. Mit tehet hát az értelmiség? Hogy magyarazzuk meg ezt az embereknek? Mert közben gyözködjük a lakosságot, hogy járuljanak hozzá a törpe vízmű építéséhez, mert a tanács pénzéből nem futja, pedig tudjuk jól, a ma befizetett pénzből is csak egy évtized múlva készül el a vízmű. Akkor hát ki rázza jó lélekkel a kolompot? Erre lennének csak képesek? Ez lenne a feladatunk?

Aligha. Legalábbis erről győznek meg H. P. szavai, aki idestova egy évtizede a kultúrház igazgatója C. nagyközségben. A kultúrház igazgatója készségesen elismeri, pontosan anynyi diplomás vállal közszereplést, ahányra az ezzel kapcsolatos állásfoglalások szerint szükség van. És ez nem kevés. De az már korántsem biztos, hogy mindig a mások képviselőjére leginkább alkalmas diplomások emelhetnek szót mások érdekében.

— Úgy vélem, az a legnagyobb baj, hogy gyakran azokra van szükség, akik tisztségük megőrzése érdekében mindennel egyetértenek. A többiek viszont vagy elhiszik, amit mondanak, hogy az értelmiséggel minden rendben van, vagy levonják a következtetést: nincs rájuk szükség. És a többség így van ezzel. A szakmák szerinti elkülönültség és az érvényesülés eltérő volta megosztja a diplomásokat, pedig amíg a társadalomnak ez a rétege nem egységes, nem tud eleget tenni küldetésének. Pedig alapvető kötelességünk lenne az objektív valóság feltárása. Ehhez azonban gyávák vagyunk és közömbösek, mert gyakran a részgazságok feltárására is csak óriási harc árán van lehetőségünk. És ki köszöni meg a győztesnek az ilyen győzelmeket?

A k-i népművelő viszont másba keresi annak az okát, hogy az értelmiség miért nem tudja eljátszani küldetéséből adódó szerepét.

— Mondja meg, hol tanulnak a mai egyetemisták hazaszeretettel? Bárki elvégezheti az egyetemet hit, lelkesedés és hivatástudat nélkül. Ha ez lehetséges, akkor meg ne csodálkozzunk azon, hogy sokan beérik a szenttelen szakmai helyállással, különösen akkor, ha nem is igényelnek tőlük többet. Hamar megtanulják, hogy nem a jól végzet munka hozza meg az elismerést, hanem a főnök döntése. Így aztán posztokhoz, tisztségekhez kötődnek érzelmileg és erkölcsileg, nem a néphez és a hazához. Aki pedig nem érzi ennek szükségességét, az nem

tudja hittel és alázattal szolgálni azokat, akikért tennie kellene és aligha tud felelősséget vállalni másokért. Márpedig enélkül nem tudom, hogyan mernek majd évtizedek múlva tükörbe nézni?

★

Befejezésül hadd beszéljek el egy történetet. Amikor S-ben jártam, akkor futott végig a falun a hír, hogy a patikus két évtizednyi szolgálat után nagy útra készül.

— Nem tehetek mást — mentegette magát, amikor felkerestük az idős plébánossal —, megmásíthatatlanul érzem, csak a munkaerőre van szükség. Amíg kapcsolatok döntenek el, ki juthat mellékálláshoz, ki szerepelhet a közéletben, addig nem találhatom meg a helyem, mert én még nem fröccszöttem együtt egyetlen befolyásos emberrel sem, ultizni pedig nem tudok, és már nem is akarok megtanulni. Vegyész vagyok, tehát képes lennék a tsz növényvédő szereinek toxikológiai vizsgálatára. Erre a munkára azonban a megyeszékhelyről találtak egy technikust, akit az egyik megyei vezető ajánlott az elnöknek. Próbáltam előadást szervezni a túlzott gyógyszerfogyasztás veszélyeiről, ennek azonban a tanácsnál nem örültek, mert ennek megtartására a járásból szemeltek ki egy embert. Ezért döntöttem így, talán még lesz időm és módom másutt megteremtteni saját hasznosságom feltételeit.

Akkor Cs. tiszteletes úr elmondta, a másnapi istentiszteleten — mivel az elmúlt évben sokan költöztek el a faluból — szóba hozza, hogy 2—300 évvel ezelőtt milyen nehéz körülmények között éltek és teremtettek virágzó gazdaságot ezen a tájon az emberek. A patikus azonban sosem járt szentmisére. Elköltözött. És azóta a székhelyközségben kapott állást és szolgálati lakást két tanítónő is.

Császár Nagy László

Névsorolvasás

A Hedronyból sötét utcán ballag felfelé Pista bátyám. Takarmányozta, kútvízzel itatta Babát és Bandit, a két „kihelyezett” tévészlovat, munkáját elvégezve pedig igyekszik a lakására, a tévéhíradót nézni. A betonoszlopra biggyesztett huszonötös égő narancsfénye mellett a cipőnk orrát sem látjuk, de ismerjük mi egymást ebben a faluban annyira, hogy az árnyak alakjáról, a lépések súlyáról és ritmusáról is tudjuk: kit kell köszönteni.

— Hova, fiam, hova? — kérdezi Pista bátyám, az illő Jó estét! fogadása után.

— Csak, ide, a k u l t ú r h á z b a. Elfogyott a bagóm, nem akarom éjszaka megint a szomszédokat zavarni.

Az öreg nevet, de mi mást is tehetne. Tudja jól, amikor a k u l t ú r h á z a t említtem, a kocsmára gondolok. Egyébként is ez az egyetlen középület a faluban, amelynek ilyenkor világos az ablaka.

Hiába csipős az október, a kocsmahivatal ajtaja sarkig tárva, a pálinkabűzös cigarettafüst bodros pamacsokat rajzol a szemöldökfa fölé. A zajos tömegben megszokott helyemre, a pult vége és a tenyérnyi raktár ajtaja közé furakszom, Józsi bácsi pedig „Itt a meggy, hová meggy?” felkiáltással teszi is elém a márkát. Aztán megáll az üveges vitrin előtt, felém fordul:

— Mennyi?

— Öt.

Elém teszi az öt csomag Románcot, elébb persze gondosan kikeresi a bádognapulton legjobban fénylő víz- és sörpocsolyát. Elszórakozgatna még velem egy darabig, de a pult másik végén ott méltatlankodik a sánta Kaparó, hiányolja a gigája a vegyest.

— Várj a sorodra, koma, vendégek vannak!

Aztán csak kitölti a kocsmáros a stampedlit, a sánta Kaparó meg reklamálja hozzá a szódát.

— Minek az, koma? Egyébként is, beletöltöttem még nyitás előtt. Azért felkap egy háromdecis poharat, megbuggyantja szódavízzel. Tenné a háromcentes pálinka mellé, aztán a huszonöt év alatt jól begyakorolt mozdulattal, „véletlenül” kiejti a kezéből. A sánta Kaparó ijedten kapja fel a könyökét a pulton szétfolyó szódavízből:

— B... meg az apád!

Rózsa Laci is itt issza a sörét, az autóbusza meg ott áll kinn a patak partján. A gépkocsivezető körül ott vannak az utasai is, munkásruhában; percekkel ezelőtt érkezhettek haza a faluba Budapestről, a Laci vezette, szerződéses járatnak minősített Roburral. Megisznak még egy-két üveg sört, beülnek a kocsiába és elindulnak

a faluszélre, ott laknak mindannyian egy bokorban, az újtelepen. Ott-hon lehet már az asszony is, mert a Kohut-kastély udvarában sötétnek láttam a melléképület ablakait, nem zörögtek a háziipari szövetkezet bedolgozóinak szövöszékei.

Negyed nyolc, most indul az újabb roham a kocsmá ellen. Az ajtó előtt sárga, panoráma Ikarus fékez, a budapesti munkásszállásokról hét végére hazaérkező egy-két munkás, meg a faluba látogató rokonok a keramitköre teszik a kétfülű táskákat, hazaindulás előtt még bekapnak egy felest, vagy egy üveg sört. Némelyiket itt várja az asszony meg a gyerek, s az utóbbi az apja nyakába csimpaszkodva issza a kólát.

A billegő lábú asztalokon közben megszapordtak a sörösüvegek, nyomasztóbb a levegő, az emberekben még nagyobb a nyomás. A hangzavarból erősen kiválik egy rikoltás — „Ásd el magad, mint Tódi sógor!” —, amikor Wartburg morog az ajtó előtt, majd horkanva leáll. Szélesen mosolyogva, csendesén lép be a tanító. Minden útjába kerülő emberrel lekezel, itt-ott élcelődve köszöntik, a kocsmáros meg kántálni kezd:

— „Szegény kántor, egész héten az istent dicséri, / De mikor a sörös korsó a kezében, / Úgy megy beléje, / A mennydörgős belébe, / Hogy nem jut az isten az eszébe!”

— Letelt, Kántor úr? — kérdezem magam is meglehetősen bárgyúsággal, amikor meginvitálom egy konyakra.

A tanítónak — aki a zene, különösképpen pedig a zongora és a harmónium szeretete miatt kapta a kántor titulusát — még itt van a faluban a szolgálati lakása, de az iskolakörzetiesítés óta minden reggel megy a szomszéd községbe, a tanítványjaival együtt.

Szorogatom a meggy márkát, s ezen a péntek estén — szabad szombat előtt — hirtelen eszembe jut: hiszen most itthon vagyunk valamennyien. Itt vannak a faluval együtt élők: a helyben dolgozó kocsmáros és boltos, a nyugdíjasok, a fűtca változásairól sem tudomást szerző ágyhoz kötött öregek, a bedolgozók, a háziasszonyok. Megjöttek a naponta ingázókat szállító szerződéses járatok; a menetrend szerinti Volán-buszokkal hazatértek a járási székhely üzemiben kenyeret kereső asszonyok, meg az általános iskolások. Jani bátyám a vonattól hazaszállította a hetente egyszer hazalátogatókat, most meg betoppant végül az ingázóvá lett pedagógus is. Teljes hát a létszám, mert a hét végén a riporttert sem szólítja el a lakhelyéről valami napi tudósítói feladat.

I t t h o n v a g y u n k mindannyian, ha kurta kis időre is. Akár névsort is lehetne olvasni.

Éppen ideje megmondani: 312-en vagyunk. Karonülő gyerekek, diákok; a még reményeket, terveket dédelgető derékhad; az öregségbe nehezen beletörődő idősök; s a csendes és fájdalommentes elmúlásban bizakodók. 312 — milyen kicsiny is ez a szám. Ezért nem

kell csodálkozni a szándékomon, akár kapásból elsorolom, hányan keresik a kenyereket itthon.

Mondhatnám azt, hogy négyen. A boltos, a kocsmáros, a négy órában foglalkoztatott tanácsai hivataloság, végül pedig a maszek sárkőves. A kört azonban — helyi foglalkoztatásról lévén is szó — kissé kitágítom. Elvégre is, ha a társközséget a székhelyközséghez „csatolom”, amikor a fejlesztési alap igazságosabb elosztását sürgetem, akkor most helyben dolgozónak kell minősítenem azt is, aki a szomszéd faluban, a székhelyközségben fogja meg a szerszámot.

Nézzük csak, van két asszony, aki a termelőszövetkezet tyúkfarmján ügyel a baromfira; három a traktorosok, alig több a szerelőműhelyben dolgozók száma; van egy fogatos; utolsóként meg apámat, a téesz mezőőret említem.

Ennyi.

A kocsmáros huszontöt estendeje sír, panaszkodik a munkahe-lyére, éppen csak azt nem mondja, hogy ráfizet.

Pedig.. egyetlen hónapban — megközelítően — százezer forintot otthagytunk ebben a kócerájban. Egy pult, három sánta lábú asztal, néhány billegő szék — ennyi az egész berendezés. Az idegen azt hihetné, hogy térképpel borították a falat és a mennyezetet, olyan foltos az egész; a legjobb indulattal sem állíthatná senki, hogy valaha is fehér volt ez a fal. A mennyezetén néhány repedés, az egyikre rámutattam a minap:

— Remélem, akkor fog leszakadni, amikor nem vagyok itt.

— Ugyan — legyintett röhögve a kocsmáros. — Ott volt ez a repedés már ötvenkettőben is. Néha megereszkedik egy kissé, aztán újra összehúzódik.

No hiszen, ebben a vendéglátóipari egységben nem sok rezi terhel a forgalmat, a bevételt. Október utolsó napjaiban is jég hideg az olajkályha, mondom, ezt már nem is fogom szó nélkül hagyni a téli részközgyűlésen, az ilyen takarékosagból ne fizessenek nyereségrészesedést. Másnap, amikor az újságért megyek, a kocsmáros rám nevet:

— A szentségit, elfelejtettem, hogy jössz. Meggyújtottam volna az olajkályhában egy gyertyát!

Aztán komolyabbra fordítja a szót. Elmondja, hogy ha akarna, akkor sem tudna fűteni, tegnap is hiába kért a szövetkezet központjában olajjegyet. Mellesleg, rendkívüli alkalomból járt a cégnél, rátelefonáltak, hogy menjen Királyhoz méretet vetetni, a huszontöt év után jár neki az aranygyűrű.

— Azt hittem, hogy a nyakáról vesznek méretet. A kötélnek! Egy gebines kocsmárosnak biztosnak kijár — ennyi év után.

A viccet félretéve, arany szívű ez az ember, ha kissé durva is. Lám csak, most is mit csinál! Bacsának kitölti a fröccsöt, megkavarja a mutatóujjával, megnyalja:

— Elég jó, íhatod!

A stílusra akkor sem vigyáz, ha a főnöke áll előtte, a télen egyenesen az ÁFESZ elnökét utasította ki, merthogy az emelt hangon próbált vele beszélni. A következmény persze nem is maradt el. Az elmúlt hónapban téves papírmunkával megrövidítette magát vagy háromezer forinttal, ment a szövetkezet jogászához, hogyan lehetne visszacsinálni.

— Sehogy — közölte kurtán a jogtudor. — Ez elnöki hatáskör, ott meg maga ne is próbálkozzon. Én azon is csodálkozom, hogy még egyáltalán kocsmáros.

Ezért is megy el innen dolgozni — amióta csak az eszemet tudom. Másnap mégis ő veszi le a zöld színű, durvára gyalult ajtóról a vaspántot.

Igaz, a közelmúltban megcsillant előtte valami.

— Szemét egy cég. Eladták a babelevi csárdát idegeneknek, pedig ott magamat is el tudtam volna képzelni. Én a csapnál, a menyem a konyhán, a fiam meg áru után szalad.

Néhány nap múltán kezébe adtam egy hirdetést, a szövetkezet a szóban forgó csárdát kínálta a sajtóban eladásra. Kocsmárosban azonban továbbra sem lesz hiányunk — a csárdáért sokat kérnek.

A szomszédos ajtó a vegyesbolté. Mellette áll egy jókora láda, valamikor kora reggel ebbe tették a tejet. Manapság erre a ládára bizony már nincs szükség, merthogy a sok-sok kinyilatkoztatás szerint napról napra javul az alapellátás. Ezt ugyan mi úgy érezzük, hogy a tejet kilenc óra tájban hozzák, és minek a megőrzésre hivatott láda, ha a bolt hét órákor kinyit. De nagyobb baj a kenyér, nincs az a matematikus, aki az eddigi adatok alapján ki tudná számítani érkezésének valószínűségét. A kenyeresautó éppen úgy dudálhat kilenc és tíz óra között, mint tizenegykor, vagy délután egykor. A bonyodalmaknak azonban nincs vége, a minap is végighallgattam a kenyér nélküli maradtak ordítását.

— Mit tehetnék? — mentegetődzött a boltos. — Súlyra meghozták, de mind háromkilós volt. Elvitték azt is, néhány családnak meg nem maradt. Nem soknak, úgy tízen kereshették eddig hiába a kenyeret.

E sorok írásának napján még cifrabb az eset. Háromnegyed tizenegykor érkezik az autó, a boltosnak meg tizenegykor menni kell — balesetvédelmi vizsgára. Azt mondja: neki be kell zárni, inkább le sem veszi a kenyeret.

No igen, nem volna semmi hiba, ha lenne egy segítője, ha nem egyedül állna a pult mögött. Emlékszem, két-három évvel ezelőtt sűrűsödött össze a nyitvatartási idő alatti zárás; valahogy egymást érték a gyűlések, továbbképzések, meg aztán — emberek vagyunk — a boltos egyéni elfoglaltságai. Magam is sokszor dühöngtem, amikor zárt ajtót találtam, egyszer aztán elém áll X. Y.:

— Nézd csak, ez a bolt másfél személyes. Úgy értsd, hogy van még egy négyórás státus is. Én most nem dolgozom, így az én munkakönyvem van beadva...

...és arra is vesznek fel valami aprópénzt — kombináltam rögvest. Na hiszen, nem is ismertem volna magamra, ha nem teszek panaszt, és a szövetkezet tagjaként nem követelem, hogy a zavartalan kiszolgálás érdekében valóban létezzék a másfél személy, ne csak papíron. Még ma is meg van az ÁFESZ elnökének levele: „Az igény jogos, azon vagyunk, hogy...” Mondom, talán három éve ennek, mégis minden marad a régiben. Könnyen feledünk — hivatalos, írásban adott ígéreteket is.

A boltosunk most szabadságon van, a fiát nősítette, másfél hónapig egy helyettesítő áll a pult mögött. Ez az istenadta meg nem mer rendelni, csak az a rengeteg fazék meg fedő zöldül a polcok tetején. A szomszédasszony beadja hozzánk a két csomag túrót, amit anyám kért, közben morog:

— Mehetek vissza a kenyeret lesni, már reggeltől ott álllok. De nincs felvágott sem, vécépapír sem...

— ...meg Románc sem, kávé is hébe-hóba — teszem hozzá.

— Délután ülhetek a buszra, mehetek máshová, beszerezni azt, amit itt nem lehet kapni — így a szomszédasszony.

Mégis csak jobb a mi megszokott boltosunk, ha szidjuk is eleget. Úgy tudom, a jövő héten már leltároznak is — szerencsére.

Sokat időztem a két munkahelynél, a boltnál és a kocsmánál. De így van ez rendjén, nálunk ott a világ közepe, ez az épület a közösségi találkozások színhelye is. Nem véletlenül mondom hát, ha cigarettéért, vagy csak egy kurta beszélgetés kedvéért elindulok: megyek a centrumba, a kultúrházba.

A névsorolvasásban következnek a termelőszövetkezet, amelynek a székhelyközségben van az irodája, itt a faluban meg néhány darab földje — már amit el nem hagyott piszkot termő parlagnak. Hajnalban megcsikordul a szomszéd kapuja, pontosan tíz perc múlva lesz hat óra. Másán felüli súlya miatt dunnahátúnak becézett Misa bátyám súlyos lépteivel ballag az utcasarokra, ott veszi majd fel a téesz kisautóbusza, vagy a GAZ, mikor hány embert kell munkába vinni. Három traktorost, néhány szerelőt — ha egy sem megy motorral, biciklivel.

— Itt kéne már hagyni az egész kuplerájt — morog az egyik traktoros. — Akár hiszed, akár nem, van olyan nap, amikor kilencven forintot keresek. Ezért a bagóért meg kár rázatnom magamat egész nap a traktoron.

Mondja, vesz négyezer forintért egy MTZ-t, itt-ott ennyiért adják, mert nullára van leírva, pedig még szánt. Ott a helyszínen, munka közben kell rámutatni, melyik a szimpatikusabb, melyiket viszi. Aztán kiváltja az ipart, ősszel-tavasszal annyit megkeresne, hogy egész évben semmire gondja.

Keresetekről lévén szó — ez a magyarázata, hogy miért dolgoznak csupán néhányan helyben, a termelőszövetkezetben. A minap bizony még apám is odaállt az elnök elé:

— Elmegyek János, ennyi pénzért én sem maradhatok. Nemso-kára itt a nyugdíj, háromezer-egynéhány száz forint után mennyit kapok majd? Azt a néhány taliga sódert én is eltologatom bármelyik építkezésen — dupla pénzért.

A jelenlevő főkönyvelő gyorsan tiltakozott is:

— Az bizony rossz fényt vetne ránk, ha elmenne. Igaz is, elnök elvtárs. Jobban oda kellene figyelni a régi téesztagokra.

Bizony, a régiekre. Emlékszem én még arra, hogy annak idején egy doboz szaloncukor árát nem tudta kifizetni a téesz karácsonykor. Apámnak és társainak — a régieknek — köszönhető a gazdagodás, legalábbis, az alapok lerakása. Most meg kapják a felét a jött-mentekének, mert az új ember eleve nem szerződik akármilyen fizetésért.

— Na jó, megvárom azt az egy hónapot, amit az elintézésre mondtok, aztán majd meglátjuk. Ha marad a pénz, akkor kereshettek mezőőrt is, erdőkezelőt is, ellenőrzési bizottsági elnököt is. Mert ha elfelejtették, ez mind én vagyok egyedül — három és fél ezer forintért. De ha hónap bekopog egy tedd ide-tedd oda, gyorsan leültetitek, adtok neki ötezet, csak nehogy elmenjen máshová. Ezzel összehasonlítva keveslem a magamét.

Ki tudja, megy-e, marad-e? A többi már elment, ez a néhány ember van a régiekből, akiket az imént felsoroltam.

Újra végiggondolva a helyben dolgozókon, eszembe jut, hogy kimaradt Gulyás Béla bátyám, második szomszédom. Nem csoda, rövid ideje, hogy hazatért, hosszú éveken keresztül vállalatnál, távoli munkahelyen kereste a kenyerét. Most meg beállt tanácsai alkalmazottnak. Afféle mindenés, ő javítja a székelyközség iskoláiban, az óvodában, a kultúrházban az olajkályhákat, a fogast, a vízcsapot, egy-szóval, az ő részortja mindenfajta szerelési és javítási munka.

— Mondjak is nekem, nagy bolond vagy te, Béla, a jó pénzt otthagytad. Ha úgy nézzük, akkor igaz is, hiszen most csak négyezer forintom van, az utépítésen meg kerestem hatot is. Csakhogy amondó vagyok, annyiból kell megélni, amennyi van. Ha kevesebb a pénz, akkor nem vesz az ember olyan dolgokat, amit nélkülözni tud. Bizony, még ma is előfordul, hogy a mama, vagy az asszony azt kérdezi otthon valamiről: te Béla, miért is vettük annak idején ezt vagy azt.

— Itthon van, nyilván az ideje több.

— Egy fenét! Nem tudok én most a szőlőmmel sem annyit foglalkozni, mint azelőtt. Akkor, ugye, hat plusz hármás beosztásban dolgoztam, minden hat ledolgozott nap után hármat itthon voltam — belefoghatott az ember nagyobb itthoni teendőibe is. Most meg? Nézz ki az ablakon, mire hazajövök a szomszéd faluból, akkorra már este van. Nyáron, talán majd a nyáron, amikor hosszabbak a nappalok, hozzáfoghatok itthon is valamihez.

— Akkor hát megérte?

— Nem kell az embernek megszakadni, mondtam már, annyi pénz elég, amennyi van. Meg aztán, leteszem a szerszámot, aztán itthon ülhetek le vacsorázni. Ott a család, elbeszélgetünk — ez is valami.

Ilyen hát az egyenleg, Gulyás Béla a fehér holló. A többség elfelét igyekszik, nézi, hogy merre nagyobb a pénz, s ezen az egyetlen emberen kívül nem is tudok másról, aki az utóbbi éveken hazatért volna dolgozni. Inkább mennek, legyen akármilyen fárasztó az utazás és idegesítő a családtól való távollét.

S gyánítom, ha egy esztendő múltán megismételném a névsorolvasást, valószínűleg sokkal kurtább lenne a helyben dolgozók listája.

Barátom, Attila, belerontasz nekem a munkába. Írhatom én a kutyanyelvet, készíthetem a listákat, te gondolsz egyet, és rögvest más fejezetben a helyed. Idebiggyesztek hát, a naponta hazajárók „névsorának” az élére, holott éppenséggel már a helyben dolgozók között lenne a helyed.

Belekortyoltál tegnap este a még februárban főzött szilvapálinkába, a konyhai díkón végigheverő apámra néztél:

— Na bátya, elsejétől jövők én is magukhoz, a téeszbe.

— Téeszbe? Újra? Útlél te már itt éppen eleget a traktoron.

— Most meg a műhelybe megyek, egyelőre. Moravcsik azt mondja nagy szükség van rám, az elnök meg biztat, hogy nehézségre is kerülhetek. Megvan mindenre a papírom.

„Így lesz ez jó, öcskös” — mondja tűnődve maga elé. Az öcskös megszokta, hiszen három hónappal később hozott a gólya.

— Mennyi a különbség forintban? — kérdezem a munkahelyváltoztatásra készülő idősebb unokatestvért, habár a választ körülbelül sejtem.

— Sok. Nagyon sok! Az állami gazdaságban húsz forint volt az orabérem, itt meg kapok tizenötöt. Egy fillérrel sem többet, de erre számítottam is.

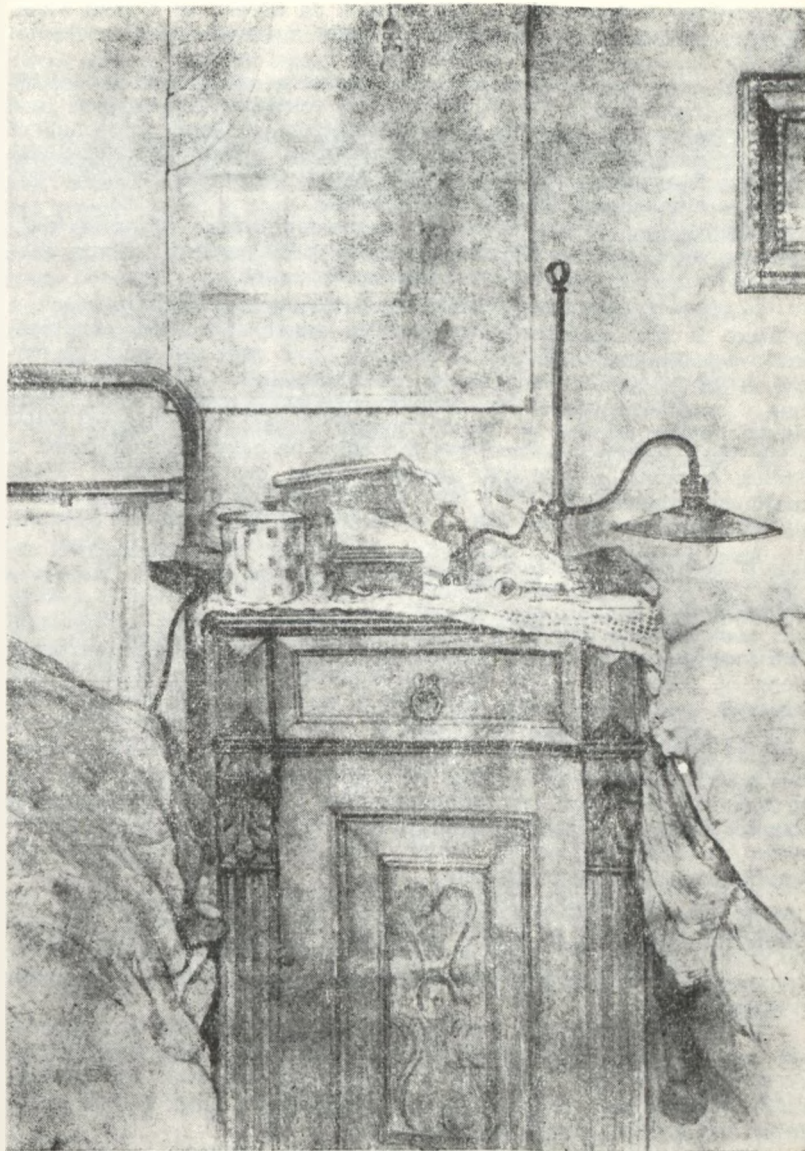
Vesz egy nagy lélegzetet, lelöki a maradék szilvát:

— Bánja az isten a pénzt, ez már így nem mehet tovább. Gondold csak el, mindennap huszonhat kilométert kell motoroznom. Nyáron semmi az egész, de ilyenkor meg lefagyok a gépről, a térdeim már teljesen kivannak. A munkásszállítással meg csak nem is hitegetnek, ami azt illeti meg is értem. Egyedül járok innen a gazdaságba, csak nem küldhetnek értem egy autóbuzst.

— Van akiért küldenek.

— Milyen igazad van! Lázi Misát egyedül viszi a busz, ráadásul Budapestre. Az embernek ez esze megáll!

Bizony, megáll az ész. Az indulatos megjegyzést nem véletlenül provokáltam, hiszen alig három nappal ezelőtt Kabács Lajostól hal-lottam ugyanezt:

— Nem is hinné az ember, hogy mit kibír ez az ország! A Misával egyedül szalad a busz Pestre, oszt amilyen ember, csinál is valamit, meg nem is.

Na, ezt a kísértetjáratot ugyan le nem ellenőriztem, de utaztam éppen eleget más szerződéses buszokon. Azon például, amelyek a Fővárosi Közterületfenntartó Vállalat alkalmazottait szállítják, s a tágas Ikarus utasterében a legjobb esetben is tizenhárom embert számolhattam meg. Meglehet azonban, hogy még így sem stimmel a létszám, elvégre rajtam kívül is ülhetett ott illegális potyautas. Mert amíg a főhatóságok és vállalatok egymással vitakoznak, hogy miként lehetne a ki nem használt munkásbuszokat más, hagyományos tömegközlekedési járművekre kényszerült utasok szállítására is igénybe venni, addig mi már utazunk is — szerződéses járatokon. Egy húszas, egy harmincas a pilótának, és az átszállásokkal gyöttrő tömegközlekedés „menetidejének” a fele alatt Budapesten vagyunk. Úgy látszik, semmi rizikó, a gépkocsivezetők szívesen látnak minket, potyásokat. Isten tudja, meg is értem. Elvégre is, akad olyan hét vége, amikor látom, hogy egy buszon hét-nyolc ember is kotorászik a zsebében: elvinne, ha akad egy üres hely?

Akad. Több is.

T. éppen ellenkező irányba, a megyeszékhelyre szállít el hébe-hóba illegálisan, a munkásjáraton. Útközben szidjuk a fajtáját is annak, aki megvásárolta e kizárólag városi forgalomra alkalmas Skoda-buszokat, mert hogy szuszog, köhög, csak éppen haladni alig halad valamit a kaptatókon. Este, műszak végén, a pilóta „leteszi” a ronda-sárga járművet a harangláb mellett, kezdődik a második — a nyulás — műszak.

— Sok a munka a nyúllal. Takarmány után menni, etetni, tisztán tartani a ketreceket. Ja kérem, a pénzért meg kell dolgozni.

Ha korai, hajnali öt óra körüli indulásra szólít a munkám, a járdáról látom, hogy T. udvarában világos a fésszerlaja. Villanynál látja el a jószágot, télen ilyenkor már morog a sárga Skoda motorja. Meglegít, indul a „fuvarba”, hogy aztán siessen vissza, a nyulaihoz.

A kastélykertben szépen boglyázva ott a télire szánt száraz takarmány, műanyag fóliával takarva. Boriska, a tanács hivatalosága — ő az egyetlen közigazgatási alkalmazott a faluban — itt is megbecsülte, hogy körülbelül mennyi a kazlacsák alapterülete. Kusza betűivel, számaival beírta a nyilvántartásba, T. pedig kifizeti négyzet-

méterenként és havonként a két forintot. Ja kérem, ez a rend, a kasztyúkert is közterület, használatáról pedig a tanácsrendelet intézkedik.

Igaz, látom én is, akárcsak más, amikor a nyulasok a felvásárlónál átveszik a pénzt. De jó, ha azt sem feledjük: T. ereszgeti le a harangláb melletti meredek lejtőn a kétkerekű kiskocsit, megpúpozva marharépával. Egyszer, kétszer, háromszor... sokszor. A nyúlnakvaló lédús takarmányt ráadásul meg is kellett termelni az acsádi kertben — a munkásszállások fordulói között.

Végiggondolom még egyszer e sorsokat szállító autóbuszok hosszú listáját, a legtöbb bizony Budapestre indul, naponta kétszáz kilométernyi utazással súlyosbítva a munka fáradalmait.

— Ne is kérdezd, hogy miért csináljuk, egyszerű a magyarázat. A pénzért. A több pénzért! Különösebben ugyan nem dicsekedhetünk, mert segéd munkáson, betonozó trógeron kívül nem sok másfajta ember ül ezeken a kivenhedt, lassan darabjaira hulló szekereken — halom a magyarázatot. — De legalább megfizetik a trógerolást. Itthon ugyan jobbára minden az asszonyra marad, mert az öregestével érkezünk haza, legföljebb a kocsmába mehetünk be, hogy ne unatkozzon a Széles. A tavasz meg a nyár persze az más, hosszú a nap. Aztán majdnem mindenkinek ott a kert, a szőlő, esetleg disznó, nyúl. Ez az új időszámítás meg kész kib... a dolgozóval, alig hunyhat valamit.

Nem akarok nagyon lelkesedni, de egyszer hallom, csak van ennek a „csavargásnak”, a „cigányéletnek” egy kis előnye is. Ötvenéves férfi mondja:

— Kezdem a kelkáposztával, jó? Az hétszentség, hogy ha elem teszi azelőtt az asszony, minimum a fejére borítom, vagy hátbaverem, hogy ne tévesszen engem össze a kecskével. Nálunk, ugye, a bab, krumplics, meg a hús megy, de tudod te ezt nagyon jól. Megcsinál az asszony egy nagy fazék babot, elég az akár három napig is... Szóval, én már palántáltattam is az asszonnyal kelkáposztát. Azt akarom ebből kihozni, hogy a pesti konyhán megtanultam, nem csak bab meg krumplics van a világon. Nem mondom, hogy minden étel után megnyalom a számat az üzemi konyhán, mert csak jobban meg tudja bolondítani az ízeket az asszony, itthon. De egy biztos, valahogy változatosabb azóta itthon is az étrend.

Nocsak, új étkezési szokásokat — netán egészségesebbeket? — hoznának magukkal az ingázók? Ha ez nem is egyértelmű, hoznak narancsot, banánt — ehhez a vegyesboltban nemigen jut hozzá a falumbéli. Egy álmos hajnalon meg jólesően raktároztam el a megjegyzést:

— Az este mondtam már a Jancsi gyerekeknek, minden vacsoránál mondja el nekem, mit olvasott az újságban. Anyyiféle palival dolgozunk, egész nap pofáznak, a magamfajta meg csak les. Hát legalább kummantani tudjak néha, ne mondassák hogy hallgat ez a falusi sült paraszt, mint a szar a fűben.

Minden második héten kissé hosszabbra foghatom a távolléteimet, nem kell felülnöm a járási székhelyen a 22 óra 30 perckor induló Volán-buszra. Minden második héten, mert olyankor a délutános műszakba járó két-három bányászt késő éjszaka hozza a busz a faluba. A járat pedig odaszalad a vasútállomásra, rendszerint 0 óra 8 perckor, megfordul a menetrend szerint közlekedő járatok hatalmas betonplaccán. A kocsit lassít, a pilóta körülnéz, nem szorult-e valaki az utolsó vonatra, amitől már nem indul autóbusz. Időnként magam is fellepek a szívesen nyitott ajtón, a bányászjárat hoz haza.

Gergely Györgyöt meg (huszonhárom éves) csaknem naponta. Éjszakánként ül a sötét kocsiiban, s jól tudom, még nem a lefekvésre, hanem a teendőire gondol. Vállal magára éppen eleget.

— Hej, de sokszor mondták már nekem: bolond egy ember vagy te, Gyuri! Háromszáz méter mélyen, a föld alatt, nyüstölöd magad, aztán még a szájtepés.

A közös tanácsnak, a végrehajtó bizottságnak is tagja, a legutóbbi választásig pedig — amíg létezett ez a tisztség — ő volt a társ-közös társadalmi tanácselnök-helyettese is. Még az ÁFÉSZ küldöttgyűlésén is képviseli a lakosságot.

Aztán a szőlő; foglalkozik malacokkal is — kell ennél több? Igaz, ő nem az emberi igyekezetéről, az akarásról beszél, sokkal egyszerűbben fogalmaz:

— Az embernek mindig el kell valamivel foglalnia magát, nem élhet tétlenül a világban.

Régen öt óra harminc perc. Kényelmesen ballagok a buszhoz, elvégre van még két percem — a megállóban azonban gyanúsán sok az utas.

— Jól látod, megint nem jött az öt óra tizenkettes! — mondja emelt hangon egy asszony. — Az üzemben meg morognak, de ki tehet arról, ha járatkimaradás miatt nem tud megjelenni műszakvezetésre?

Az önhibájukon kívül késő asszonyok semmi esetre sem tehetnek róla. Szót sem érdemelne az egész, ha az effajta járatkimaradás nem lenne elgondolkodtatón gyakori, mindezt azonban aligha kalkulálhatták be a munkástoborzásokor. Néhány évvel ezelőtt egy-egy szatyrostencilezett levelet hozott a postás a faluba, kapott a nyájas invitálásokból minden épkezláb lány és asszony, valahol a kacsatok között még

az anyámnak címzett is megvan. A járási székhelyen sorra nyíltak a könnyűipari üzemek, munkáskézre volt szükség. Számosan hajlottak is az invitálásra, a délelőtti műszakba beosztottak most itt várják velem a következő buszt. Számosan évek óta morgolódnak az ilyen „apró” bosszúságok miatt, nem egy közülük ugyanis a törzsgárdához tartozik.

— Milyen munkaerők?

— Kiválóak! Most már kiválóak — ragyog a talán legnagyobb könnyűipari üzem fiatal vezetője. — Mi sem bizonyja ezt jobban annál, hogy kényes exportmunkát végeznek. A nyugatnémet megrendelő igencsak háklis, mégsincs baj a minőséggel.

Az üzemvető egy pillanatra elhallgat, talán azon medítál, fel-emlegesse-e a múltat. Végül is hajlik rá:

— Az elején persze sok volt a baj, nem is mindenki maradt meg a vállalkozók közül. Mi tagadás, érthető is. Sok asszony egyszerűen nem bírta elviselni a köztötségeket, a szalag melletti munkát, belebetegedett, hogy nem akkor állhatott fel, amikor neki tetszett.

Meglehet, délután egy buszon jövünk majd ismét haza. Az autóbusz csomagtartójában ott sorjáznak a maszek péknél vásárolt kenyerek, az asszonyok ölében degeszre tömött szatyrok. A kenyér jobb mint a szövetkezeti boltban vásárolt, de nem is biztos, hogy mire hazazérnek, még lesz a boltban kenyér. Baj csak akkor van, ha megszólal a zord gépkocsivezető:

— Megint kevés az autóbusz, javítás alatt van három is. Jó, ha tudják, két járatot viszek egyszerre.

Tudjuk. Ez pedig azt jelenti, hogy a falunkba nem megy be a kocsis, leszállhatunk az erdő alatt. Semmiség az egész, két kilométer a pogányvári szántásokon keresztül, toronyiránt a falu. Cekkerekkel, háromkilós kenyerekkel — műszak után. Esetleg hófúvásban. Hallgatva a káromkodásokat, mindent el lehetne hinni ezekről az asszonyokról ilyenkor, csak azt nem, hogy kedvesnővérek.

Egyikőjük, egy állandóan kifogástalanul öltözködő, dekoratív, „jókarban levő ötvenes”, beállít hozzám egy alkalommal.

— Úgy hallottam, a Magyar Nemzetben sok az apróhirdetés, ideadnál egynéhány lapot?

Tünődik egy kissé, megossza-e velem a szokatlan lapkölcsonzés indítékát, végül is a bizalmába fogad.

— Nem való ez nekem... ez a porfészek, meg a csavargás. Mindig is városban szerettem volna élni, de a család... Szóval, most arra gondoltam, ha találnék egy kis házat Pesten, vagy a környékén, akkor... istenemre itt vagyok csapot-papot!

Egy, csak egyetlen ember, aki menni akar; aki feledni szeretné ezt a semmi falut. Inkább az is hazatér, aki ritkább látogató volt; ezért spórolhatok meg az alábbi néhány sorral egy egész fejezetet. A névsorolvasásnál bizony alig szólíthatnánk azokat, akik csak hét végére utaznak haza, merthogy kiment a divatból mifelénk a munkásszállás. Ismerősöm szerint, aki legutóbb adta le a kapucéduláját:

— Bolond lennék továbbra is a sok jött-ment, szedett-vedett ember között pusztítani magam, amikor válogathatok a munkahelyek, meg az autóbuszok között. A pénz inkább több, mert kevesebbet költök, mint az üres és unalmas pesti estéken. Na ja, utazom naponta három órát — különjáratral, háztól házig. De még így is megpótolhatom a jövedelmemet ezzel-azzal, valamennyit ki lehet hozni a háztájiból.

Válóczi Bélának más érve van, a minap együtt fogalmaztuk a felmondólevelét.

— Becsavarogtam az országot, elvitt a cég külföldi munkára is. A pénz jól jött, a csavargást meg egyenesen élveztem, de így van ezzel minden magamfajta fiatalember. Közben megnőttek a lányaim, maholnap iskolába mennek, és volt olyan hónap, amikor egyszer látták az apjukat. Nincs ez így jól. Kerestem hát olyan munkahelyet, ahonnan mindennap hazajárhatok.

Két lány, család — ez is egy érv, de még milyen fontos érv, a hazatérésre. Igaz, ettől még nem fogynának a munkásszálláson lakók, ha nem indulnának a hajnali buszok. De öt órától hatig talán két-tucat is végigzörög a falu főutcáján — ez a lehetőség.

A buszozásból pedig kijut a legkisebbeknek is. Hallom a bedolgozó asszonyok diskurzusát:

— Holnap ki a soros?

— Ági vállalkozott, úgysis mennie kell a tanácsra.

Ezen a reggelen tehát Ági gyűjti össze az óvodásokat, a zajos apróságokkal felül az autóbuszra, viszi őket a székhelyközség óvodájába. Az ügyeletes gyerekkísérő a soros napon talán még vadabban veri a szövészeket, mert az utazással sok idő elmeleg, keresni meg muszáj.

Rita, ez a gömbölyű haspók sem bánja a buszozást, fölöttébb évezi az óvodát. Hét végén pedig, ha a vízért induló anyja mellett tipeg, szomorú szemmel mondja:

— Nem mehetünk ma óvodába, szabadszombatosak vagyunk.

Örömmel meséli el az egész napot, ha kérdezem, csupán akkor áll lefelé a szája, amikor az ebéd kerül szóba.

— Húst nem adnak, csak háromszor. Utána már hiába kérek.

A minap az utca végén gyülekeztek az óvodások szülei, „kiké-szülte”, mintha legalábbis lagziba mennének.

— Szakadjon rá az ég arra, aki ezt a késői szülői értekezletet kitalálta. Magam el sem mernék menni, nem való egy asszonynak a kormosótét országúton csavarogni.

Na, anyámnak, vagy nagymamámnak nem volt ilyen gondja. Felkötött a batyuba, elvitt magával a szőlőbe, vagy a Pogány-várra, a Hosszakba, mikor hol volt szükség a kapára. Keresett egy lehajló ágú fát, rákötötte az abroszt. Abban ringathatott a szél, amíg csak meg nem unták az ordítózásomat. Vagy ki nem értek egy sorral.

Mondom a tanácselnöknek: itt járt a minap egy fotóriporter kollégám, felvételeket készítettünk egy „faluoldalhoz”. Gondoltam, csinálunk egy tréfát, lefényképezzük az öreg terméskő épületen az „Állami Általános Iskola” táblát, elvégre nem mindennapos eset, hogy ilyen felirat jelöli a templomot.

— Ennek a Pistának is hiába mond akármit az ember. Két éve szűnt meg az iskola, azóta hányszor — de hányszor! — mondtam neki, vegye le azt a nyomorult táblát — morog a közös tanács elnöke.

Nem kell hát már a hívőknek szűk iskolapadokban kucorogni, az istentisztelet előtt nem szükséges bajlódni a tantermet a szentélytől elválasztó deszkafal szétszedésével se — a kettős funkciójú épület végképp szentély lett. (Leszámítva azt az utolsó kis helyiséget, ahová a könyvtárt költöztették, s ahol heti kétszeri nyitvatartás alatt oly nyugalmasan elolvastat — nem sok embertől zavartatva — Magdus néni, a tiszteletdíjas könyvtáros.)

Két éve szűnt meg a tanítás a faluban, két éve állt meg először a kocsmá előtt a tanító kismotorja is.

— Hát a Wartburgod, kántor úr?!

— Megvan az, csak drága. Most, hogy ingázó lettem, jó időben megteszi ez a kecske is.

Három esztendővel ezelőtt, apám asztalán akadt a kezembe egy tanácsülés előterjesztése. abban olvastam: szeptember 1-től megszűnik az iskolánk. Nocsak. Erről bizony még nem beszélt a kutya sem. Este — a falugyűlésen — pedig az akkori, szerencsére már menesztett tanácselnök is szemrebbenés nélkül letagadta az egészet: nem is tervezi a körzetesítést.

— Tudhatod, miért linkelt — hallottam még az este. — A tanácsülés nem fogadta el az előterjesztést, leszavazták, merthogy nincs előkészítve ez az egész körzetesítés.

Aztán „előkészítették”. Meggyőzték a szülőket, csudálatos módon megváltozott az iskola igazgatójának, az összevont négy osztály pedagógusának a véleménye is. Addig elhamarkodottnak nyilvánították az egészet, egyenesen így fogalmaztak;

— Humbuk az egész. A gyerekek jobb előmenetelével érvel a tanács, holott csak a pénzre gondolnak. Egy iskolával, egy gondal kevesebb!

Fél év múlva az iskola harcos védői győzködtek a szülőket, tizenkilenc gyerek sorsáról kellett akkor dönteni. Akkor, mert ma már jóval többen vannak, de ez bármikor kiderülhetett volna — ha másként nem, az anyakönyvekből.

Az érvek között aztán jött a legmeggyőzőbb is: lesz iskolabusz, a gyerekeket nem lehet kitenni a menetrend szerinti járatok szesziyeinek. Sebes, a FÜTŐBER szerződéses járatának sofőre negyed nyolckor melegít is, ez a kocsi lett kinevezve iskolabusznak. Ha nincs valami gond. Ha van, akkor a gyerekek megszállják a polgári járatot, s az egyébként is zsúfolt kocsiban, a tizkilós táskák között, naivítás lenne helyet keresni még egy heringnek is.

Hazafelé már más a kép — nincs iskolabusz. Hogy is volna, a tanítás nem minden osztályban fejeződik be egyszerre.

Fél egykor az első „eresztés” már ott gyömöszi egymást a buszmegállóban, negyed kettőkor jön a polgári járat. Megrohanják a kocsit, elcsattan egy-két pofon, közben hallom a párbeszédet.

— Négy órára jöhetünk vissza!

— Négyre?

— Majomka, elfelejtetted, hogy ma rajgyűlés lesz?

— Tényleg, az isten b... meg!

Aranys kislány. Ötödikes.

Sokan azonban még a padban ülnek, folyik a tanítás az utolsó órákon. A legközelebbi polgári busz meg három órákor jön, ezt vagy megvárják a gyerekek, vagy nem. Kisebb csoportokban kapaszkodnak degeszre tömött táskáikkal a Szil-tetőre, s ha szerencsésük van, akkor apránként felszedi őket néhány kocsi, nem kell gyalogolni a falujukba.

Apám időnként elővesz a táskájából egy kis sálacskát, kendőt, vagy sapkát — hazafelé jövet a motorjával, minden szeretszört holmit összeszed. A minap kifliből is vagy hat darabot borított ki a moslékosvödörbe:

— De jól megy ezeknek a gyerekeknek, bezzeg megettük volna mi annak idején.

Mi tagadás a körzetesítésnek, a buszozás korai megismerésének van egy kétségtelen előnye. Hatéves korában — vagy még előbb, óvodásként — megszokja a falumbéli gyerek, hogy életének egyharmadát utazással tölti majd. Legalábbis, ha nincs szerencséje.

Kelemen Gábor

Pillanatképek

A kényelmes drappszerű fotelbe süppedve figyelem az elnököt, amint komótosan bontogatja a napi postát. A halom vége felé jár már, amikor egy felcsipentett irományt olyan csudálkozással vegyes undorral fog ujjai közé, mint amikor valaki az aranyhalas akváriumban békára lel.

— Ezt most nem az újságírónak, hanem az embernek mutatom — nyújtja felém a papírlapot a termelészövetkezet elnöke.

Látszatra közönséges matéria, rajta zöld betűkkel: *Végrehajtási értesítés*. Címzett az elnök, a hátralék végösszege 333, azaz háromszázharminchárom forint. Feladó a községi tanács.

— Elég mélyre süllyedtél — próbálom tréfával elűzni a komolyságot, de kudarcot vall a jó szándék.

— Eh! — legyint dühösen. — Hát elintézési mód ez? Mindennap találkozunk, telefonon beszélünk, és erre ideküld nekem egy ilyen, ilyen... — és már nyúl is a telefon után, hogy megbeszélje a másik elnökkel, a tanácsival.

— Mindennap kérnek valamit a közös gazdaságtól. Hol embert, hol gépet, hol olajat az óvodának. Csak nekem nem tudnak szólni, te marha, elfelejtetted a háztáji után befizetni az adót — dől belőle a mérég, miközben kezével letakarja a telefonkagylót, hogy avatatlan fülek meg ne hallják. Azután vonalban a „kolléga”.

— Te, mit küldtetek nekem?

— Mit?

— Értesítést végrehajtásról, 333 forint erejéig. Hát már itt tartunk?

— Ki írta alá?

— Nem az a lényeg. Az elv. Nem vagyok milliomos, de háromszáz forint mindig van nálam. Tegnap is ott voltam a tanácson, nem tudtál volna szólni? Bezzeg, amikor segítség kell, nem vagyok ennyire hivatalosak.

— Jó, majd utána nézek, ki küldte a papírt.

— Szervusz — az elnök némileg megkönnyebbülten csapja le a telefont. „Odaát” pedig biztos szólnak egy-két szót valamelyik túlbuzgó adminisztrátornak...

És az elv?

— A közéleti ember, szerintem, születik. Vérében kell, hogy legyen a közösségért, az emberekért való tenniakarás vágya — mondja dr. E., akinek munkáján kívül vagy nyolc társadalmi funkciója is van. Többek közt tiszteletdíjas kultúrház-igazgató a falujában, havi hétszáz forintért.

— Mit kell ezért csinálni?

Elgondolkozva szívja a Sopianaet, mint aki tudj' isten, mi fontosat akar mondani. Aztán kiböki:

— Kaszálom a kultúrház környékét, hogy ne verje fel a gaz, festek, mázolok, ha kell, parkosítok.

A felsorolástól ültömben majdnem lefordulok a székről. Dr. E. két szippantás közt szemrebbenés nélkül folytatja a pincetakarítással és kőművesmunkákkal, amelyek végzéséhez a jogi diploma nem akadály. Ellenkezőleg. Mintha büszke lenne rá.

— Kéthavonta egész estét betöltő programokat szervezek, ezeken általában száz-kétszáz ember vesz részt, ami a 860 főnyi lakossághoz képest szép szám.

Dr. E. a megye egyik néptáncgyűjtésének vezetője és táncosa is, mellesleg egy iskolai

táncsoportot is irányít, a szomszéd faluban. Tiszteletdíja háromszáz forint havonta. Még hozzátesszi, hogy egyszer — három esztendeje — kapott 800 forint jutalmat a sikeres szereplésért.

Most lett kész a tenispálya — május elején avatták —, amelyhez pataokban folyt a pénz. A Lomb-pataokban. Ezt kellett ugyanis kitakarítani, s fejében a tanács kemény 6 000 forintot ajánlott föl. Ment is minden, mint a karikacsapás, az utolsó húsz méterig. Ott aztán elfogyott a lendület, nem segített se hangosbeszélő, se szép szó, se imádság. A tizenhárom főből egy sem maradt a cél-egyenesre dr. E. mellett. Azt egyedül pucolta ki. Akik viszont röhögtek emiatt, olyan több is akadt. Köztük sok sportoló, akik a presszóban tárgyalták, hogyan lehet megcsinálni valamit...

— Megszállott teniszező lehetsz!

— Az. Kétszer ha volt ütő a kezemben...

Dr. Gy. egyik jól működő megyei egyesületünk elnöke, felvillanyozódva meséli:

— Csodálatos előadást tartottam nemrég M.-ben a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági nagyüzemek közgazdasági problémáiról. A művelődési ház tömve volt érdeklődőkkel, és az előadás után huszonöt kérdés hangzott el a témában. Meglepő volt, az emberek őszintesége, tájékozottsága, hozzáértése. Ide mindig szívesen megyek el ezután is, ha hívnak.

M. egyébként egy kisebbfajta kulturális központ, hála egy-két agilis és áldozatkész szervezőnek, közéleti embernek.

Ennek hatása egyébként kisugárzik a helyi állami gazdaságra — és viszont. A nagyüzem évről évre jobb eredményeket ér el, jól képzett, magasán kvalifikált kádereket ad a megye más üzemének, intézményeinek, szerveinek, mind több új szakembert fogad és képez tovább, s ez a létszámban növekvő, szellemikben fejlődő agrárértelmiségi csoport meghatározó szerepet tölt be nemcsak a községben, de a környező településeken is.

Közülük kerülnek ki a Hazafias Népfront tisztségviselői, a tanácsstagok, a községi párt-szervezetek vezetői, egyszóval olyanok, akikre a falunak igen nagy szüksége van a további fejlődéshez, a rohanó világhoz való alkalmazkodásban, az előbbre lépésben.

Ennek az agrárértelmiségnek köszönhető, hogy a környező községekben mind több kultúrházban, művelődési központban gyúlnak föl a villanyok a hosszú téli esteken, és jönnek össze az emberek, ha másért nem is, egy igazi, baráti eszmecsere, vitára, a fárasztó napi munka után. Mert a mezőgazdaságban nem nyolc óra még ma sem a munkaidő, és az ötnapos munkahét olyan ritka, mint a fehér holló...

Talán a települések szétszórtsága, az ingázás után ez az egyik legnagyobb oka annak, ha valahol — és sajnos sok ilyen van — nem kapcsolódnak be a vidéki értelmiségiek elég aktívan a közösség életébe.

A. például főiskolát végzett állattenyésztési szakember, az egyik termelőszövetkezet tehénészeti telepének vezetője. Tizenöt kilométerről jár be reggelenként négy órára, és a napi munkájával este hétre végez. Hol kapcsolódjon most be a közéletbe? B.-ben, ahol dolgozik, vagy A.-n, ahol

lakik és ahová este fél nyolcra ér haza tizenöt órás munkája után?

Óvodás gyermeke addigra alszik, s az iskolás is félálomban van már...

T. mérges, fenyegetőzik, hogy soha többé nem dől be ilyesminek. Átvágták, felültették, lejárátták, bécsapták, megsértették. Haragjának oka, hogy egy hónappal ezelőtt felkérte a község kultúrházának vezetője, tartson előadást a háztáji állattartásról, takarmányozásról, értékesítésről. A téma nyilvánvalóan közérdekű, és nagy érdeklődésre tarthat számot a téli estén.

T. készült, az előadást a hangosbeszélőn is több ízben bemondták, falragasz is került néhány helyre, egyszóval a propagandával nem volt semmi baj. Ennek ellenére a hat órára hirdetett eseményre még negyed hétre sem érkezett senki az előadón, a szervezőn és egy hozzátartozón kívül. Pedig hétfő volt, így a televízió sem zavarta az érdeklődőket. Ha lettek volna.

Fél hétkor egy idősebb hölgy állított be, aki helyet foglalt a negyvenkét szék egyiken, és a kellemesen meleg helységben jól esően nyújtóztatta ki a kinti hidegben elgémberedett tagjait.

Hét óraker a jól felkészült és elegánsan felöltözött T. — megtörve a baljós csöndet — megkérdezte az öregedő nénit, hogy milyen állat érdekli. Mire azt a választ kapta, hogy a zsiráf. („Mert az olyan ritka és érdekes.”) T. közölte, ő a helybeli mezőgazdasági nagyüzem egyik vezetője, és nem tartanak zsiráfot, ennél fogva aligha tudja a néni szenvedélyes érdeklődését kielégíteni, viszont megkérdezte, hogy a néni milyen állatot tart odahaza. „Oh, nekem csak egy macskám van”, volt a felelet. „Egyedül lakom, öreg is vagyok, nincs nekem már erőm állatot tartani. Csak azért jöttem be, mert láttam, hogy világos van, gondoltam addig sem kell otthon fűteni. Olyan drága az a fránya olaj...”

M. néhány esztendővel ezelőtt a község egyik legfőbb mozgatója volt. Nem lehetett még elképzeni sem nélküle semmilyen rendezvényt vagy megmozdulást. Énekelt a kórusban, kézilabdázott a falusi csapatban, a KISZ-vezetőség tagja volt, színház- és mozilátogatásokat szervezett, ha kellett, öltöhető fordult a megyeszékhelyig és vissza, hogy mindenkit elszállíton kocsijával.

Ma csak fáradtan legyint, ha kéri valamire: „Csináltam eleget, csinálja már más is!” M. ugyanis házat épít, gazdálkodik, előbbre jutott a ranglétrán is, két gyerek is van már, a nap pedig továbbra is csak huszonnégy óra.

— Kítői vonjam meg magam? A gyerekeimtől, a feleségemtől, a munkámtól? Marad a közélet. Az teszi túl magát a legkönnyebben rajta. Nem azért mondom, de építettem a kultúrházat, csináltam sportpályát, tataroztam iskolát és takarítottam templomot, de most, hogy én építkezem, nem nagyon tolonganak körülöttem a segédkezők. Nem azért, de jólesne, ha legalább megkérdeznék, nincs-e szükségem valamire...

Ahogy M. számolgatja, az eltelt tíz év alatt úgy négyezer órát dolgozott a falunak társadalmi munkában. Ennyiből a háza is fölépült volna.

— Félre ne érts — mondja —, nem sajnálom a világot sem, mert tudom, hogy hasznos volt, amit tettünk, de ugyanakkor aggaszt is ez a mostani érdektelenség. Az iskolai végzettség egyre nő, de sajnos vele együtt a tunyaság, a tehetetlenség is. Az érdektelenség egyenes út az elszigeteléshez, az pedig a süllyedéshez.

— Hogy lehet ezt elkerülni?

M. fölnéz a magasodó falakra, amelyek számára hamarosan az otthon fogják határolni, azután azt mondja:

— Talán, ha fölépítem, megint beállok a csatasorba. Talán...

— Ez a csatasor mostanában elég hiányos.

— Mindenkinék sok az elfoglaltsága, lekööttsége, a pénz pedig nagy úr. Nézi meg Sz.-t, aki korábban az egyik leglelkesebb társadalmi munkás volt a faluban. Minden méter járdából nyolcvan centi az ő véhéhez fűződik, ma meg szabad idejében jó pénzért saját kocsijával fuvarozza az embereket ide-oda, a vásárba, orvoshoz, lakodalomba. Már össze is jött neki az új kocsi való, de próbáld mondani neki, hogy menjen járdát építeni. Nekem nem segít építeni, hiába ígértem 50 forintot óránként, csak nevetett, ő háromszázat keres az autóval.

F. meg nutriát tenyészt tavaly ősz óta, igaz, ebből legalább annyi haszna van a közösségnek, hogy lekaszálja a foci-pálya fűvét az állatoknak, így mindenki jól jár...

Az 1980. január 1-i népszámlálás adatai szerint Nógrád megyében a nem fizikai (szellemi) foglalkozásúak közül 6967 főnek van befejezett felsőfokú végzettsége, közülük 3718 a községben él — azaz többen, mint a megye két városában. Még érdekebb adat, hogy vezető, irányító beosztásban 11 524 fő dolgozik, akik közül 5 951 fő vidéken talált állást.

A megye termelőszövetkezeteiben — szintén 1980-as adat — 456 felsőfokú végzettségű szakember dolgozik, csaknem százal többen, mint egy évvel korábban, s ez jól szemlélteti a vidéki értelmiség szerepének jelentős növekedését, hiszen a mezőgazdaságban dolgozók döntő többsége azért falun fejt ki társadalmi, közéleti tevékenységét.

A közös gazdaságokban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők nagy része — 419 szakember — agrártudományi egyetemen, vagy mezőgazdasági főiskolán szerezte diplomáját, de egyre több nagyüzemben találunk mérnököket — hála a mezőgazdasági üzemek bővülő ipari tevékenységének —, és egyre több a jogi végzettségű szakember, aki a paragrafusok útvesztőiben segíti az eligazodást. Erre manapság a gazdaságoknak legalább akkora szüksége van, mint a jó időre. Nem véletlenül mondta a minap egy vezető, hogy az utóbbi két évben a jogtanácsos tanácsai annyit hoztak a közös „konyhára”, mint egy kisebbfajta melléküzem.

A szürkeagysejtek kihasználása — a törvényesség keretein belül nem bűn, inkább erény — érdeke a gazdaságoknak. Arról nem is beszélve, hogy a dolgozók, tagok ügyes-bajos eseteit is le lehet rendezni házon belül, így nem kell utazgatni, másrészt a panaszok egyszerűbben elsimíthatók. Már ott, ahol jó kézben vannak a jogi ügyek.

Nem úgy, mint abban a termelőszövetkezetben, ahol négy évig foglalkoztattak egy jogtanácsost, míg végre sor került az első perére. Amelyet azonnál el is vesztett. Az elnök a következő szavakkal adta ki az útját:

— Azt még elnéztem, hogy négy év alatt ez az egy produkció volt, de hogy ez is selejt, az már sok...

Zilahy Tamás

Egyenrangúan, emberként és alkotóként

BESZÉLGETÉS SZEPESI JÓZSEF KÖLTŐVEL

Cigányoktól, még városiaktól is, gyakran hallom: „paraszt”, „parasztok”. A nem cigányokat jelölik vele. Te mire gondolsz, amikor ezt a szót kiejted?

Nem használom, esetleg ritkán. Ha valakit ezzel a jelzővel illetek, úgy értem, mint bárki más. Helyette inkább ilyen kifejezéseim vannak: „gyökér”, „kulturhusáng”. Engem egyébként, ha jó értelemben és nem sértő szándékkal nevez valaki cigánynak, nem zavar: hiszen az vagyok. Ellenkező esetben a sváb is, a tót is, a paraszt is joggal mordul fel. De mondhatnám a zsidót is.

Több éve ismerjük egymást, s ezért kérdezem — ha ellentmondásnak tűnik is —, ki vagy te? Cigány segédmunkás? Szakmájában keveset kereső, ezért segédmunkát is vállaló munkás? Ertelmiségi? Városi vagány? Költő? Avagy mindegyikhez oda kell illeszteni a cigány megkülönböztetést is?

Egyikhez sem kell odatenni a cigányt. Ami nem azt jelenti, hogy tagadom a cigányságom. A verseim, egyéb más írásaim segédmunkásokról, csavargó vagányokról szólnak. Ezek az emberek egyben lehetnek cigányok is.

A cigányság ügye a társadalom többi gondjával együtt jelentkezik a valóságban is, bennem is. Tehát együtt is kell megoldani. Ha nem is mindenki látja így, a helyzet mégis ez. Mert például mi az, ami számomra a perifériákon dolgozó cigányoknál feltűnik? Nekik sem az a gondjuk, hogy cigányok, hanem mindig és elsősorban a munkahelyi, a szociális, az otthoni személyes ügyeik, az ingázás stb. foglalkoztatják őket. Bele kell abba mélyebben gondolni, hogy mit jelentenek a tények! A cigányok ott vannak az iparban, a gyárakban, más termelőegysé-

gekben. Elképzelhető mindez következmények nélkül? A legelső, amit számba kell venni, éppen cigányságuk tudatának gyengülése. A legtöbb cigány ember nem akar már a cigányságával foglalkozni. Az a gondja, hogy neki személy szerint jó élete legyen. Ma ez is általánosan jellemző, a társadalom egészére, a nem cigányokra is vonatkozik.

Még én sem döntöttem el igazából, hogy ki vagyok. Azt hiszem, mindenekelőtt az az ember, aki a cigány, a munkás, a társadalom problémáira érzékenyen reagál. Talán azért, mert többféle közegben otthon vagyok. Ezért is írok, emiatt az összetett otthonosságérzet miatt.

Kaptam persze családi ösztönzést is. Apám művészféle volt. Hegedűket készített, szobrokat faragott, festett, rajzolt, jó barátja volt Balázs Jánosnak, a híressé vált festőnek. Gyerekkoromban rajzolgattam, festegettem. Amikor az iskolában megismertem a magyar irodalmat, aztán később a külföldit, úgy éreztem, az irodalom áll hozzám a legközelebb, ebben tudom magam igazán megtalálni és kifejezni. Az utóbbi időben riportokat, szociográfiákat is írok, részben a Palócföld ösztönzésére. Valahogy kevesnek tartom már a verset. Szűknek. Törekvéseim helyességét talán igazolja, hogy az idén egyik írásomat beválogatták az *Írószemmelbe*.

Kapcsolat fűz a cigány értelmiség országosan ismert alakjaihoz, mondhatni, belülről ismered a cigány értelmiséget. Közéjük tartozónak érzed-e magad? Miben látod legfőbb gondjaikat?

Nem érzem magam cigány értelmiséginek. Tőlük idegennek sem. Nekem az ún. programokkal szemben vannak fenntartásaim. Azok a programok, amiket körükben eddig megismertem, szerintem túlságosan egysíkúak. Némely nézetet egyenesen nevelésesnek és naivnak tartok...

Tudomásom szerint hivatalosan nincs cigány értelmiség, a köztudatba viszont belopakodott, hogy van. Általában az írókra, költőkre, művészfélékre gondolnak. Nekem viszont sok barátom, ismerősöm van, aki leérettségizett, tanári vagy más oklevelet, diplomát szerzett. Ők is a cigány értelmiség soraiba tartoznak. Számontartandó tehát ez a réteg.

Átfogó programja a cigányság problémáinak megoldására azonban nem a cigány értelmiségnek van, hanem a társadalomnak. Lehet persze bírálni ezt a programot. Viszont a társadalomnak más gondja is akad, különösen ma. A többi gond megoldásával együtt és hosszabb távon történik tehát a cigányság helyzetének jobbítása. Másképpen nem lehetséges. Ezért a cigány-értelmiségnek azt kellene feladatául vállalnia, hogy a cigányság gondolkodásmódján változtasson, formálja korszerűvé a cigányság öntudatát. Ehelyett még közöttük is azt hallom olykor, hogy mindent ráerőltetnek a cigányságra. Pedig ami jobb, azt minden ember szereti, azt ritkán kell erőltetni. És a putriból kijönni jobb, mint ott élni. Ehhez nem kell különösebb tudás. Tudomásul kell venni: a cigányság nagy tömegei akarva-akaratlanul, szakítottak régi életformájukkal. Nem a kezdeteknél tartunk tehát. A mai tényekből kell kiindulnunk. Ehhez kell a programokat megtalálni. Hibák, hiányosságok, feladatok is kerülnek tehát bőven.

Ott voltam például Szentendrén, a Fekete korall irodalmi matinéján, ahol — bizonyos személyes siker ellenére, illetve attól függetlenül —, az volt a benyomásom, nincs sok értelme az ilyen találkozónak. El sem hangzanak olyan irányú vélemények, amelyek a cigányság ügyét előre viszik. Mintha kizárólag a szimpla találkozás lenne a cél. Vagy a tetszelgés önmagunk művészváltában. Ha pedig a problémákról esik szó — nem először voltam ilyen típusú találkozón, tanácskozáson —, ugyanazok hangzanak el, mint évekkkel ezelőtt... Már a könyökömön jön ki. Tejesen egy helyben topogunk. Nagy a szervezatlenség más vonatkozásban is. Az egymás közötti ellentétekről nem is beszélve. Ami persze, végső soron, érthető. A másfajta társadalmi közeg, kinél-kinél másféle gondolkodást és világlátást alakított ki. Szóval önmagában képtelen a cigány értelmiség a gondok megoldására. A társadalom segítsége nélkül nem megy... A cigányság nem termelte még ki a maga saját, sokoldalú értelmiségét.

Rendkívül kritikus a véleményed. Jogosnak érzem a kérdést: szerinted mi a cigányság valódi útja?

Az integráció. Vigyázat! Nem az asszimiláció. Aki úgy kívánja, ápolhassa a nyelvét, hagyományait, kultúráját. Lehessen és maradjon cigány. Viszont ha valaki azt mondja, nem vagyok cigány, úgy akarok élni, mint bárki más e hazában, megtehesse. Ő feljelenesse, aki lecigányozza. Mert ő megszűnt cigány lenni.

Az integráció helyzetében tehát a cigányság — sajátos értékei megőrzése mellett — elfogadja a társadalom normáit, miként a másik oldalról a társadalom is közeledik feléje. Egyenrangú állampolgárként él, annak minden következményével; megkülönböztetés nélkül. Ezen túlmenően a „cigánykérdés” lényegét elsősorban szociálisnak látom. Aztán közműveltséginek. Tehát nem nemzetinek és nem nemzetiséginek.

Röviden a szociális helyzetről. A munkából, a munkához való viszonyból, a munkalehetőségekből kell kiindulnunk. A cigányság még a hatvanas évek elején, közepén is nehezen tudott elhelyezkedni. Mára már egyre többen tanulnak szakmát is.

Kulcskérdésnek tartom az iskolázást. Ennek sem foglalkozhatunk most, itt, minden részletével. Személyes tapasztalataim egyik részét mondom el. Sok író-olvasó találkozik megfordulok, s az iskolára mindegyiken panaszokoznak. Főleg a megkülönböztetés miatt. Pedig a cigánygyerek amúgy is hátrányos helyzetből kezdi a tanulmányait. Mindenféle megkülönböztetés, gyakran még a jó szándékú is, csak tovább növeli a hátrányos helyzetet.

És végül, miért nem tartom nemzeti vagy nemzetiségi kérdésnek a cigányság jövőjét? Mert nincs meg semmilyen feltétele annak, hogy a kérdést így vessük fel. Például sem a nyelvi, sem a történeti. A hagyományait pedig — tapasztalhatóan — szeretné elfelejteni. Nem csupán a vándorlást és a lopást...

A nyelvről külön is szólnék. A nyelvek köztudomásúan fejlődtek. Ha volt egyáltalán egységes cigány nyelv, az évszázadok során nemhogy gazdagodott volna, hanem inkább visszafejlődött. Ez a kijelentés lehet, hogy eretnecség egyesek szemében, de ez az én véleményem. És ha igazam van, meg kell gondolni, hogy helyes-e anyanyelvként megtanulni a cigányt...

Ha már a nyelvről tartunk: mostanában egyre többet hallani a cigány írókról, költőkről. A cigány irodalom kifejezést is használják, használjuk már. Helyesen-e? Van-e cigány irodalom nálunk?

— Nem hinném, hogy lenne. A szóba jöhető alkotók irodalmi eszközei a magyar irodalom eszközei. Témáját tekintve, a szerzők származása szerint még elfogadható ez a kategória. Az irodalom lényege felől már nehezen. Olvastam magyar zsidó, amerikai zsidó és zsidó problémákat megíró szerzőket. Az zsidó irodalom lenne? Bellow Herzogja zsidó regény? Nem. Bellow nagy amerikai író. Vagy vegyünk egy hazai példát. Amikor Lakatos Menyhértet meghívták az NSZK-ba, ott megkérdezték tőle, minek érzi magát. Azt válaszolta; „Külföldön magyar író vagyok, otthon cigány”. Szóval nem egyszerű a helyzet. A társadalmi eredetű ellentmondás ebben a „nem, de mégis”-ben ütközik ki. A munkahelyeken ugyanígy van. Egyes gyárak egész üzemrészeiben csak cigányok dolgoznak. Tehát munkások. Minden jog és lehetőség megilleti őket. Igen ám, de a legrosszabb munkát végzik, más nem maradna ott két napig sem. Igaz, ilyen helyeken nincs akkora munkafegyelem, ide visszavárják, ha két hétig feléje se nézett a munkájának. A cigány tehát marad, mert szabadabb. Szóval munkás is, meg nem is. Cigány is, meg nem is. Különbözik is, meg nem is. Van is megkülönböztetés, meg nincs is.

Az irodalom vonatkozásában sem egyszerű a nyelv kérdése. Mindegyik cigány értelmiségi se tud cigányul, hasonlóan a cigány népességhez. Bonyolítja a helyzetet a nyelvjárások kérdése. Ki végezné el az egységesítést? Van-e erre szellemi kapacitás? Aztán ha lenne egységes magyarországi cigány nyelv, kik tanulnák meg, és hogyan? Majd pedig legyen cigány nyelvű irodalmi, művészeti lap? Esetleg a cigány íróknak, művészeknek külön irodalmi, művészeti szekció alapítódjék? Nem tartanám szerencsésnek. Így is komoly vádak érik a cigány értelmiséget holmi szeparatista törekvések miatt. A cigány művész-értelmiség nem különülhet el a magyar író- és művész-társadalomtól. Belát-

hatatlan követelményekkel járnak. Születése pillanatában elsietgetelné magát.

A Fekete korall verseit olvasva, szinte minden sorból sugárzik a küldetéstudat. Napjaink magyar lírájában leértékelődött a váteszi költői magatartás. Te hogyan viszonyulsz ehhez a fáziskülönbséget mutató helyzethez?

Bennem van küldetéstudat, de ez nem kizárólag a cigányokra vonatkozik. Az egyszerű emberekhez, a munkásokhoz kapcsolódik. Mert magam is az vagyok. Nem szeretnék abba a skatulyába kerülni, amely szerint engem csak a cigányság problémái érdekelnek. A magyar irodalmat, a magyar történelmet tanultam. Itt élek. Magától értetődő, hogy magyar írónak érzem magam. Nekem ez természetes. Ugyanakkor ahol tudom, mindig is segítettem és segíteni is fogom a cigánysággal kapcsolatos jó törekvéseket. Semmiféle elzárkózást nem jelent az alapállásom. Úgy látom inkább, egyre több a hozzám hasonlóan gondolkodó.

Salgótarjánban élsz, sohasem hallottam tőled, hogy elkészülnél innen. Mit jelent számodra a város?

Ahogy én nőtem, úgy nőtt és változott a szemem láttára ez a város is. Nekem Salgótarján mindent jelent. A rokon és baráti szálakon túl is. Salgótarján közismerten ipari központ. Ennek hatása, következményei tükröződnek az itt élő cigányság életében is. Már gyerekkoromban ismertem olyan cigány férfiakat, akik 20—25 éves munkavisztonnyal rendelkeztek. Tehát már 1945 előtt aktív munkások voltak. Az öblösüveggyárban, az acélgyárban, a tűzhelygyárban dolgoztak. Ők már akkor is más-ként éltek. Gyerekfejjel még szembeötlőbbek a különbségek, s ha ilyen közösségben nölz fel, nyilvánvaló, hogy hatással lesz rád.

Összetett jelenség tehát ez is, amit még szintén nem tártak, tártunk fel. Pedig ebben az esetben nem kizárólag Salgótarjánról van szó. Amit elmondtam, nem csak Salgótarjánra vonatkozik, hanem minden nagyobb ipari városra és környékére; bizonyos mértékig Budapestre is. Egészen más a helyzet ezekben a körzetekben, mint mondjuk Szabolcsban és Zalában, vagy az Alföld bizonyos részein. Ott a nem cigányokat is súlyos szociális problémák sújtották, amint az jól ismert az irodalomból és a szociográfiából is. Mindebből az is következik, hogy az életmódváltás nem egyszerre következett be az egész ország területén, ami a cigányság körében területileg is differenciálódást eredményezett, távolságokat teremtett. Talán még szembeötlőbbeket is, mint a nem cigány lakosság körében. A cigányság persze amúgy is általános késésben van.

Befejezésül alkotói közérzeted felől kérdezlek... Bari Károlynak két kötete jelent meg, folyóiratokban publikált újabb versei eseménynek számítanak; Holdosi József regényére felfigyeltek, várják tőle a folytatást; Balogh Attila lázas hitét a kötete után a televízióból is megismerhettük; Osztóján Béla évek óta számon tartott tagja fiatal irodalmunknak; Kovács József központi lapokban van jelen... Nem érzed úgy, hogy késésben vagy?

Igen, néha úgy érzem. Aztán végiggondolom az életemet, a lehetőségeimet, az életkörülményeimet, és azt mondom: még nem késtem el! Egyáltalán az is csoda, hogy létrehoztam, ami eddig megjelent. Minek köszönhető az alkotómunkám? Csak a keménységemnek, amivel például a legnehezebb munkát is elvégzem. Olyan helyen lakom, hogy az írógépet nem tarthatom ott: ha két napra leviszem, berozsdásodik. Nyáron mintha csatornában élnék, télen vesemedence-gyulladás kaptam... Írni nem azzal a szándékkal kezdtem, hogy nagy író, költő leszek. Társadalmi kérdések izgattak. Cigányoké, munkásoké, periférikus rétegeké. Ezt nem lehet elérni előlem. Lassan beérő típus vagyok. A végeredmény lesz a fontos. Kétségtelen, egy kötet rangot jelent. Úgy érzem, most érkeztem abba a periódusba, amikor kötetre is gondolhatok. Sokféle tapasztalatomhoz nehéz megtalálni az alkalmas formát és műfajt. Emellett a tapasztalatnak ülepednie is kell.

Köszönöm a beszélgetést.

Laczkó Pál

Szepesi József

Önvizsgálat

Mostanában gyakran kérdezem magamtól, / ki vagyok én, miért születtem, mit ér az életem. / Olyankor megállok egy tükör előtt, / hogy mélyen szemébe nézhessek önmagamnak. / Előfordul — kiváltképp éjjelente —, / hogy eszembe ötlök egy-egy emlék, homályos / múltam némely epizódja, tisztán és élesen kirajzolódik, / mint egy rézkarc, mit kénytelen vagyok csodálni: / kinek a műve ez? / És ekkor mindig határtalan kétségbeesés fog el / a megfogalmazhatatlan Valamitől, kimondhatatlan félelem, pánik.

Miért? / Meglehet, éltem már egy évszázaddal ezelőtt / Afrikában, busmanok vagy hottentották földjén, / egy félvad törzs tagjaként. / Ágyékkötőben jártam / a Nagy Kalahárit Livingstone expedícióival, / volt dárdám, mérgezett nyílaim, és bátran / harcászaltam a búr rabszolgatartók ellen — primitív / létem e mai, bizarr folytatásáért? /

Meglehet. Sőt: miért ne? / Hiszen nem is olyan régen olvastam valamelyik hetilapban, / hogy egy német kisfiú „előző életében” / a náci hadsereg tisztje volt, / meghökkenlő katonai és hadmérnöki ismeretekkel rendelkezik, / emlékszik nevére, rangjára, beosztására, sőt, / egykori halálának körülményére és színhelyére is. / Azóta gyakran tételezek fel hasonló lehetőséget, / és mindig határtalan kétségbeesés fog el / a megfogalmazhatatlan Valamitől, kimondhatatlan félelem. /

Miért? / Hiszen én, amitóta az eszemet tudom, mindig / egyszerű, sőt lenézett környezetben élek, / néhány létrafokkal a primitív fölött. / Ha emlékezhetnék tehát én is „volt életemre”, / minden bizonnyal megállapítanám: /

alig fejlődtem valamicskét. / A jelenkori civilizáció csupán a gondolkodáson formált, / az életöszön marad az ősi, / természetében és eszközeiben egyaránt. /

Miért kell mégis emlékezni a múltra? / Mert emlékeinkhez mindig van közünk? / Talán. Vagy mégsem. /

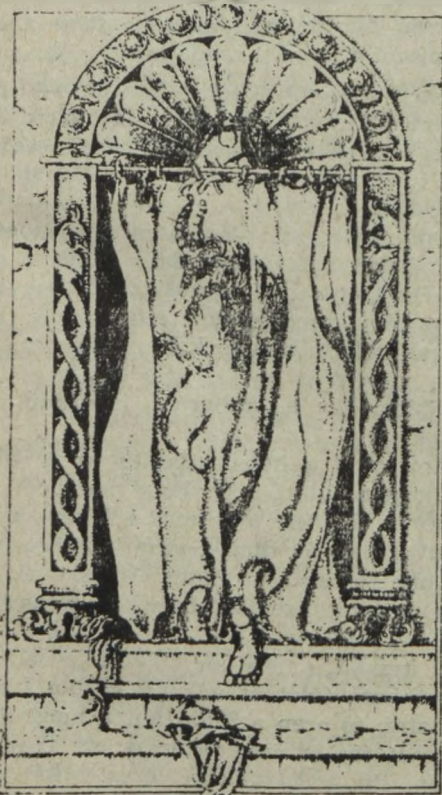
Mostanában gyakran foglalkozom ilyen és hasonló gondolatokkal. / Mi lenne, ha nem az volnék, aki jelenleg vagyok? / Így látnék, éreznék akkor is? / Minden bizonnyal nem. / A konkrét érzélem kialakulásához konkrét értelem kell, / s konkrét támpont is szükségeltetik. / A konkrét támpont pedig mindig a környezetben van, / és legtöbb esetben hagyományokhoz kötött. / Jó mélyen vissza kell hát tekintenie az eltelt időbe annak, / aki nyomon kívánja követni önmagát. /

Ha visszafelé forgatunk egy elolvasott könyvet, meg-
esik, / hogy teljesen ismeretlen sorokra, sőt oldalakra bukkanunk. / Ilyen az életünk is. / A születés és a halál közötti idő, a létezés költeménye. / Ha valaki tehát szóról szóra be kívánja magolni e művet, / nem elég átéreznie azt —, meg is kell értenie. / Ehhez azonban egy mindent megőrlő lélekre / és egy mindent megemésztő koponyára van szükség. / Mert a múltban történő tapogatózás nem egyéb, / mint az elmúltak újraátélésére való tudatos törekvés, / tehát ismételt élményizlés, vagyis: művészet. /

S ezt a művészetet, mint eszközt, úgy vélem, / használnia kell mindenkinek az önvizsgálat során. /

Talán ezért teszem fel mostanában oly gyakran én is magamnak / a kérdést: ki vagyok én, miért születtem, mit ér az életem? /

S ilyenkor mindig megállok egy tükör előtt, / hogy mélyen szemébe nézhessek önmagamnak. /

A dózni útja

„— Gyere csak. . . Gyere ide mellém — mondta Sára, a holdarcú, és Lázárt, akit szomorúnak látott, felemelte maga mellé a bárszékre. — Maradj velem egy kicsit. . .

— Jó — bólintott Lázár, nem húzta el kezét a másiktól, bár hidegnek, idegennek találta, mint a bal szem alá festett aranylóló haldarólót is.

— Ki tudja, élünk-e még holnap? S akkor nem láthatlak többé — sóhajtott a nő és megemelték poharaikat.”

1.

Még hús se voltam.

Augusztus elején kezdődő északi körsétánk anyagi alapját előteremtendő: saraglyán salakbetont cipeltem egy nógrádi, sváb zöldséses épülő házának tetejére, a padlásszobák szigeteléséhez, barátommal, akit Lacinak hívtak, s évekkal később úgy lett öngyilkos és halt meg, hogy senki nem tudta az okát, vagy ha igen, nem árulta el.

Szikrázó nyáron, égető forróságban, az ember, ha a szerzőszám nyelét fogta, s felnézett a fehéreké mennyboltozatra, azt hihette: ebben a faluban nincsenek lelők, záporok, itt, akár az egyenlítőnél; árnyára lép a gyalogos, miközben agyát felforralja az ezerágú sugárzás. Feketedtünk, izzadtunk, szenvedtünk. Tenyerünket széttépte a durván megmunkált fogó, a szokatlan tapintású lapátnyel, amellyel a keverőt tömtük megállás nélkül. De végeztük keményen. Laci szüleinek bizonyította, megáll saját lábán, ha akar; engem szerelem várt, az első, határon túli út, amelyet leánnyal teszek. Nem hagyhattuk abba.

Gabi bácsi, a nyugdíjas mester, két házzal alattunk, a domb hajlatában édegett, özvegyen, hosszú, makulátlanra meszelt parasztpalotában. Naponta ellátogatott az építkezésre és mint kiszolgált stratég, birtokában mind a harci rafinériának — téblábolt a tűző napon, kopott, barna kiskabátban, keskeny karimájú kalapban és osztogatta tanácsait az ifjabb nemzedéknek. Mikor az állványzatot, áthidalót készítő kőművesmestereknek, mikor a tető gerendáit, léceit illesztgető ácsoknak. A fiatalabb nemzedék is ötven felé ballagott, kezében a munka elvégzéséhez szükséges ismeretekkel, tapasztalatokkal — nem tette boldoggá őket a „vén varnyú károgása” — és ha valami hiba adódott, annak mérgével el-elkergették az öreget hűvösebb vidékre. Persze csak csöndesen, mert rokoni szálak fűzték a zöldséseshez, talán éppen após volt.

Egy közeli falu tópartján álldogáló szomorúfűz alatt vertünk sátrat néhány naplopó ismerőssel, ritka baráttal — akik keresményünk jelentős részét, amíg mi más házát emeltük, hitelbe fölérték. Persze nem volt akkor pénze senkinek. Mint a fűszál, úgy híztak, földből, levegőből, nagyfényből. Éjszaka fenekezővel megcsíptek néhány pontyot, azt másnap a kondérban elkészítették, a falu lányai örömmel hozták a házilag tört paprikát, hízóból való zsírt, mellé, hatalmas, fekete szatyorban a színes műanyag dróttal befont üvegben: novát. Egyszer-egyszer a társaság harmada fölkerekedett, leruccantak Erdélybe, vagy föl a fagyos szelű északi tengerhez. A falubeli lányok, fiúk semmit nem kívántak, csak hogy ott ülhessenek este a tűznél, hallgathassák az éppen megérkezett párok meséit, a sercegve sülő szalonnák, s az örökösen leapadt telep miatt nyárvogó magnetofon hangja mellett.

A zöldséses olaszba készült, s emiatt sürgőssé vált egy-egy részmunka; kérte, maradjunk négy órával tovább, mint a megbeszélte és azt duplán számolja el. Maradtunk, bár munkánk a megemelt órabér, s a gyakori kisfröccsök ellenére épp annyira volt hasznos és haladás, mint a kedvetlen tizedik ráadás vidéki popkoncerten. A lapát elfordult kezünkben, a rögek megakasztották a beleszúrt fémet, ami aztán nyelével tovább tépte a hólyagokat az ujjak tövén.

Kilencig egyeztünk, kilenckor, félsötétben kiálltunk az útra, hogy valami szerencsés teherautóval hazavergődjünk a sátorig, ledőlünk, mert holnap újra ötkor ébresztő, folytatni kell.

Az öreg csoszogott utánunk kiáltozva, pihenjünk le nála, nincs értelme a kései útnak.

Igazsága volt, nem is akartunk utazni, csak aludni. Csakhogy: előbb még sakkoztunk, a maga készítette, díszes faragású bábuival. És hát a nova, amelynek fogyasztásától az öreg oly ékesen adta elő történeteit, álmisságunkat messzibbre hajtotta két ampulla coffeinél. Kérdezni, ostobaságokon túl nem tudtunk, hiszen sokat nem ismertünk a magyar hadsereg virágos második honfoglalásáról, de nem is látszott szükségesnek. Az öreg elbeszélései egymásból indultak és egymásban végződtek, mint a gombolyag, és ennek ellenére vége is és bevezetése is a helyére került, amikor végre egy szálat felgöngyölt.

Másnap, mint a vak lovak, botladozva, istentelen főfájással cipeltük a saraglyát, kevertük a betont. Az öreg, végtelen segítő szándéktól vezérelve, délelőtt is folytatta harci történeteit, hallgattuk zúgó füllel, addig se másztuk a meredek, összeszögelt palotát. Aztán este megint homoktöltés, megígértük, befejezzük! Autó hozta, billentette, megint hozta, közel farolt az ajtóhoz, dönötte, Lapátoltunk, nyögtünk. Ami vigasztaló lehetett, utolsó napunkat töltöttük. Az utolsó percekben, utolsó buckák fölszúrásakor a zöldséses kint állt, megköszönte a munkánkat, egy százassal megtoldotta bérünket, drága, úri pálinkát bontott, talán VATT 66-ot.

És újra a sakk, novával.

Éjfél előtt az öreg eltűnt néhány percre:

— Szeretném, ha nem felejtétek el öreg barátotokat — mondta részeg-szomorúan. Egy liter után irigység és halálfélelem látszott arcán, ezt a két maszkot lehetetlenség mással összekeverni. — És ha nem bántalak meg titeket, kicsi ajándékot nyújtanék át — mondta körülményesen és a lámpa alá, a helyére ült. Fülledtek voltak az éjszakák, kint, a szőlőlugas borította folyosón játszottunk, tízezer szünveg döngése közt.

— Fialatok vagytok, erősek. Szerettek dolgozni és bírjátok a bort — mondta nyomatékkal és nem látta, hogy Laci meg-megbillen a hokedlin, mert ő már nem látott messzire, és mert azt akarta, hogy bírjuk a bort, a rettenetes nováját. Térdére fektetett dobozkában turkálva válogatott. Lehettek ott szép, értéktelen, számára fontos apróságok, amelyekről nem szívesen vált volna meg, s a vágy, hogy emlékezetes valamivel ajándékozzon meg bennünket, ezzel birkózott agyában. Végül kiemelt egy araszos szobrot, olyanforma megmunkálásút, mint a sakkfigurái. Barnára vénült dió nő volt, csipkés fejkendőben, hártavékony ruháskában, amely alól meseszerűen domborodott a mell, s a comb zárta háromszög. Óvatosan az asztalra helyezte, mintha bomba volna. Újra kevergetni kezdte a doboz tartalmát, aztán kezébe vett egy sötét, kockaformájú bőr valamit, meresztettem a szemem, nem tudtam megállapítani róla, mi a csuda lehet.

— Ezt az asszonyt neked szánom — tolta Laci elé —, mert te nem nézed meg a melletted járó női nemet. Ha ezt látod szemmeddel, jusson eszedbe, egy barakk lakossága szerelmesedett, amikor munkáltam. Ott nő, húsból lévő nem volt.

A bőr-valamit kezembe tette.

— Ez a dózni arra tanítson téged —, néhány másodpercig szedegette gondolatait —, kevesebbet cigaretázz! Vigyázz magadra, legyél mértékletes. Ezt én mondom neked, aki szeret és úgy látja, telhetetlen vagy. Mert nincs olyan tejfölösfazék, ami ki ne fogyna és a tüközlőnek ruhája holnap koldustarisznya. Vigyázz magadra, fiam. . .

Szuszogott rövidet. Fölemelte a poharát, körbemutatta, igyunk vele.

— Fogásban csináltam mind a kettőt. Került az is, hogy egy hétre három darab cigareta jutott bele. Ezér' mondom neked — nézett rám. Zavarosan fénylett a szeme, a lámpa körül lepkék verdestek, a forró üvegnek vágódtak, onnan lepörögtek az öreg kalapjára. Komikus volt, szomorú, megható. Apám évek óta nem beszélt velem, esetleg mordult, szentségelt néhanap, amikor éhesen, fáradtan eljutottam hazáig.

A dózni vastag bőrből készült, amely megsötétült az elmúlt huszonöt év alatt. Visszahajtható fülét öt vékony szíjból fonott akasztó mögé lehetett bújtatni, és ezen a fülön állt a megkülönböztető jel, amely azt bizonyította, az öreg nemcsak ezt az egyet készítette Szibériában: szép, tipografikus elhelyezéssel két csik (lénia) közé H. G. monogram préselve. A betűk mélyedése sötétebb a bőr többi részénél, szinte fekete.

2.

Két évig járt velem, kísért útjaimon. megcsodáltattam mindenkivel, akit érdekelt története, lassan színeztem a mesém, amíg egy görbe éjszakán eltávozott.

B-n iszákoskodtam D. barátommal, -nál, akivel ritkán értetük meg egymást, lévén dudás ő is, dudás én is. Megosztottuk társaságunkat, összevesztettük őket, miközben mindennél, mindannyiunk személyénél: kettőnk harca határozott. Egy-egy lépésnyi előny, félreérthetetlen, gúnyos mosoly. Ezen az estén lépéshátrányba kerülve, borosan, sértetten távoztam — valószínűleg köszönés nélkül, gögös fejtartással, semmi mással nem törődve, csak kivonulásom megfelelően teatrális legyen, kifejezze mélységes megvetésemet ezzel a befolyásolható, dilettáns bandával szemben (az egyetlen Csoport volt a *Hetek*, akik közé így-úgy tartoztam) —, de mert csak az előbb mondottakra koncentráltam, így feledhettem ott drága cigarettatartómat. (1977.)

Emiatt aztán, hosszú évekig nem is figyelmeztetett semmi a mértékletesség emberformáló erejére.

3.

Füstös, semmitérő irodalmi estet követő hajnalban kinyitom szemem, rágyújtok, az öngyújtó reszkető fényében kutatok a kislámpa kapcsolója után, közben megkísérlem koordinálni pillanatnyi helyzetemet, ugyan hol hajtottam álomra fejem. A menyeyzet meszelése nem segít, a faliszőnyeghez forduló test, vékonyka, mezítelen hát, sűrű fekete haj nem válaszol.

Körbetapogatom az ágy környékét, képek derengenek: jöttünkben oldaltáskámba össze-összecsrrenő üvegekről, amelyek közül egy is mérsékelhetné a gyomor tájékán lobogó kék lángok melegét. De nem találok üveget. Üreset sem, ez a tapasztalás megnyugtató, ha itt nincs kiürült, akkor bontatlanul állnak valahol, várnak rám. Rugókat nyikorítva lelépek az ágyról, véletlenül magammal húzom a takarót, kitéve ezzel a hidegnek a valakit, ott bent a falnál. Most bemérhetem őt talpig: szépek szép, formának jól esztergált, de nem tudom... Talán ha az arc is előkerül. Óvatosan betakargatom.

Plakátok, hatalmas ősz, szakállas portré a halott színésről, írógép, teli hamutartók, s az asztal fölötti posztóra fölaggatott minden csudák: üres unicumos üveg, ODOT-jelvények, kisebb-nagyobb fotók, feltehetően a háziasszony életének pillanatai, aranyozott dugóhúzó, szöggel átütött kék fogkefe. A feltűzőt jászágók, napok, hetek emlékeztetői közt fénylő bördobozt fedezek fel, gombostűvel átütve. Töröm a fejem, miért tűnik ismerősnek.

Aztán felállok, kutatok a sör után, azzal könnyű tisztába tenni a hajnalt, s a kétségeket, rossz este után. Az ablak alatt, függöny mögé rejtve bukkanok rájuk, nyilván magam elől dugtam ide éjszaka.

Ismerős a fonat. A forma. A szín, bal sarkán a görbület, betűket nem látok ebből a távolságból, a lámpa fényében csillog az egész. Közelebb hajlok. Hirtelen minden eszembe jut.

Visszabújok. Kedvesen megrázom az alvót, aki morog, fészkelődik, igyekszik minél mélyebbre bújni a takaró alá. Többször megismétlem az ébresztést, rituáléja veszít a kedvességéből, amíg végre megérti, kávéra van szükségem, rövidesen indulok.

— Azt ígérted, a héten maradsz — mondja a nő, riasztó citromsárga köntösbe bújik, vásott sarkú fapapucsba.

Ha tudnám, milyen nap van!

— Honnan ez a dózni? — kérdezem, már kotyog a kávé, a nő durcásan jön-megy. Arcával sincs hiba, hangjával se, már csak a nevét kellene kideríteni indulás előtt.

— Mi az a dózni?

— A cigarettatartó — mondom, mutatom.

— Ja? — gondolkodik egy kicsit. — Egy barátom ajándéka, akit nagyon szerettem.

Néhány rövid, szörnyetegen tanácstalan mondat D.-ről, aki — bár könnyedén ismert meg nőneműt, nem állt neki össze egy borda, ahogy nevezte azt az elképzelt társat, játszópajtást, szomorújátékot és szeretőt; közelébe sem került — Laci előtt halt ki közülünk. Évek óta gyógyszerezett, nem került nehézségbe,

bolondokkal dolgozott, orvosként világot szándékozott váltani. Amíg reális lehetőségét látta egyetemi éveinek, még húzta. Majd a tizszeres adag bebiztosításához, szolgálati szobájának sarkába állította a leszerelt pb-palackot, nyitott állapotban.

Ezen körülményekről sem tud többet nálam, s arra gondolok, ágyasként is harmadik ember volt a káplár után. Vagy még az sem.

— Nagyon szerettem D-t — mondja a hajnal szomorúságával, és a reménnyel, tán igyekszem kisöpörni emlékéit. Beszélgetni szeretne, elemezni. Ehhez azonban csúf, korai az idő, az állapotom és ha életében nem állítottam szobrot D-nek, bár hetünk közül az eredendő tehetség, évekként holta után már nem tehetem. Erre gondolok, és szégyenkezem. D. közlegénynek osztotta ezt a nőt, akinek neve sincs, én pedig a füstös estének önelégült részegségében hetes lepedőjére hevertem.

Nem kétséges, hiába kérném, nem adná vissza jogos tulajdonomat. A le nem zárt szerelem örök állapot, ő már csak virágésőként gondol D.-re. Így aztán nem is kérem, hanem amikor tölti a kávé, kihúzom a tűt, táskámba dugom a dóznit.

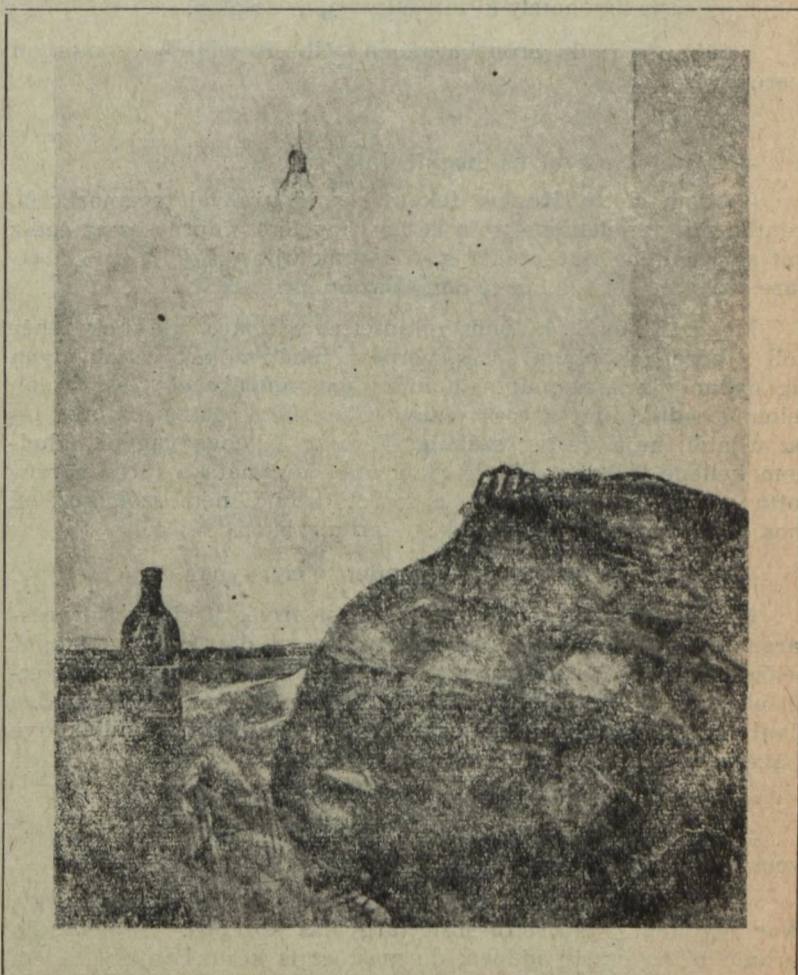
4.

Vonat. Zörög, csattog, kormol. Világosodik, fénylik a rétekre dezertált Ipoly. A derékig vízben álldogáló fűzek foltja lassan formát kap, fecskék villognak a nagy tükör fölött, szünnyogra vadásznak.

Kezemben a zsákmány. A tapintás, a nyitás, a fül, az öreg szomorkás hangjának visszarezgése mind ugyanaz: Vigyázz, legyél mértékletes, fiam!

Soha ekkora hiánya a mértékletességnek! Soha a figyelmeztetésnek. Gyöngy néhány napra, fájdalom, félelem, ami kitölti a köztes időt. És az albéretek cigaretta-, pálinkaszaga.

Nem tudtam meg a nő nevét. A helységét is csak a mocskos váróteremben. Nem baj. Kerülni fogom. Gyarapodnak a kerülésre érett birtokok. Lehet, egy idő után disszidens leszek *magam* országában? Lehet, mindig szemembe húzom a sapka sildjét?

A dózni füle reszket, mint ahogy ujjaim kosara is, amelyben hever. Rágyújtok, és igyekszem nem gondolni ezen a reggelen fogadalomra, korai, előbb aludni, pihenni. Talán apámat kellene meglátogatnom, őt hallgatni, figyelni az elmúlt hatvan év tapasztalatára. Hm. Válogathatnék az eltávozottak közül. De nehéz. A dózni nem ember. A dózni még tán csak —, de aki eltávozik, ritkán tér meg. Zörög a vonat tovább.

Tíz percet tartózkodunk, recsegi a palóc férfihang. Futva KÖZÉRT-et keresek, hogy most utoljára, a fogadalom előtt még egyszor. Vodka választok, az száraz.

A futás után tíz tán tizenöt percig az ájulás határán izzad, zihál minden a ruha alatt, ruhán kívül. A szívverésem meg-megáll, úgy gondolom, a sűrű ködben mondat, összefüggő szavak nélkül: ez lehet, ilyen lehet a halál, ha előzetes bejelentés nélkül érkezik, amikor nem integet, nem dudál, csak száguld, akár nyílt pályán a gyors: hátulról, csöndes mormogással, föltámadó tavaszi szelek maszkiájában.

Szalmaszár az cigány ül le szembe. Arca is száraz, de mint az agyag, mindennek láttán megmozgatható. Fácánt figyel kint, szemem szűkül, mint aki bottal orvvadászik. Résziesít engem is figyel-mében, forog a kérdés fejében, hány napja éjszakázhatok is, ha árkaik elérték ezt a sötétet, mélységet. Szája — miközben tanakodik kapacitásomon — hol kicsinylés, hol elismerés. Aztán felfedezi a vodka fémkupakját. Erre a szeme is csillog, nyála is csurran: messze a kilenc.

Gondolkodik, szemem még mindig csukva, bár valószínű, hogy nem kerüli el figyelmét a szemhéjak közti résen átfénylő könny, egy percig tanakodik. Majd meglöködi térdem:

— Pajtás! — mondja. Ropogósan, mint amikor nádpallón baktat át — utat rövidítve — az ember. — Pajtás! — most megrázza.

Kinyitom a szemem. Nyilván mindennel megkínálom, aminek birtokában vagyok, mert a cigány, ha kínálják, kedve megremekül, nem is tudja, mit tegyen örömeiben. Bár búcsúzáskor pénzt kér, szokásból.

— Mondjad, roma.

— Adnék ötven pengőt. Adnál egy korty pálinkát érte? — kirkaja a kisasztalra, amely közöttünk van, az ablak alatt.

Petőfi néz ránk, bronzbarnában, stilizált szívből, szomorúan merengve.

Meghúzza.

— Egy cigaretával, ha megkínálnál, pajtás. . .

Ott van előtte. Koszos, fekete körmű ujjával megmarkolja, mintha mit se jelentene, s én is úgy figyelem, mintha ez az egész mit se jelentene rettentőket szív, iszunk újra, rágyújt arra a cigarettára, amelyet füle mögé dugott az imént.

Mesél. Életéről. különös tekintettel a nőkre, akiknek fehér volt a bőre, fanbolyha vörös, vöröses, tehát szókék voltak, ilyen cigányban nincs, hacsak nem hidrogén segítségével. Gesztikulál, felhangosodik, mint a rossz magnetofon. Bizsergeti a pálinka lába ujjától, haja vastag szálaig. Fáraszt. Gyenge vagyok, aludnom kellene. Pihenni egy házban, ahol automata a fűtés, a rántotta gombnyomásra készül, a szerető szolid, nem szól, kezével mos, lába táncot jár, öle ötletekben gazdag, akár. . .

— Ne hazudj, ne, pajtás — mondom a cigánynak.

Megsértődik, de mielőtt fölpattanna, iszik jóízűen. Narancs-sárga szatyrát hóna alá öleli, kezébe veszi dózsimat, kikapar belőle egy görbe szálát, meggyújtja gyújtómmal, majd mindket-tőt elrakja: gyújtót, dózsimat. Aztán lehajol, combjára támaszkodva olyan közel dől, lehetetlen érzem a vodkaillatot, gyűlölködve sziszegi:

— Jó a tömegsírban, prozszprosz? — indul.

— No, fiú, ne! Hagyd itt azokat! — mordulok utána, igyekszem fenyegetően, de nehéz.

— Nem érdemled, prozsz. Nem! — felhúzza vállát, olyan így, akár egy népi ülnök elfuserált tárgyalás közepén. Veséjébe, ha sarkam belenyomom időben, de most ez is késő. Fanyelű késem

nyitni pedig: koldulás, ahogy a gyengék könnyörik vissza tulajdonukat.

Zsebébe nyúl, kiveszi és kihúzza a dózsimból a Symphoniát, mellém dobja az ülésre a bőrt, s ahogy kinyitva dobta le, bújtatója remeg. Biggyeszt:

— Ez nem kell, prozsz. De ha ketten lennénk, zsebed. azt megnézném — vigyorog, fordul olyan istentelen lenézéssel, mint ahogy soha más. Filmekben láttam ilyet, s az sem ment el mellettem nélkül. Most aztán elindul. Ringatózva, mint a feketék tánca, hátra nem nézve, mintha cölöphöz drótozott volna.

Derekát találom el, a gerince két partját mindkét sarkammal. Úgy repülök utána, mintha vasból lenne fejem, nem számítana, ha beütöm valamelyik könyöklőbe. Érzem, a két kemény sarok puha pontot talál. Nem tud földre esni, lehajtott fejjel a 00 felé nyíló ajtónak rohan. Derékmagasságban találja el, a kilincsnél. Felpattanna, arca bal felén vér zuhog lefelé, szemöldöke szemére csúszott, de megtántorodik, kezét arcára szorítja, ujjai közt is vér, s elfekszik a mocskos linóleumon.

Visszafogom ölni vágyó dühöm, nem tiprom meg, visszalépek, százas papírsebkendőmet megtizedelve kezébe nyomok néhányat. Majd meglocsolom sebet száraz vodkával. Egy perc után száját szétfeszítem, abba is töltök.

A vérzés nem csillapul, ennek ellenére zsebe felé kapkod. Kiveszem — mielőtt meglehetné — a kést zsebéből. Vékony, hosszú penge, finom acél, osztrák, rangos. Mielőtt a kalauz megérkezne — rohanva riasztották — öklében a nagy alumínium-kulcs, amellyel a kocsi közti átjárót nyitja, és nagy sűrű férfiak megállnának mellettem, felállítom. Nem látom cigányomon, hogy arcáról a biggyesztés vajdai büszkesége elmúlt volna, de mód sincs rá, szemén ott a szemöldöke.

— Tulajdonképpen semmi — mondom a rőndérnek. Olyan szorosra vette rőndértársa a bilincset, úgy érzem, kézfejem levágja a karomról. — Egymással szemben ültünk, aztán fölpat-tant, elvitte a gyújtómat meg a cigarettámat. Én meg utána. Ennyi, ennyi. Aztán elesett.

5.

„Márai éles, a felső állkapcsába nyilalló fájdalomra riad fel az ágyban. Cigaretára gyújtott, a gyufa lángjánál megnézte az ébresztőórát, fél három volt. Nyelvével óvatosan megtapogatta a lyukas fogat.

»Reggel kihúzatom.«

De miért kellett kivárni, hogy már csak ez a végső és kilátástalan megoldás kínálkozzék? Hiszen a fájdalom nem először jelzett, hogy cselekvésre serkentse, ha időben szánja el magát, hogy orvoshoz megy, az csakugyan megoldás lett volna, mert megmentették volna a fogát; most csupán a fájdalomtól tudják megmenteni, pusztítás és rombolás árán.

Márait vad, önostorozó harag öntötte el, mint aki hirtelen megérti, hogy az állkapcsát átjáró fájdalom súlyosabb értelmű gondolatot is hordoz, általános érvényű figyelmeztetést.

»Másként kell élni.« És »Még egy szem Demalgon sincs. De úgy kell neked, szenvedj, kutya!«

„Január végén, Lázár mosogatáshoz készülődött. Feszülten ügyelt, nehogy újra megismétlődjék a decemberi öntudatlan mozdulat: magasra emelve a mosogatódézsát a konyha kövére öntötte az edény tisztogatásához elkészített: megmelegített, szerrel el-látott vizet, tányérosul, poharastul, bögréstül. Taposott a cserepeken.

Szájához vette a teáskancsót, csövén át ivott néhány kortyot. Nem hagyta ki a káromkodást, amikor lenyelte a citrommagot.

Mielőtt kezére húzta volna a kék, betétes kesztyűt, kinyitotta a dózsimat, kihúzott egy cigarettát.

Amíg dohányzott —, hogy időt nyerjen —, elrúgta a rongyszönyeget: össze ne vizezze véletlenül. Ne okozzon csalódást aszszonyának ügyetlenségével.”

Tamás István

Palackposta

I.

1.

Itt Eszpeben a dölyf nagyobb úr, mint a
szükség.

Üzenték volt, megüzenték a mostani b í -
r ó n a k . . . ,

hogy rakatná ki, rakassa...

S lőn gondbaesés, nagy a márványkő miatt.
Lövellt, szállt a szitkok darazsa, irányába
a serényebbeknek, kik — ah, mily látvá-
nyos nekirugaszkodás! — iparkodásukban
kisöpörnek Tiszánk fenekét is...

Ám oldalítva bút, s vizet mondva, hol még-
annyi sár sincs, köveztetni két dombon is
lelt útra a böles kar. Pontosabban — mert-
hoggy millió a tétel — a karmester legin-
kább. A szó birtoklásán első és utolsó.

Így alkottatott meg az eszpei sztráda. Hi-
valgásra elégült hüllőként a víznyelő ho-
mokon. S alatt, félkaréjban, feledett ut-
cák, hol hajdan alvégeket

idézve,

igézve

nyelvet kurtít, tengelyt akaszt, tör, s

olykor dísznót dagonyáztat a kátyú.

De csikorog a..., csikorog a...

Csikorgatunk.

IV.

7

„...halálának, illetve születésének — ná-
lunk egyre megy — évfordulóján” közhírré
tétetik, hogy falunk lámpásai pislákolnak
csak, semmint fényszóróznak... Így kény-
szerűn — gondolnád? — az öntudat botor-
kál. Netán az értelem...

Az ülés ületik,

s a szokásos napirendi kinyilatkoztatás;

a szónok — vaskó-kard veterán — förmed

dörgegelmez:

„Kérdezem én

miért kapták ők — no, nem

a diplomát — a diplomáciát?!...”

Kergetőző papírok métája; a tér rendezet-

len. Az árnyéktól nem látni a lombot...

Legkiváltképp: gólokra sűrűn nem pattog a
bőr.

A guta jobbot nyújt — nyúvaszt a hosszú
nyár...

Nem ám,

kolléga komám!

Torzszalkodások óh — torzsa hiányában.

Torkosságra vall a gégere forrt nóta: a

hála és hűség macskazenéje, mint göm-

bölyű álom

suttyomban elgurul...

Az ellenpontozás:

Pofásodik az obsit — a táltos tehén

apaszt.

Györke Zoltán

Szegénylegény-dal

„Engem az ág is húz,
meg a rög is nyom.
Marharépa között
a búza is gyom”.

(Kovács Vilmos)

Futok, mint a patak,

mint az üzött vad.

Hej, a szülőházam

de messze maradt!

Vernek jegesesők,

villám-korbácsok.

Morog rám a vihar,

gáncsol az árok.

Zsebemben tolvaj-szél

keze kotorász.

Ruhámat karmolja,

tép keselyű-ág.

Nyergelném lovamat —

megbokrosodik.

Átmennék a folyón —

lyukas a ladik.

Nyomomban csikaszok

hada vicsorog.

Dobom a szűrömet,

nyáluk rácsorog.

Nem szólal meg értem

a hold — néma dob.

Hátul tűz, elől víz —

hova futhatok...

Lábamhoz nem hajlik

létra-szivárvány.

Kihült katlan az ég,

fagyot lehel rám.

Délibáb-hullámon

harmat-szemű ház.

Benne a szeretőm

hej, mással cicáz'...

De ha oda érek,

olyan bosszút lát:

rájuk roppantom a

mestergerendát.

Most szurok-éj torpant;

majd csak rám virrad...

Keresek szeretőt

bor-hegyek alatt.

Endrődi Szabó Ernő

Visszapillantó tükör

avagy — A versötletről

Míg Gé pokoli meccset játszik éppen
és Er sétálgat Gé versében
(s akárcsak Gé ő is kötésig hóban)
eltöpreng: mit keres itt O. trójai falóban

— azaz: falóba öltözötten félig —
mit keres ebben az egészen félig
behavazott kertben hol a sátáni Gézer
holmi játékról pingpongmeccsről képzel

el egy s mást. Például Orbánt
a régi lámpást (falóba öltözötten félig)
aki itt (s kik olvassák Gét igazán így vélik)
ellenfél a meccsben. Ő! Mister Vulkán!

(Mert így becézi magát Orbán. Nem restell
hízelegni magának a régi Mester.
Hát nevezzük e versben mi is így el.)
Tehát: Mr. Vulkán! (Mr. Orbán! Azaz: Mester!)

Ha tudnám mi dolga ott a hóban
(hol persze magam is. Valóban.)
S ha legalább vélném hogy Gézer
mit akar e képzelt téllal... tétel

talán? (És a meccs?) Nem tudom. Szóval
ha tudnám mit keres azon a pályán
vagy sejteném miért hogy meg nem szólal
miért játszik ajkát némaságba zárván

míg Gézer folyvást dumál (neki persze könnyű
hisz nem igazán játszik. S egyetlen könnyűt
sem hullat látva Őnt a verse által
teremtett sötét meccsben.) S nem áttal

mosolyogni mondván: „A nyakig érő lábú
Orbán/ egy késő esti órán...” Így s így!
(Szóval Őn mint valami fura áru
egy vershirdetésben. De mért így? S épp itt?!)

Szóval Mister Vulkán nyakig érő lábú mester
Er ki a játszmát látva gondolkodni is mer
— illyképp: ki is igazából ez az Orbán
(azaz töpreng: miért alszik most a vulkán? —

S habár ott célt nem látva szólni restell)
itt és most azonban más eredményre jutván
mint amit Gé állít föl a képzelt pályáról kifutván
csak ennyit mond: „kösz öreg” a meccset! Kösz Mester!

Lándzsás akhájokkal

avagy gondolatok a verspoénról

Tisztelettel T. D.-nek

ahogy ferdül ez a pálya
és sehol Attika felől egy gálya
dárdás akhájokkal (kik bejarva
a tengert és itt partraszállva

látnák ezt az elferdült létet
s éreznék, hogy már a belégzett
lég is ferde — torkodba akad
és hellén haraggal mind felragad
valamely szerszámot fúrót vésőt
fogót s böhöm csapásmérőt
s mint mikor lógnak függőmérőt
oly egyenesre kalapálná a tengelyt

mint ki sosem látott még tengert
s hajót mint ki öröktől ezt csinálja)
de sehol Attika felől sehol egy gálya
és dül ferdül egyre jobban az a pálya

Délutánversek

No 1

nyelv alatt szopogatott kőrishogár
fanyarsága
habos mandulatorták a délutánok
dúsan felciáncicomázva
kőrishogár marása torkomon
skorpióláz
farkasember vagyok

No 3

szivárványszín homokvitorlások
a koradélutánban a vasárnapdélutánban
kávéházi sörhabok
kuglófok linzerillatok
Krúdy úr konflison gyalog
Krúdy úr a nyárdélutánban
karján karcsú szivárványszínnel
szerelmesen andalog

No 6

valami ősz
a levegőben
egy őzbarna kalap
kerengő magányos röpte
a levegőben
a ferdén aláhulló esőcseppek
és a tűzfalakon lucskosodó
késődélutáni
sugarak

Zalán Tibor

Approximációk II.

Míg hozzád elérek
míg ezt a romantikus helyzetet magammal tisztázom
míg tervezgetem korszakos elhagyásodat
leszállnak hátam mögött meghalni az égitestek
véredet fáradt szellők legyezik vacogó ágakon

A világból annyit veszítek, amennyit léteddel kiszorítasz
amennyit kiszorítottál számomra a létből: hogy voltál:
alma húsában féreg — félelem szerelmed elrohasztja
s lehullik, szétgurul — mi volt — a semmi asztalán

Valamit el kell mondanom arról
a szakadozott ruháskosarak a túlsó parton leszálltak
hová mióta készülünk elmenni, hogy együtt meghalni ott
és édes terhük szétgurul, mint a vérnarancsok

Legjobb lenne éles kővel halántékkodat bezúzni
legörgetni kihűlt tetemedet a zöld lejtőn
legjobb lenne önmagam ellen emelni a megjelölt kést
mellyel most számhoz viszem a harsogó hagymát

Ilyen gyámoltalanul
átizzadt ingek lucskában megrázkódva néha
talpam alól kerek kavicsok futnak a vízig
hol hullámok ringatnak ringatnak hullámok hol
halak ezüst szájából buggyan az alkonyat

El fogom mondani
és öledbe fúrom fejem, mint a riadt gyermekek
kagylót láttam gyöngyét lágyan vigyázta körbe
míg fölmetszett hasú babák belén siklott a fény
tornyok tövében álltam: mint a zöld takony
esorogtak rám a falramászó növények nyirkos indái
— féltem: ott —

Gondoltam az ajtóban megállok és kalapom alól
rozsdás mosollyal bámulom asztalon felejtett kezed
számolgom a függönyráncokban szürkélő füstkarikákat
és a szádban szétbomló idegen ízeken csodálkozom

Gesztenyeágak bontják vázádban tavaszi selymüket
gyilkosok álmában ilyen szelíd és illanó a testből
sóhajtva iramodó lélek — keresztbe rakott
combjaid sötét vonalán éhes vöröshangyák húznak felfelé

Majd eljutok hozzád
hátaid ívét érzem már a nyitódó, csukódó ajtóknak
elmondom, hogy régen amit mióta már egyáltalán
csak az asztali nehezekek szívéből leolvadó pecsétviasz
és az öltözőben kiömlött vörösbortéatrális kacarászása

Lehetnék büszke, hiszen a jelen velem
nyílik a jövőbe, s túl azon még azon is túl talán
de verejtékem hólyagosra húzza bőrömet
mikor gonosz törpék harapnak álmomban térdkalácson

s naponta meg mernek alázni már hogy a szerelemben sem
lehetek szabadon és méltóan jelen

Fregollik szomorú indulójába merül tétovázó léptem
olyan közel vagy óriássá nősz ebben a mozdulatban
igazolatlan napszak nélküli csöndben
s mikorra elmotyognám „világom virága
VIRÁGOM VILÁGA”

nagy robajjal tarkómra zuhan azonosíthatatlan akaratú
éjszakád

A demitizálás változatai

— a hetvenes évek hazai lírájáról —

„Minden lehet” — kínálkozik a hetvenes évek mottójául az Illyés-kötet cím. ¹ Megereszkedtek a chiliastikus jövőhit luftballonjai, a nemrég még bátran a célszalag felé nyújtott kezek bizonytalanul tétováznak a pályára szállott ködben. „Jövönket — tudni kell!” — csapott le a vers kalapácsa az ötvenes évek végén. „Ő csödbement díszletek labirintusa, harag labirintusa, harag keresztútja, jövő” — tétovázik a kétely a hetvenes évek elején. Keserű lett a magyar líra, hiába is tágadnánk; közhelyszerű, menyire előrevágtattak benne az apokalipszis lovasai, hogy fölerősödött kórusában a kétségbeesett kiáltás szólama. ² Végletesebb is lett a magyar líra, minden klasszicizáló nyugalom fölbomlott. Az új versek tempós tárgyiasságát az Ifjú pár lázas asszociációi váltották fel, a világot az értelem fényével átvilágító „nagy öreg” kétségbeesett őszinteséggel vall a haláluló kopasz koponyát elborító, ifjú, női hajról, a földlódás gesztusát már-már Arany módjára őrző költő meg a világitótoronyór maszkjába bújva vallja ki földlódás nélküli magányát.

„Minden lehet” — megsaporodtak a védtelenségérzet, a kiszolgáltatottság lázas víziói. Véletlenül egymás mellé került férfi és nő várnak titokzatos sorsukra egy jajgatással teli terem előszobájában (Eörsi „szövegében”), legtörékenyebb, legvédtelenebb részén célozza nagy erővel a víz a követ (Oravecz Imre versében). Az Újhold megszakított kontinuitását helyreállító Beney Zsuzsa (Takács Zsuzsa, Vasadi Péter) kétségbeesett, nyugtalan jambusokban vallja (vallják) ki az emberlét problematikuságát, Oravecz szikár „versrácsai” pedig szenvtelenül konstatálják az elidegenedettség állapotát-adottságát. „Vert az óra. A számlapon egy kordé haladt, kerekke nyikorogtak, üres volt a bak”. „Csak behívó az anyaméhbe (s alighogy ki, máris idézés) elővezetés terhe mellett/a földre vissza.” — írja illúziótlanul Görgey Gábor. „Együtt a pókhasú öregekkel,/ gyerekekkel, dadogó-vartyogó betegekkel,/ együtt a lüktető félelemmel, a nyirkos/földre süppedő szelid állatokkal” — azonosul a szenvedőkkel az ember biológiai kiszolgáltatottságát erősen megélt Parancs János. „Emberiség — keserűség”. — jajong fuldokolva Szécsi Margit. „Mit gondolok én, hogy még élek?” — kérdezi egyenesen Petri György.

„Minden lehet” — fölnöttebb lett a hetvenes évek lírája. „Szeretem én az embert. /De már nem mindenki” — vallja csöndesebben, visszafogottabban a korábban még mindenütt ott-honos, „minden gond fölött számadó”, mindenkit átölelni vágyó költő; az ötvenes-hatvanas évek spontán én-azonossága, szereptudata mindinkább problematikusává válik. A „ti”, „nektek” címzések lemaradnak a versüzenetek borítékjairól, az „...emberöltöt éltem —, de a sorsom/ történelem...” érzésének helyébe a pályakezdőknél a fölöslegesség, kallódás, infantilizmus — a felelősség-kockázatvállalás megvonása miatti infantilizmus — kerül. „Nem hull az ember: elkopik” — mondja a személyiség kopásának folyamatát széles körű társadalmi indoklással, sokféle tényelemmel bemutató Pass Lajos. A dac, a látványos szembe-szegülés gesztusa a költők többségétől idegen lesz, az archaikus tisztaság, a szó méltóságörző (varázs) erejébe vetett hit háttérbe szorul, a lírai személyiség — a legfőbb értékörző principium — drámai küzdelmei a pusztulás erőivel már korántsem válnak olyan jelentékeny versképző erővé, mint korábban. ³

Fölnöttebb lett a hetvenes évek lírája. A (még a hatvanas évek első felében is) mindenben diadalmasan átsegítő jövő egyre ritkábban szolgál hivatkozási alapul, de a megszenvedett múlt varázsszava is veszít erejéből: a szemek a jelenre irányulnak. A korábbi társadalmi szatírák tipikusan erkölcsi indíttatású valóságképe — a forradalmi folyamat lelassulását, megtorpanását elsősorban az elkényelmesedés, a polgári elemek közéletbe való visszaszivárgása okozza — jócskán veszít érvényéből. A szocializmus mozdulatlan elkötelezettségből mozgó elkötelezettséggé, változó, fejlődő, alakuló intézményrendszer-együttessé válik. A differenciálatlan, eszményítő népszemlélet gyöngeségei is mind jobban kiütököznek, a gazdasági mechanizmussal társadalmi kategóriák egész sora (például a hatvanas évek lírájában még eviden-

ciának számító egyenlőség elve) kerül az újragondolandó dolgok közé.

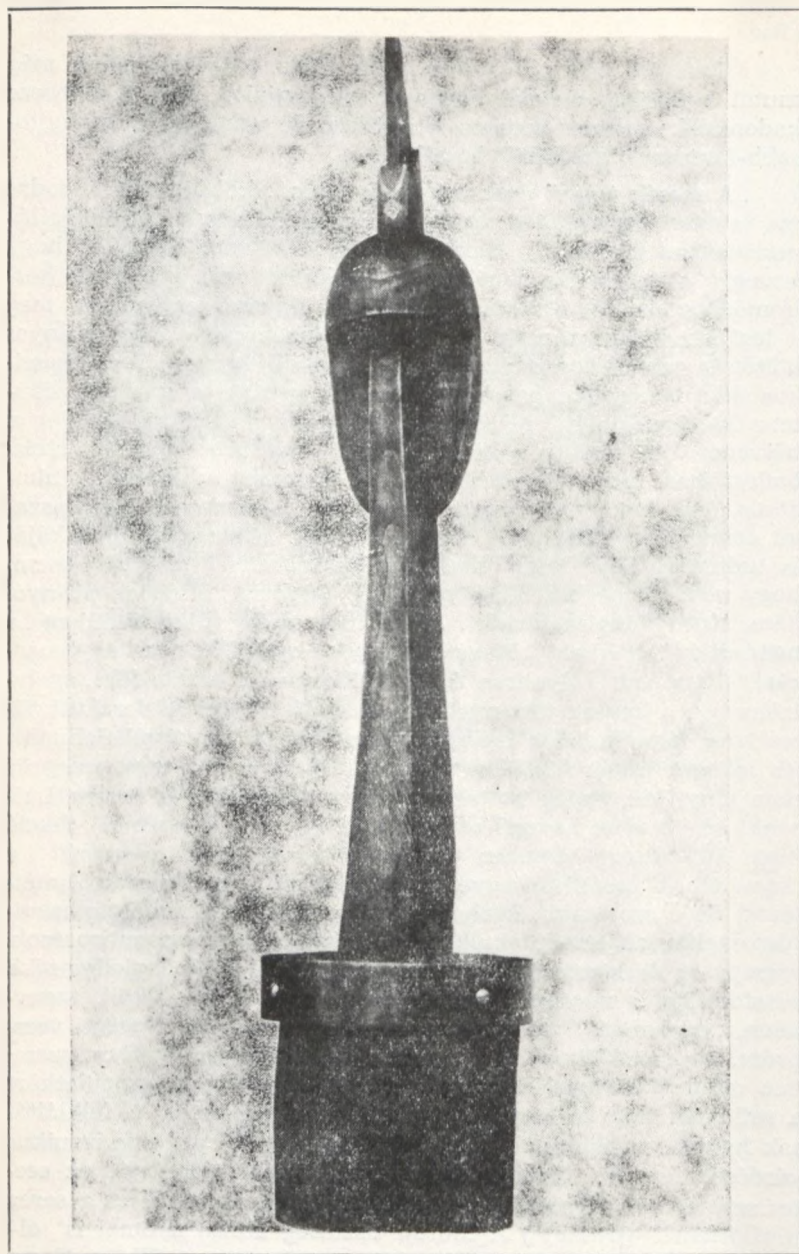
Fölnöttebb lett a hetvenes évek lírája. Kamaszságában még mutál a hangja, hirtelen megnyúlt végtagjaival még összevissza hadonászik; sokszor zavaros is a szava, de valahogy mind fontosabb-fontosabb dolgokról beszél.

„A mesék tején” csak a gyerek lóghat; költészetünk fő sodra ma minden bizonnyal a demitizálás, deheroizálás, profanizálás gesztusaival írható le. „Nem olyan ez a fűtetlen csillag, hogy bevegye a magasztos dumákat” — hökkenti meg a másféle közlésmódhoz szokott olvasót Orbán Ottó. Ugyanő fogalmazza meg a legtöbb változatban és a legtágabb érvennyel a hagyományos költőiség tagadásának programját. Például így: „... a klasszikus ihlet ismeretlen helyre távozott /és bezárta a poétika szédületes kalapszalagját.” Mindannyian tudjuk, milyen bizalmatlan a hetvenes évek poétája a költői nyelvvel szemben: radikális vératömlesztéssel akarja kicserélni a régi, elhaszált szókincset, a himnikus, ódai hangvétel fordulatait nyers, mindennapi, trágyaszagú szavakra, az élőbeszéd argójára váltja. „Összevágta a bokáját és tudtomra adta, hogy szolidáris velem/mire megkérdeztem, hogy neki is megbaszták-e valakijét” (Orbán) „Hidd el, pirinyókám, téged annyira bírlak ... /te meg egyre fújod, küldjem a tartásdíjat”. (Péntek) „Magától megy/az egész!/Mint/az ágybaszárás!” (Kiss Anna) Gyakran éppen a Domonkos István-féle „nyelvtelenség”, a kevert, tört nyelv a jellegadó. „Oben in der Luft tüzes trón, /égni bajszos György vezér./ Varásolok, tiroli Schmidt, /és lobogni Bauer-vér./Nem ijedni, Herren, Damen, /szegény nem jön ide, /intek bottal, gut Aloys Schmidt,/ és in der Luft senki se. (Simor: Levegő-képek) A költői és a köznyelvi dikció közti különbség eltűnőben van; a költeményekből nemcsak a „sámánének” poétikai jegyei, a halmozások, párhuzamok, ismétlések, de a szorosabb értelemben vett ritmus, az időmérték-reminiszcenciák, az érzelmi hullámzások, ívek, esések, poentírozások, rácsapások is kiszorulnak; a hetvenes évek egyik legjellemzőbb versformája a minden lüktetés, összecsomósodás nélküli, szenvtelen, „egyhangú”, enjambement-okkal telezsúfolt, csevegő vers-próza. Az „analitikus” és az ellentétező költeményépítéssel szemben mind általánosabb lesz az egy érzéscentrumot, gondolatkört a reflexiók laza szálaival körbefogó versszerkesztés. A felkiáltások helyébe a kijelentő mondatok, vagy legföljebb az ironikus kérdések lépnek. „Csak a megfeszítés, Uram? /Már-már az ece-tes szivacs se? /Kezdetben két latorról volt szó, /mi ez a sereg körülöttem?” (Ladányi) A műfaji tisztaság utolsó nyomai is eltűnnek. 1968 körül tör igazán előre a prózavers (Illyés, Nagy, Vas, Orbán), pár évvel később jelentkezik hangsúlyosan az esz-szévers (Páskándi), napvilágot látnak Eörsi kevert műnemű kötetei. Előtérbe kerül a „szöveg”, nemegyszer másoktól vett idézetekből, kommentárokból, törmelékekből formál szuverén egészet a költő, így például Károlyi Amy a Kulycslyuk-lírában.

Átalakítja a profanizálás a szerelmes verseket is. Míg a hatvanas évek költőjének a szerelem rendszerint megtartó támasz, kapocs, a „Vértezz hittel, hűséggel állig, /akkor én a halálos-ágyig /beléd fogódom”, az „összefonódva, mint imára kulcsolt /két kéz” szövetsége, Ladányi és társai gúnyosan profanizálják az „örök érzést”, a lobogás, a tartós izzás visszajáról, a megunásról, a mindennapok keserű prózájáról, a vasárnapi apuka szerepről beszélnek. Petri György „demi sec” verseinek hőse, az énazonosság hiányától szenvedő egzisztencia rég nem tud hinni az autentikus szerelem lehetőségében, Spiró György darabjaiban pedig egyenesen a morbiditás végletes hangjai szólalnak meg. „Akkor hát / ezt is kikaparjuk, szívem. / Nem csinálunk már / nagy faksz-nit belőle; / elvégre nem ez az első”.

Fanyalgó lett a hetvenes évek lírája. Teljesen átalakult a mitológia képzetkincse is. Görgey zéténdázó utalásrendszerével lazítja föl az Utolsó vacsora ünnepélyességét, Eörsi Prometheusz-és Mária-persziflázokat ír, Kiss Anna, Marsall László buffó komédiákban parodizálják magát a teremtést. De általános a mindennapok mítoszainak, a köztudat által jelentősnek tartott értékeknek, helyzeteknek az ironikus kezelése, a dolgok fonákjának megmutatása is. „Költészet magyarság nem görög dráma, csak közüti baleset” — utasít el egyetlen mondatával ugyancsak sokféle, mélyen gyökerező misztifikációt Orbán Ottó. A história

már nem a régi, tiszteletet parancsoló, ünnepélyes hangot kiváltó költői tárgy: mind gyakoribb a játékos archaizálás (Weöres: Psziché, Simor: Vurstli), a szándékolt anakronizmusgyártás, a modern technikai civilizáció kelléktárának a múltba vetítése (Orbán), a történelmi sorsfordulók csevegő, ironikus megidézése (Sumonyi). A profanizálás természetes folyamánya a nézőpontok gúnyos változtatása (Eörsi például a húsbolt akváriumában úszkáló hal helyzetét háromféle szempontból is rögzíti), fölerősödik a tematikus lefokozás, megnő a mindennapiság (az átélhető, tárgy-szerű környezet, az életformaelemek) jelentősége.

Gyanakvó lett a hetvenes évek lírája. Az életbizalom páto-sza helyébe a gyanakvás filozófiai-esztétikai kategóriái, a vágáns-ság, a keserű gúny, a nosztalgikus cinizmus, a morbiditás, a komikus groteszk kerültek. Kialakult az „ironikus poétika” a maga technikai sajátosságaival, a záró-, idézőjelezéssel, a lábjegyzetekkel, a szüntelen álnaiv kérdezővel, s alkalmazásának már olyan szerves, nagyvonalú példáit is látjuk, mint a Petri György, Páskándi Gézáé, Sumonyié. Háttérbe szorultak az ötvenes-hatvanas évek reprezentatív, nagy érzelmi íveket hordozó műfajai (rapszódia, szimfónia, kantáta, oratórium), a dühödt szatírák gyakran elégiákká szelídültek, csökkent a nagyobb formák szerepe-jelentősége.⁴ A fölismerhetetlenség megváltozott — ironizálódott, komizálódott — Tandori, Kiss Anna kezén az idill, Orbán kezén a hagyományos életkép, Eörsitől Péntekig ívelnek az ironikus kis dal különféle változatai.

Bonyolultabb, sokfélebb, szélesebb látókörű lett a hetvenes évek lírája. Gyökerei a mai Európa talajába ágyazottak, szerte-ágazóak; fölszívták (fölszívhatták) a kortárs filozófia sóit. Visszhangozza ez a líra a neoavantgarde kétségbeesett kiáltását, beszívja a nagyváros levegőjét, mindinkább leltárba veszi a technikai civilizáció kelléktárát: az emberi alaphelyzetek biztos, szűk ösvényéről bemerészkedik a modern civilizáció labirintusába.⁵ Tematikailag differenciáltabb, sokrétűbb. A XX. századi dezillúzió-nált értelmiségi problematikáját a gondolati általánosítás szint-jén jeleníti meg Orbán Ottó, az itthoni értékválságot, az anyagi létszemlélet nagy előretörését pedig a hazai valóságba ragadt Ladányi ábrázolja-fejezi ki a legnagyobb erővel. A harmadik világról ad hírt Simor Partizánerődje, Györe Halálűzője, a nemzeti sorskérdéseket feszegeti játékos, csevegő hangján Sumonyi Zoltán. A társadalom peremén élők életformájáról tudósít Eörsi, a konszolidációban fölnőtt nemzedék „kallódásairól” a pályakezdők. Átéltető konkrétsággal — sok egyértelmű társadalmi utalással — jeleníti meg a modern egzisztencia problematikussá válását Petri György, magateremtette archaikus-mesés-babonás különvilágában próbál értékállandóságot teremteni Kiss Anna.

Gazdagabb, bonyolultabb művészetiség felé tart a hatvanas-hetvenes évek lírája. A „lírai realizmus” egyoldalú uralma, az ötvenes-hatvanas évek publicisztikus nyelve már a múlté. A víziók forradalma (Juhász, Nagy László, Szécsi Margit), a „tündéresített szürrealizmus” (Kormos), a látomásos prózavers (Illyés), az érett avantgarde asszociációs leleményei (Csoóri Sándor), az erőteljes töltésű nyelv (Orbán), a kihagyásos, sejtető, utaló, felvil-lantó közlésmód (Vas, Petri) végül is mind egy irányba hatnak: a sokféle szabad vegyértékkel, asszociációs energiával teli vers, a „költőibb” költészet felé. A lírától idegen túlzó epikusság, részle-tező leírás összefüggő cselekménysor kiszorul a művekből, megnő viszont a drámaiság jelentősége, mind többen dolgoznak gondosan megválogatott feszültségteli helyzetekkel (Sumonyi, Orbán). Változatosan sokfélék a „versszervező energiák” is. Ladányinál pl. többnyire az indulat, gondolat, párhuzamaiból, ellentéteiből egymásra vonatkoztatásából származnak, a könnyed dallam és a tragikus-keserű-ironikus gondolati-érzelmi elemek ellentétéből születnek a „kis dalokban”, a víziókból Bari, Vasadi, Döbrentei költészetében.

Fölnöttebb lett a magyar líra; korábbi naivitásával szemben mind tisztábban átlátja meghatározottságait. Egyesek szerint túlzottan is. Gyakori vád, hogy költészetünk enged a befeléfordulás, a jelentékeny szerepről való lemondás csábításainak. Hallani, hogy az érthetőség demokratikus kívánalmát semmibe veszi, hogy a nyelvkritika ürügyén a teljes elhallgatással kacérkodik. Hogy elrongyolja a nyelvet, túlzottan fölkarolja a súlytalan íróniát. S — ha az átlagon mérjük egy kor színvonalát — van is igazság ezekben a vádakban; az utóbbi években valóban kialakult néhány jelentéktelen, könnyű fajsúlyú verstípus. Ilyen például a bármiféle mozgástér lehetőségét kizáró, az emberi léte-zést agresszíven-statikusan reménytelennek deklaráló didaktikus ontologizáló epigramma, vagy a rosszkedv, fölöslegességérzet minden nagyobb összefüggéstől elvágott (minden konkrétumtól csillagtávolságra eső) rögzítése. Érdekes módon a groteszk, éppen az az esztétikai kategória, amelynek nevével korábban az új törekvéseket fémjelezték, ugyancsak szerény művészi eredményeket hozott, Kiss Anna teremtett világát és Veress, Györe Vietnam-kompozícióit leszámítva, többnyire megrekedt az érdekes helyzetek, asszociációk kapcsolgatásának szintjén. S a szándékolt tematikus lefokozás, a mindennapiság is gyakran ragad le a jelentéktelenségben, a frappánság, az ötletesztétika magában hordja a külsődlegesség veszélyeit, a szélsőséges neoavantgarde jelköl-tészet pedig művészileg alig-alig értékelhető produkciókat hozott létre. És az is igaz, hogy kellő társadalmi indoklás, szerves utalásrendszer hiányában a társadalmi érvényű magány könnyen partikuláris magánnyá válik, hogy a statikus, mozgástér nélküli reménytelenségérzet általában rendkívüli művészi tehertételt is jelent napjaink költője számára.⁶

Am az időszak jelentős alkotóinál a demitizálás, az irónia nem a jelentéktelenség, hanem a tisztábban látó helyzetértékelés felé mutat. Ha a szabadság „...az a kicsiny mozgás, amely egy teljesen meghatározott társadalmi lényből olyan valakit csinál, aki nem adja vissza teljesen azt, amit meghatározottsága adott neki” (Sartre), nos, akkor ez a mozgás ott van a hetvenes évek lírájában; a meghatározottság labirintusában folyik a visszavonulás, de szívósan vissza-visszacsapva, a kellőnél egy lépéssel sem többet hátrálva. Ebből a szempontból is figyelemre méltó, hogy a távolságtartás tisztán alig-alig valósul meg az időszak verseiben. Nem a szatíra, az éles, könyörtelen irónia, hanem a keserű gúny, a fájdalmas fintorok, a kétségbeesett, nosztalgikus cinizmus a jellegadó. „Ez a csonthalom / ez a renyhe máglya / nedves magány égő magányra hányva / művégtagok a vattázó havon . . . ez az ingyen rozsdaszűnet / ócskavasakban keringő áramszűnet / a világ összedrótozott egén / innen / azt akarják / ez legyen enyém /, s hogy ennyi legyen minden” — idézem az autentikus társadalmi cselekvés jogáért perelő Rózsa Endrét, de idézhettem volna tetszés szerint Petri fanyalgását, Péntek kisleányi indulatosságát, Zalán áradó kifakadásait. Figyelemre méltó, hogy az „antiverseket” író Ladányinak csaknem minden kötetében van óda, kemény, férfias elégia, sőt a tiszta, szívbe markoló dalt is leginkább ő menti át a hetvenes évekre. Nem a befele fordulás vádját igazolja, hogy a szerzésvágynak, a hatvanas-hetvenes évek fojtogató eldologiasodásának olyan totális ábrázolásával találkozhatunk, mint az ő költészete, hogy a társadalmi jelenségek, folyamatok Pass, Péntek, vagy Sárándi verseiből is világosan kirajzolódnak, hogy a költészet önköreibe húzódást a jelentős alkotók elutasítják. („...a nyelv bizonytalanságát tenni a művészet tárgyává: helybenjárás”. — szögezi le a nyelvkritika filozófiai divatja idején világosan, egyértelműen Orbán Ottó.)

„De közben, mégis, így-úgy, valahogy, / szinte a fű alatt, valami teremtődött; / közben megnőtt, s meg is halt közben már / a debreceni göthös prédikátor, / közben hóseposz, szózat, himnusz iratott, / közben — alig csak két hónapja kész — / egy nyiszlett suhanc tündérkirályt csinál / egy juhászból, és éljent kiált a Respublikára . . .” — írja Sumonyi Egy magyar jakobinus költő 1845 elején című versében, s nem túl nehéz meglátnunk, hogy a visszafogott hang, a csevegő előadásmód, a szokatlan (ironikus) szóképlet a reformkor országépítő, irodalom- és nemzetalkotó pátoszát rejti-hitelesíti.

Vagy vegyünk egy versrészletet a közvetlen társadalmi-politikai létezőmód az általános emberi humanitásba visszalépő Kiss Anna Nyírfaseprűjéből. (Bori — boszorka miután a falu sokféle ügyét-bajját elrendezte, a levegőt indul megtisztítani.)

„A levegőegen volt is mit sepregetni.

Vasmadarak jöttek erről meg arról, aztán kigyulladt mind, hiába röpködött, hiába hujogott köztük, csak megint fekete lett, mint az üszök. Látja ám, hogy valami nagy imbolyog alá-jelé, odarepül hozzá, lássa mi, hát majdnem belefűlt a hánykódó se-lyembe!

Hoztam magának egy embert, ha ugyan ember még, s el nem folyt minden vére!

Viszed innen, Bori?! Viszed innen!

A Konyva Farkas jól meg van ijedve, Bori meg huss, repül a többiért.”

Megint nem nehéz észrevenni, hogy a finom körülírás (vasmadarak = vadászgépek, erről, meg arról = egymás ellen, lefelé imbolygó valamik = sebesült ejtőernyősök) egy légiűtközet körvonalait bontakoztatja ki, és hogy ebben a csatában Bori boszorka, ez a gazdagok csalánját lepisáló, az aratókat a szivarványról almával etető modern pikareszk hős a maga groteszk módján — hujjogva, bekormozódva, ide-oda cikázva a sebesülteket menti, az emberség oldalán áll.

S példaérvényűek e műrészletek: ahogyan a Sumonyi-versben pátoszt rejti az irónia, ahogyan Kiss Annánál kisleányi humanizmust a komikus groteszk, úgy feszül általában két, egymásnak látszólag ellentmondó, valójában összetartozó, egymást kölcsönösen átjáró, hitelesítő szemléleti-jelentésréteg, gúny-kétségbeesés, cinizmus-nosztalgia, szenttelenség-fájdalom, fanyalgás-érzelmesség, irónia-pátosz, a hetvenes évek lírájában. Az életbiza-

lom, a hiteles, tiszta pátosz csak ritka, kivételes korok ajándéka; az azonosulás esztétikai minőségei, kategóriái ma szükségszerűen a mélyebb rétegekbe húzódtak vissza, de azért ott vannak a mű sokszorosán strukturált anyagában.

A hetvenes évek verse valóban nehezebben appercipiálható az ötvenes-hatvanas évekenél, de éppen nem a lényegtől való elfordulás, hanem e bonyolult rétegeltség, a differenciáltabb szemlélet és művészség okán. A fabula, az epikum elvetése eleve gyöngítették pozícióit a széles olvasóközönség körében, de kétségtelenül ebbe az irányba hatott a kihagyásos, „deformált”, asz-szociáló versnyelv kialakulása is. Az ötvenes-hatvanas évek lírai realizmusát széles tömegek tudták — tudhatták — befogadni, a fentebb leírt fejlődés mégis szükségszerű volt. Egyáltalán nem azt akarom mondani ezzel, hogy líránknak nem kell keresnie a kapcsolatteremtés módjait, de ez önmagában kevés. Kölcsönös közeledésre és nem utolsósorban értő közvetítő közegre van szükség. És nem fölületes leszólásra, értetlen kárörömré, megalapozatlan, publicisztikai hevületű megmérettetésekre.

Nyilasy Balázs

JEGYZETEK

1. Felfogásban a közelmúlt lírai fejlődése két alapvető egységre oszlik. Az első az ötvenes évektől körülbelül 1968-ig terjed, a második a hatvanas évek utolsó harmadától számítható. Az előbbi általában az ötvenes-hatvanas évek terminussal jelölöm, az utóbbit a hatvanas-hetvenes évekével, bár az egyszerűség kedvéért többször használom az egyszavas hatvanas, illetve hetvenes évek elnevezést. Természetesen, bizonyos értelemben az 1953-tól 1968-ig terjedő időszak is önálló periódus, a szűkítő kettős felfogással itt inkább annak a kontinuitásnak kívántam hangsúlyt adni, amely — nézetem szerint — az ötvenes és a hatvanas évek között megvan. Úgy vélem, mindkét időszak lírájában jellegadó a kikezdetlen lírai hős, a biztosnak látott — bár halványan körvonalazott — jövőképzet, az indító közösséghez kapcsolódás tematikus túlsúlya, a táj, az évszakváltás, a természeti jelenségek nagy szerepe, a „lírai realizmus”, a „deformálatlan” nyelv, az erőteljes pátosz, a műfaji struktúrában az életkép, himnusz, óda, rapszódia túlsúlya. E sajátosságok háttérbe szorulását írásomban érintem, továbbá jelzem azt is, hogy a folyamat nem csupán a hatvanas évek második felében indult (vagy hangsúlytaln akkor jelentkezett) költők, hanem a legtöbb jelentős, érett alkotó pályafutásán is észlelhető.

2. A tépett, nagyvárosi egzisztencia mellől eléggé kiszorult a tájjal egybeforrott, többé-kevésbé harmonikus, természeti ember. A hatvanas évek második felében még jelentkezik a népi tehetségeknek egy utolsó hulláma (Buda, Ágh, Raffai), de a hetvenes években — lényegében az urbanizáció társadalmi folyamatát tükrözve — már kivétel-számba megy a Szalai Csaba-, Kerék Imre-féle indulás.

3. A hetvenes évek második harmadától mindinkább megfigyelhető a Vas István-i poétika előretörése és a mítikus-látomásos alkotás mód háttérbe szorulása líránk határendszerében.

4. Előtérbe kerül viszont a ciklusokban, kötetekben gondolkodás, a több vers egymásra vonatkoztatása (Orbán: Gyökér a földben, Aczél: Kallódások, Tóth E.: Egy végtelen vers közepe stb.).

5. A tágabb láthatár, a problémaérzékenység, a hatvanas-hetvenes évek Európája társadalmi mozgásaival, gondolati rendszereivel való szinkronba kerülés bizonyos mértékig megemeli azoknak a produktumoknak az értékét is, amelyek — egyelőre — érzelmiileg még nem mélyítik kellően el ezt az „anyagot”. (Ilyen például Szentimihályi Szabó Péter, Pardi Anna, Oláh János eddigi költészete).

6. Az ontológizáló epigrammákkal kapcsolatban lásd pl. Szilágyi Sándor Dobainak címzett kritikái megjegyzéseit: Szilágyi Sándor: Hanyatt (Kritika, 1979/3.), a statikus passzivitás vonatkozásában Kulcin Ferenc Taktács Zsuzsáról írott dolgozatát (Kortárs 1971/7.), a nyelvkritika áthasonlítás nélküli alkalmazására és a „jelköltészet” túlzásaira Csűrös Miklós és Aczél Géza írásait (Csűrös: Pályakezdő költők, Kortárs, 1973/5.), Aczél: Talált tárgy — elveszett poézis (Alföld, 1974/5.).

KÖRKÉP

Gondolkodó Magyarok

„provokálom az fatumot”

Lukács György így kezdi egyik ifjúkori tanulmányát: „A filozófiai kultúra hiánya tette lehetetlenné, hogy Katona és Madách, a magyar dráma legigazibb és legmélyebb talentumai kifejlődjenek s hassanak”. A gondolat, mármint a „filozófiai kultúra hiánya” Lukács egész életművén keresztül vonul; a magyar irodalomtörténet-kultúrát érintő írásaiban szinte soha nem feledkezik meg említést tenni erről. Már-már mazochisztikusan ismétlődik a gondolat, vádlón tornyosulva a magyar irodalom egén, igazságtalanul felhőzve be nemcsak a Lukács által is értéket teljesítőket (pl.: Erdélyi Jánosét), de azokat is, melyeket Lukács nem vagy csak periférikus értelemben vett figyelembe. Persze, Lukácsnak sok tekintetben igaza volt: a magyar kultúrára a legkevésbé jellemző az a fajta „filozófiai kultúra”, melyet számon kér tőle. Nevezetesen, egy kiérlelt, végiggondolt és végigvitt rendszeres filozófia. Valóban mindig csak kezdemények voltak, melyekből soha nem alakult ki egy angol típusú „praktikus” vagy egy német típusú elvont filozófiai építmény. Lukács persze arról megfeledkezik, hogy az ő köre, az úgynevezett *Vasárnap-kör* is végeredményben ilyen törekvéseket ölelt föl. Jó néhány társuk, per analógiám, Erdélyi János színvonaláig jutott. Akik többre, azok valamilyen formában elszakadtak ettől a „kulturálatlanságtól”; vagy úgy, hogy távoztak az országból, vagy úgy, hogy tevékenységük, ha filozófiai értelemben jelentős is, de más jelleget öltött. Mannheim Károly, Hauser Arnold vagy Fülep Lajos lehetnének a példák.

De nézzük, hogyan határozta meg Lukács maga azt a fogalmat, melyet filozófiának értünk! „... az igazi filozófia semmi egyéb, mint legelvontabb kifejezése annak, ahogy az emberek saját viszonyukat a világhoz, vagyis a természethez, a társadalomhoz, saját lelki világukhoz, gondolkodásukhoz összefoglalják” — írta egy 1948-as tanulmányában. Kétségtelen, ha a meghatározásból kiragadjuk és külön hangsúlyozzuk a „legelvontabb” és „összefoglalják” kifejezéseket — aligha beszélhetünk magyar filozófiai kultúráról. Mégis, a teljes gondolat, az idézet egésze nem idegen a magyar *gondolkodási kultúráról*. Lukács nagyon is jól tudja, s kommentálja is, miért nincs az ő általa értett magyar filozófiai kultúra; s én ezt nem is kívánom sem részletezni, sem színvonalatlanul tovább bizonygatni. Kezeljük bizonyított tényként, hogy a magyar történelmi-társadalmi fejlődés más típusú utat jelölt ki a magyar kultúra számára, s ez az út mélysegesen egyezett azzal a szereppel, melyet elsősorban a magyar művészeknek mindig is vállalniuk kellett ebben az országban, s amely a dolog természetéből eredően tért el a nyugat-európai szereptől-úttól.

Határhelyzet ez: mint művész, a magyar gondolkodó nem vállalkozik, mert nem is vállalkozhat, elvont rendszerek kiépítésére; mint gondolkodó-politikus, légüres térben mozognak, ha „művészi” formákat nem keres-

ne mondandójának. Egyszerre kell választania tehát mindkettőt: a fogalmi gondolkodás útját, amelynek azonban többé vagy kevésbé érzéki-képi formát kell találnia, ha egyáltalán közmegértésre számít. S talán ezért sem véletlen, hogy a *Magyar Gondolkodók* sorozat eddigi 12 füzetének szerzői — Deák Kossuth, Széchenyi és Apáczai Csere kivételével — mind művészek (is). (A sorozat első köteteiről lásd. *Csűrös Miklós tanulmányát: Palócföld, 1981/6. sz. — a szerk.*) Így adott a forma: — az esszé, mely nem kizárólag elvont, nem kizárólag esztétikai teljesítmény, de amely ezt is, azt is magába foglalja, s amely rugalmasan alakítható a mindenkori téma „szükségletéhez”. Az esszé persze nem tudományos, nem egzakt műfaj-forma; volt idő, nem is olyan régen, amikor esszéistának minősülni bűn volt, s a tudomány legtoleránsabb képviselői is legfeljebb elnéző mosollyal tekintettek rá. Úgy gondolom, ma sincs ez másképpen. Nem kívánok e jogosulatlan és igazságtalan szemlélet cáfolatában elmélyedni; a *Magyar Gondolkodók* füzetei önmagukban elmondanak erről minden lehetségest, kommentár nélkül. Egyetlen kérdésre azonban reflektálnom kell: mitől „magyar” ez a gondolkodók sorozat?! Nyerseben feltéve a kérdést: van-e sajátosan és tipikusan magyar esszé — magyar gondolkodási forma?!

Talán a kérdésben már benne is a válasz — igen; s a legkevésbé gondolok valamiféle homályos faji, jellembeli, nemzetkarakterológiai magyarázatra. A magyar esszéisták írásai és attitűdjük mégis élesen elválik az esszé hagyományosan kiemelkedő nemzeti képviselőitől — az angoloktól, a franciáktól. S a magyarázat nyilván nem is lehet más, mint a már érintett eltérő nyugati, illetve kelet-európai fejlődés. A nyugat-európai esszé tematikailag, (s ebből következően) formailag meghatározhatatlan. A leggyarabbb s a legemelkedettebb téma is lehet tárgya, melyből írójá valamilyen általánosabb következtetésre jut-juthat. De legritkábban témája nemzete-országa sorskérdései: függetlensége, szabadsága, általánosságban vett társadalmi berendezkedése. A magyar esszé ezzel szemben nem ismer kisebb kérdést, mint nemzetének megmaradása, vagy pusztulása, szabadsága, függetlensége stb. S ezt nem lehet eléggé tágra értelmezni — századokon keresztül egyetlen igazi témája írónak, politikusknak egyaránt. Kezddjen témáéhoz bármely oldalról is. Nem hinném, hogy különösebb magyarázatra szorulna ez az időben. Így aztán nincs igazság; azaz, kettős igazság van: rendszeres magyar filozófiai kultúra nincs, ismert okok miatt, de van gondolkodó magyar, rendszert nem helyettesíthető, de az országnak-nemzetnek tán így még többet is használó — esszé. Minden pátoz nélkül, lényegében egy kérdést jár-nak a maguk módján körül a sorozat újabb darabjai: mi lesz velünk? — teszi fel a kérdést Zrínyi Miklós, Kármán József, Eötvös József, Kassák Lajos, Németh László és Bartók Béla.

Hogy Zrínyi Miklós „Áfiuma” vagy éppen Kármán József „A nemzet csinosodása” című írása mennyire számít vagy számítható valójában *esszének*, nem tudom. Korukban nyilván nem szabtak ilyen műfaji határokat; a mai olvasónak azonban mégis „esszé-érzete” van velük kapcsolatban. Nem tudományos dolgozat lévén, legyen hát e sorozat

újabb hat kötete: esszé. Nézzük, mit és hogyan mondanak nekünk e régi dolgozatok; mi fűzi össze, ha egyáltalán összefűzi valamit, a XVII. századi Zrínyit, a XVIII. századi Kármánnal, a XIX. századi Eötvössel és a XX. századi Kassákkal, Németh Lászlóval, Bartók Bélával.

Mindenképpen a sorozat szerkesztőjének érdeme, hogy az újabb hat írást is nagyon is szoros szálak fűzik össze. Szinte csak a szempontot kell kiválasztanunk, miért is érint bennünket mélyen e hat írás; „hasznosíthat-e” valamit belőlük a mai magyar társadalom, vagy csak mint kuriózumokra tekint rájuk?!

Úgy tűnik, az elsődleges kérdés: nemzet és egyén, pontosabban, közösség és egyén viszonya. Azaz, a fő kérdés: morális első-sorban, és mindig morális a konkrét környezettől függetlenül. Van-e ennek egyáltalán bármiféle jogosultsága? Maradjunk esszéisztikusak: van; aligha lehet és lehetett nem erkölcsi alapokon viszonyulni a mindenkori Magyarországhoz. A *Magyar Gondolkodók* sorozat pusztán arra tanít, hogy figyelme-sebbek legyünk az erkölccsel szemben — figyelme-sebbek a mindenkori politikai helyzet-tek szemben.

Mi hát a feltűnő első pillantásra?! Az eszelős védekezés: e nemzetnek így vagy úgy, de helye van Közép-Európában! A probléma másképp és másképp vetődik fel az időben — lényegén mindez semmit sem változtat. De tán nem is ez a fő kérdés: kik és hogyan vezetik az országot, hanem: a „vezetett” egyén hogyan viszonyul „vezetéséhez”? És itt mutatkozik meg igazán a magyar „esszé” ereje; tömegekre hatása; tragikus formája. Ha mindez elvontan is meg akarjuk mutatni: furcsa körülírásokat kell alkalmaznunk. Keveseknek adatott meg, hogy Magyarországról érvényesen gondolkozzanak; akiknek megadatott, azok furcsa monomániás írásokat hagytak hátra. Egyéniségek voltak, s mint ilyenek nyilatkoztak meg általános érvénnyel is.

Feltűnő, hogy a hat füzetből öt mindenféleképpen és kifejezetten nemzetközpon-tú, de Kassák írásának mélyén is — ha negatív lenyomatként is — ott húzódik ez a probléma. A kategória igazából soha nem definiált, a nemzet apriori érték, fogalom mindannyiuk számára, melynek léte-nemléte kétségen kívül állón alapvető kérdés. A nemzet fogalma olyan centrum, mag, mely köré szerveződnek az ezt kiegészítő, mindig csak hangsúlyeltolódásokat eredményező, adalék-szerű attributumok. Így erősödik fel Zrínyi Áfiumában az egységesség igénye, illetve az önállóság akarata. Kármán vagy Eötvös írásában a nyomoték inkább a nemzet belső rendjére tevődik át. Németh Lászlónál és Bartóknál egészen sajátos megfogalmazást kap a kérdés; erre később térek ki. Természetesen az, hogy mikor melyik oldala hangsúlyosabb a nemzeti kérdésnek, mindig történelmileg meghatározott. Ugyanakkor e hangsúlyok mellett mindig ott található az adott történelmi szituációban talán kevésbé fontosnak ítélt többi körülmény, jellegzetesség, követelmény. Így aztán mintegy búvópatakként bukkannak fel bizonyos motívumok újra és újra a különböző korokban élt alkotók műveiben. Ennek bizonyítására és illusztrálására talán Zrínyi és Kármán szövegét idézhetnénk, melyek megdöbbentően hasonlítanak egymásra, 130 év távlatában is.

Persze, ilyen explicit összefüggés ritkábban található; annál több a rejtett összekötő kapocs. Vagy talán nem is rejtettek ezek a szálak. Zrínyi *Afiumát* 1790-ben teszik közzé *nyomatásban* másodszor. Itt szeretném megjegyezni: szembeötlő a sorozat darabjainak túlzottan *esszéisztikus* bevezetője, mely aligha igazítja el a kevésbé tájékozott olvasót a mű és korának világában; kívánnivalót hagy maga után, sajnos, az írások jegyzetapparátusa is; terjedelmi kötöttségek sem magyarázzák a feltűnő *szükszavúságot*. Az *Afium* esetében, például, *Szigethy Gábor* jelzi ugyan az első két kiadást (1705; 1790), de egyik esetben sem utal a kiadás körülményeire. Pedig utalhatna az 1705-ös kiadásra és Forgách Simon, az első kiadó alakjára. Még súlyosabb, s mulasztásnál jóval több az a tényszerű ellentmondás, amely az *Afium* bevezetője és jegyzetapparátusa között feszül. Így hangzik a bevezető idevágó részlete (többször is ismételve): „Zrínyi Miklós 1660 telén kér, fenyeget, jajong, káromkodik — de legfőképpen számol, mérlegel, gondolkodik.” Ez a megállapítás azt a közkeletű hitet idézi, melyet a magyar irodalom történetének *kézikönyve* is magáévá tesz: „Ekkor keletkezett utolsó nagy prózai műve, *Az török afium ellen való orvosság*, minden bizonnyal 1660 őszén; 1661 tavaszán már feltétlenül készen volt.” Szigethy a jegyzetekben ugyanakkor hivatkozik újabb eredményekre is a keletkezést illetően: „Zrínyi Miklós *Az török afium ellen való orvosság* című műve (R. Várkonyi Ágnes derítette ki a közelmúltban) 1663-ban keletkezett...” (évszám kiemelésék tőlem — D. P.) Vajon minek tulajdonítható ez a tartalmi-tényszerű ellentmondás? S vajon miért kell bizonytalanságban maradnia a laikus olvasónak? S miért nem tünteti fel Szigethy Gábor legalább a címét R. Várkonyi Ágnes munkájának, melyben az időpont meggyőző módosítása szerepel? (Török világ és magyar külpolitika. Gyorsuló idő. 1975. 48–49. o.) Ha Kármán családi-rokonági viszonyaira, ismeretségi körére és szabadkőművesi kapcsolataira — tehát a Martinovics-féle mozgalomhoz való közelállására — tekintünk, már-már törvényszerűnek vehető az az időbeli egybeesés, mely az *Afium* 1790-es kiadása és Kármán Urániájának és A nemzet csinosodásának megjelenése (1794–95; 1794) között található. Hogy Kármán az *Afiumot* ismerte illetve ismerhette, az legalábbis bizonyosra vehető; s így sem a tartalmi, sem a stilisztikai egyezések, hasonlóságok nem olyan meglepőek.

Az előzőeket talán azért is volt érdemes bővebben fejtegetni, mert egy sajátos történelemtudatra is fényt derít. Hogy Zrínyi és Kármán kora között, több tekintetben ez milyen közvetlen, már láttuk. De egy hirtelen ugrással az időben, ha Németh László *Naplójára* vetünk egy pillantást: szembeötlő a lényegi-tartalmi azonosság, itt is. Csak egyetlen mondatot idézek: „Hogy gomolyog utánam a hazai mocsárkód” írja Németh László. San Remóban. Egyébként is, a San Remo-i napló a hazai, nemzet-élménynek megdöbbentő, megrázó dokumentuma, s egyben tökéletes bizonyítása a hazai gondolkodók gondolat-mechanizmusának. Alig hagyja el a vonat Magyarországot, Németh László Frobenius, Herodotosz kapcsán máris és még mindig Magyarországról elmélkedik. Időnként megjelennek az utazás *külső képei*, de aligha téveszti meg olvasóját: mindvégig egy furcsa, görcsös, magyar *belső utazásnak* vagyunk és lehetünk tanúi. És egyre távolodva — egyre közelítve a legmesszebb Magyarországtól, a legközelebb Adyhoz; legalábbis a Németh László-i szöveg szerint s szükségszerűen merül fel Ady neve, s

ami hozzá köthető. Németh László több tanulmányban foglalkozott Ady személyével és költészetével, de annál érvényesebb gondolatokat, mint a *Naplóban* megfogalmazottak, sem ő, sem elődei-utódai nem irtak le.

S ezzel elértünk a sajátosan igazi magyar gondolkodók megközelítési módszeréhez, legyen az a történelmi-társadalmi szituáció diktálta kényszerűség, vagy egyszerűen gondolkodói etika: Zrínyi, Kármán, Eötvös, Németh László, Bartók, (s a maga módján Kassák) példája azt mutatja: egyfelől mindig valami mérhetetlen elemi azonosulás a nemzettel, másfelől a tökéletes tisztánlátás, távolságtartás jellemzi őket. A legszebb példa erre talán, két időben és „tematikában” erősen elváló személyiség — Eötvös és Bartók. Jellemző már a „*témaaffinitás*” is és a választás ideje: Eötvösnek a zsidókérdésről frott tanulmánya, s ezzel egyidejűleg, felszólalása ugyanebben a kérdésben az országgyűlésen, 1840 március 31-én; aligha kell ecsetelni, hogy aktuálisnak nem nevezhető a kérdés, mégis mennyire jellemző a választás az arisztokráta származású, de értelmiségi életet élő Eötvösre, aki számára a polgárosodás döntő probléma, s amely megoldására a zsidók helyzetének rendezése kardinális kérdés volt. Az elsődleges cél azonban itt is: a nemzet boldogulása; s ha Eötvös európeai elméje messzebbre tekint is, s ha nacionalista eszméktől nem befolyásolt is — ha felszólalásának és tanulmányának mélyére tekintünk, egyértelmű, hogy (sajátos megvilágításban), a nemzeti kérdés áll nála is előtérben. És a másik, Bartók: látszólag apolitikusabb témát nem lehetne már választani. Ha figyelmesen olvassuk tanulmányait, nem lehet nem észrevenni, hogy itt a népdalkutatásnál fontosabb dologról van szó: a nemzeti egységről, a nemzeti megmaradásról — és ezzel együtt eltérhetetlenül a környező nemzetekkel való egységről és együttélésekről. És itt újra Németh László kell, hogy eszünkbe jusson: Ady neve és alakja világít mintegy korszakokon átfelvőn, előre- és visszavetítve; és Ady s Goga tragikus kapcsolata és összefüggése.

Mi is juthat eszünkbe minderről? Újra és újra az, amit Zrínyi fogalmazott meg: az ország semmire és senkire nem számíthat önállósága kivívásában, jómódja megteremtésében — azaz, a történelemtudat mindannyiunknál egy sajátosan magyar-nemzeti központú, de sohasem feledkezik meg egyikük sem Európáról — anakronisztikus fogalmazással élve —, az igazi polgári humanizmusról, polgári demokráciáról. Kassák az egyetlen az itt tárgyalt szerzők közül, aki bizonyos értelemben másfelé is igyekszik tájékozódni és képes nemcsak ilyen átfogó nagy egységben gondolkodni.

Mi is hát a jellemző a *Gondolkodó Magyarokra*, milyen történelemtudat-szemlélet bontakozik előttünk? A tudat mindenképpen tragikusnak nevezhető — burkoltan, elhallgatva vagy ténylegesen megfogalmazva, de mindenesetre állandóan: a nemzet haláláról beszélnek gondolkodóink. A nemzet kategóriája mindig úgy jelentkezik, mint a priori érték, mint adottság, mint kritikán felül álló tény; ami soha, egyiküket sem akadályozza meg a tényleges kritikai magatartás érvényesítésében. Azaz, az fogalmazódik meg időben, korábban és későbbben, ami 1848-ban önállóság és függetlenség — polgári demokratizmussal. A nemzet ebben a megvilágításban — érték; olyan érték, ami nem söpörhető le a történelem színpadáról, olyan gyűjtőfogalom, mely egyesítheti a legkülönbözőbb „pártállású” gondolkodó-

kat. S ez már közösségi kérdés: s ebben a Zrínyi-felvetette kérdés máig húzódik.

Itt merül fel újra egyén és nemzet, vagy másképp fogalmazva egyén és közösség kérdése; e kettő összefüggése, kölcsönhatása, egymást befolyásoló kapcsolata. Nem mohatjuk egybe persze a különböző szerzők nemzetről alkotott véleményét, elsősorban az időbeli eltérések miatt. Zrínyi korának nemzete, vagy Németh Lászlóé — nem ugyanaz; márcsak azért sem, mert Zrínyi korában, a XVII. században csak retrospektív történelemszemlélettel beszélhetünk *nemzetről*, hiszen a fogalom a XVIII.—XIX. század terméke, a polgári forradalmaké. A XVII. századi Regnum Hungariae egy egészen más szempontú *natio*val azonos; nevezetesen a rendi nemzettel, a nemességgel. S aligha téveszthetnek meg bennünket Zrínyi *Afiumának* azok a gondolatai, melyek a nép hadseregbe vonásáról, kiképzéséről stb. szólnak. Zrínyi nemzete, hogy Szűcs Jenő szavaival éljek, *horizontális nemzet*, vagy egyszerűsítve, a földrajzi határok által közrefogott *regnum*, melynek azonban csak egy töredéke *natio*. A Gondolkodó Magyarok második sorozata nagyon jól szemlélteti azt az ívet, mely a tényleges fogalom kialakulását jelenti. Kármánál a fogalom átmeneti állapotban van: tanulmányának már a címébe is beemelt *nemzet* valójában körülíratlan, nem meghatározott, de már közelebb áll a valóságos nemzet-fogalomhoz. Persze, nyilvánvalóan a felvilágosodás, koraromantika jegyeit viseli inkább magán. Ha végiggondoljuk azonban, A *nemzet csinosodása* is egy földrajzilag meghatározott nemzetet tétel. A sajátos „mellézköngéjét” Kármán tanulmányának az adja, hogy esetében a fő hangsúly a kultúrára, kulturálódásra esik; azaz egyfajta „polgári csinosodásra”. Olyasmiről van szó tehát, amit — megint csak Szűcs Jenő gondolataival élve — kultúrnemzeti koncepciónak nevezhetünk (persze a fogalom használata itt még valójában nem jogos). Eötvösnél látható, jelen esetben, először a nemzet fogalmának *vertikális értelmezése is*. A zsidók emancipációja nemcsak az ország polgárosítása — értsd, „csinosodása”, gazdagodása stb. szempontjából fontos, hanem, s elsősorban abból, hogy a rendi ország-nemzet koncepcióba az úgynevezett harmadik rendet is megpróbálja bevonni, hiszen a csekély számú magyar polgárságnak a zsidóság mindenképpen tagja. Tehát Eötvös sajátos kérdésfelvetése, amit korábban éppen nem aktuálisnak neveztem, ebből a szempontból, nagyon is időszerű. S még inkább az, ha belegondolunk abba, hogy kérdésfelvetése időben egybeesik másoknak — Petőfiének, Erdélyi Jánosnak, Aranyak stb. — egy még tágabb és szélesebb paraszti-népi „nemzet-koncepciójával”, ami többek között kulturális téren nyilatkozik meg először: a népdalkutatásban és gyűjtésben, egy — mondjuk így. „demokratikusabb” — esztétika kidolgozásában, s egy másfajta művészeti gyakorlatban. Talán történelmietlen, de egészen különös, hogy majd Bartók megint csak ide fog visszanyúlni 80–90 évvel később. Érdemes lenne azt is megvizsgálni részletesen, hogy akkor, amikor már a modern nemzetfogalomról jogosan beszélhetünk, ki melyik nemzet-koncepciót erősíti fel, melyikhez nyúl vissza! Most is Szűcs Jenő gondolatait idézve, mikor és hogyan érvényesül az államnemzet és a kultúr-nemzet, sajátosan, ha nem is magyar születésű, de a magyar nacionalizmusra nagyon is jellemző fogalmak. Ebből a szempontból jellemző is és meggondoltató is, hogy Németh Lászlónál kap nagyobb hangsúlyt a kultúr-nemzet fogalma, ráadásul sajátosan deformálva.

Mindebből kiderül, hogy a nemzet általában gondolkodóink számára mindenek

alapja. Nyilvánvaló, hogy a sajátos magyar történelmi alakulás eredménye is ez; annak, hogy az ország mint államnemzet sohasem volt 1526 után önálló és független. Ugyanakkor mégis, elsősorban mint kultúr-nemzet, a környező kisebb népekkel szemben „hatalom” volt, vagy legalábbis szeretett volna lenni. A nemzetközponitáság végül is ugyanazt az ambivalenciát hordozza magában. Aligha tagadható a szemlélet sok tekintetben jogosult volta, történelmileg meghatározott eredményei, az, hogy éppen a legjobbaknál, valóságos értéket képvisel. A nemzettel és a hozzákapcsolódó értékekkel mindig a másod-harmadrangú „gondolkodók” éltek vissza, torzították el azokat. Az igazi művészek, politikusok, gondolkodók így, talán már nem is meglepően, hanem inkább törvényszerűen maradtak-maradnak magukra. Úgy tűnik ugyanis, hogy a nemzetközponitás elve mindig akkor erősödik fel igazán, amikor az egyes embernek nincs más reális közösségi lehetősége, közösséghez való kapcsolódási tere, csak a nemzet mint átfogó, valahová való tartozást jelentő nagyközösség, mely átfogó általánosságában és az egyén számára a priori adott voltában bizonyos tekintetben amúgy is kritikán és kétségen felül áll. Németh László így fogalmazta meg ezt a problémát a San Remo-i naplóban: „A közösség buzdítása hiányzik ezek közül az egyéni katarzis-kísérletek közül.” Mire is gondolhatunk e kijelentés olvastán?

Gondoljunk először Zrínyire és Kármánra; Zrínyire *egyéni* erőfeszítések eredményei Zrínyi katonai munkái elméletben, s mennyire (sikerei ellenére is) egyedülvaló gyakorlati katonai tevékenysége; s mennyire magáramarad. Kármánnál elég, ha csak az *Uránia* sorsára gondolunk. De ugyanide jutunk, ha Németh László vagy Bartók Béla személyére gondolunk. Kiugró teljesítményeket láthatunk, melyek mindig csak egy maroknyi alapra támaszkodnak. „Egyéni kísérletek” ezek, melyek mégis mindig nemcsak az egyén, hanem egy nemzet megváltására törekcsenek s törvényszerűen válnak magányossá. Itt kell rátérnünk Kassák kísérletére, aki a többiektől különáll. Bizonyos szempontból a *Csavargók, alkotók* a sorozat „legtanulságosabb” írása; igaz, Kassák számára már a mű keletkezésének ideje is több mindent „világosabbá” tesz, pontosabban, bizonyos problémákat más aspektusból vet fel. Így a számunkra most legfontosabbat: egyén és közösség viszonyát. Láthattuk, gondolkodóink számára evidencia személyük, illetve általában az egyén alárendelése a nagyobb közösségnek, adott esetben a mindenkori nemzet szolgálatának. Vagy fogalmazzunk pontosabban — az adott kor Magyarországnak. Az egyéni problémák, az egyéni esetek soha nem kerelkedhetnek felül, nem nyomhatják el az „országos” kérdéseket. A különböző korokon áttekintve persze mindez másképp és másképp jelentkezik. Zrínyi korában még az egyén és haza-közösség mintegy természetből adott közösség „egymásra” utaltság; mintegy gyermekkori „aranyidő”. Az individualista kérdésselvetés, nevezetesen, az az elágazás, mely azt mutatja, hogy nem feltétlenül esik egybe a haza, a nemzet, és a személyes boldogulás — a polgári társadalom kialakulásával, a felvilágosodás és romantika születésével veszi kezdetét. Magyarországon mindez jócskán elhúzódik, illetve árnyékban marad, éppen a megoldatlan történelmi-társadalmi kérdések miatt. Az individualis problémák teoretikusabb megfogalmazásai először igazán a XIX. század vége felé, a Monarchia sajátos képződményeként kerülnek élelőbb megvilágításba, s azután majd a XX. században. De mindvégig alárendelve, másodrangúnak tekintve a nemzeti problematikával szemben. Kassák fogalmazza meg itt először, hogy az egyén szituációja mennyire más már, mint a múltban. A sorozat három XX. századi gon-

dolkodója — Németh L., Kassák, Bartók közül — csak Kassák számol igazán a kor egyéni egzisztenciális problémáival — a modern életérzés káoszával, a szétszakadozottsággal, az izolációval, az egyén magárahagyottságával; „a tájékozatlanság és személytelenség lett tömegjelenséggé!” — írja, miután három — Gorkij, Jack London és Panait Istrati — sorsát-művét kísérte figyelemmel. S amikor Istrati szavait idézi — „Nem hiszem el többé, hogy csak a proletariátus sorsáról lenne szó, hanem meg vagyok győződve, hogy itt maga az emberi lét forog kockán” —, akkor már teljesen világos, hogy Kassák, persze, sok tekintetben megintcsak magányosan, az „igazi” „nemzeti és európai” gondolkodó. Ha más szempontú is, de ebben is nem kevés kihívás van. S ha valamiben, abban az egyben mind a hat magyar gondolkodó megegyezik: „provokálják a sorsot”, a végzetet hívják ki maguk ellen, ők, a magányos „hősök”, akik személyükben mind annyira esendők, újjuk tévedésekkel teli s maguk is sokszor bátorítanak. Zrínyi vadkanja, Kármán rejtélyes útja és halála. Eötvös futása a forradalmas Pestről, Kassák gögös elzárkózása, Németh László politikai tévedései, Bartók vékony, tőrékeny alakja — így, együtt emberi mindaz, amit próbálnak. S így tanulság és példa magatartásuk, etikájuk. Mert csak ez lehet számunkra „hasznosítható”; elődeink munkáinak ismerete, de legfőképpen tudósi-művészi-emberi tartásuk példája. A történelem — Szücs Jenő gondolatával élve — egyébként nem példatár, nem az a „bűvös doboz”, ahonnan a „megoldás kártyái” kihúzhatók. A múlt ugyan a jelen elötörténete és ennek megismerése talán bizonyos tévedések elkerülésében segíthet; de nem segíthet más, újabb hibák és bűnök el-

Lackó Miklós:

Szerep és mű

A két világháború közötti korszak ideológiai és kulturális életének tanulmányozása egyre sürgetőbb igényként veti fel azoknak a hagyományoknak a feltárását, melyek napjaink társadalmi gondolkodására hatással vannak. Szembeötlő mindenekelőtt, hogy a modern kori magyar kultúr-történet ellentmondásokban cseppet sem szűkölködő szakasza milyen sok — többnyire alig tudatosított — értéket rejt magában. A legélesebben kiütözött társadalmi ellentétek nyomasztó szociális és kulturális klímájában ugyanis olyan életművek (és szerepek) születésének lehetünk utólag tanúi, melyek — ha magukon viselték is a korszak sajátos jegeit — mindenképp termékenyítőleg hatottak a századunk művészeti-kulturális arculatát mélyen befolyásoló értékek létrejöttére. Lackó Miklós *Szerep és mű* című tanulmánygyűjteményében — szakítva a történetírás hagyományos módszereivel — éppen arra tesz kísérletet, hogy kipróbálja: „egy nehéz korszakban létrejött szellemi teljesítmények iránti tisztelet és megbecsülés összeférhet-e az ideológiai kritikával”. Ha a kötetben szereplő *Osvát*-, *Lukács*-, *Illyés*-, *Németh László*- és *Kerényi Károly*-tanulmányok az irodalom, a tudomány és a kulturális élet határkérdéseivel foglalkoznak is, az olva-

követésének megakadályozásában. Nem gondoljuk, hogy a műlt osztályozható, hogy eredményekre jogosít, vagy reménytelenségre biztat. Az egész sorozat, mind a 12 kötet egyébként valami hasonlót sugalmaz azzal, hogy *nem sztereotíp* alkotók, gondolkodók műveit idézi. Az érthetőség kedvéért: *nem* Táncsics, *nem* Petőfi, *nem* mások szerepelnek eddig, akik mintegy „meghosszabbított egyenesként” látszólag ivelnek a mához. Úgy tűnik, a szerkesztő nagyon is helyesen, sokkal nagyobb gondot fordít arra, hogy éppen azokkal a gondolkodókkal ismertesse meg olvasóit, akik mintegy eddig perifériára szorultak, ismeretlenek voltak, a magyar irodalom és eszméletét szélére szorultak, ilyen vagy olyan okok miatt. A mostani 6 füzetből álló rész is igazságot szolgáltat: Kármánra aligha volt valamikor is tekintettel a magyar közvélemény; Eötvös sem örvendhetett valójában sikereknek, elgondolásai és művei kiadása ellenére; Kassák esetében talán nem is kell minderre részletesen kitérni.

A történelem *van*, az egyesek által; s legfeljebb ezen egyes személyeinek etikai példája irányíthat bennünket. „A múltat eljártszottuk, és a jövődőt nem ismerjük. Semmi egyéb pozitívumunk nincs jelenünknl.” — írta Kassák nem kevés reménytelenséggel és bölcsességgel. Vagy, hogy újra Zrínyi egy leveléből idézzek: „provokálom az fatumot”. Ami — ne féljünk rádöbbenni — az *erkölcsi* tartást is invokálja, melyet Zrínyi évszázadokon átívelő, megrázó sorai, „üzenete”, fogalmaztak meg:

„Béfed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Tisztességes legyen csak óram utolsó.

Akár farkas, akár emésszen meg holló,
mindenütt felüi ég, a föld léssen alsó”

Dérczy Péter

so előtt vitathatatlanul világossá válnak e korszakot jellemző társadalmi-ideológiai sajátosságok.

Am a szellemi teljesítmények mindig kötődnek valamilyen társadalmi-közéleti szerephez; más-más módon fejezve ki a szembenállást, vagy éppenséggel az elszigetelődést. Osvát Ernő e tekintetben kulcsfigura a két háború közötti időszak szellemi képletének megrajzolása szempontjából. S ugyanakkor kiváló irodalomszervezőként és kritikusegyéniségként szerepe nem egyszerűen „irodalomtörténeti” jelentőségére korlátozódik, hanem maga is az árral szemben úszott. Nemcsak maradéktalanul „akaratába vette fel sorsa kényszerúságát” (húsz éven át volt a Nyugat szerkesztője), s így átélhetővé, szinte a közvetlenség erejével megragadhatóvá tette ezt a tragikus konfliktusokat magába rejtő kettős élet-hangoltságot, hanem az irodalom szellemi közegében mégiscsak az áttörés lehetőségei után kutatott. Miként Lackó Miklós írja: „*Osvát egyéniségének egyik legfontosabb vonása, talán személyes erkölcsi hitelét is elsősorban ennek köszönhetette: a folytonos készenlét arra, hogy az árral szemben úszszon. Ő akkor érezte magát elemében, ha ellensúlyozóként szerepelhetett*”. S nemcsak a legmélyebben kiélezte a válságtudatot azzal, hogy mindvégig kitarotán küzdött az irodalom, a művészet szuverenitásaért, hanem — bár később olvashatjuk: nem ellentmondásmentesen — képes volt megőrizni gondolkodásának moralitását is.

Minden bizonnyal ebben jelentősen közre játszott az a tény, hogy a XIX. századba nyúló szellemi élményeit és műveltséganyagát a gyorsan változó kor tapasztalataihoz mérte, s próbálta végig, tekintet nélkül annak intellektuális következményeire.

Ha más formában is, hasonló kettősséget vehetünk észre Lukács György az 1920-as évek második felében írt cikkeiben. Noha Lukács ebben a korszakában — mint ahogyan a könyv szerzője meggyőzően kifejti — a kultúra, az irodalom kérdéseivel nagyjából és egészében politikai szempontból foglalkozott, írásai mégis két réteget foglalnak magukba. Míg az egyik rétegben nem jelentéktelen az „aktuálpolitikai” érvek és magyarázatok száma sem, addig a másik réteg — némiképp kísérleti jelleggel — mélyebb ideológiai, vagy esetenként esztétikai elemzéseket is tartalmazott. Még ha az élet és a mű, az alkalmazkodás és a különállás konfliktusai az európai magatartást erősítették is benne, Lackó Miklós felsorakoztatott bizonyítékai alapján aligha lehet kétségbe vonni, hogy gondolatai jóval erősebben kötődtek a magyar társadalomhoz és kultúrához, mint ahogyan azt általában feltételezni szokás. Lukács Györgynek a német szellemi élettel fenn tartott szoros kapcsolata ugyanis semmiképp sem teheti kétségessé azt a reális hipotézist, hogy realizmus-elmélete például csak a közép-kelet-európai régióban született meg, s erőteljesen magán viseli a magyar társadalmi és kulturális viszonyok hatásait.

A közép-európai léthez való tartozásnak azonban nemcsak rejtett és nehezen felfedhető szálai vannak, hanem a nyilvánvaló igazság erejével ható megnyilvánulásai is. Illyés Gyula két háború közötti tanulmányainak interpretációja arról győz meg bennünket, hogy ebben a korszakban valódi alternatívaként jelentkezett annak a szerepnek a vállalása, mely a néppel való bensőséges azonosulást lehetővé tette. Csakhogy ehhez mindenekelőtt kettős értelmű hitelességre volt szükség: „*őszinteségre a néppel és önmagával szemben egyaránt, olyan szemléletre, amely egyszerre képes a népet belülről és kívülről látni; néppé válni, de megmaradni értelmiséginek is*”. Lackó Miklós tanulmányában a szerepalakításnak éppen ezt a belső folyamatát kísérhetjük nyomon; a „ragaszkodó hűség” megannyi jelét sorolja fel, amelyek azonban semmiképp sem függetlenek az Illyés által vállalt életszerep belső nehézségeitől. Mégpedig nem egyszerűen azért, mert az ember és szerep problémái mindinkább a külvilág ellentmondásait alakulnak át, hanem mert a valóság sokszor másképp oldotta meg a „parciális” kérdéseket is.

A valóság megkerülhetetlenségét ugyanakkor a Németh László-i szerep még érzékletesebben tanúsítja. Németh Lászlót — mint olvashatjuk — elsősorban nem a nép szociális helyzete foglalkoztatta, hanem saját társadalmi-morális eszméit akarta átültetni a valóságba. Így a magyar-

ság és korszerűség egységének vágyában a bizonytalanság felhangjai is jól kivehetően megjelennek: a szellemi-művészi közeg furcsa módon nem a gondolat tetté érlelésének terepére, hanem sajátos befelé forduló „pótcselekvéssé” válik. „*Kiderül ez abból, ahogyan témáit megközelíti: csak ritkán hagyja el a kultúra, az irodalom szűkebb területét, elsősorban a kultúra állapotát, az író sorsa, magánya, a magányból való kitérés lehetősége foglalkoztatja*”. Noha Németh László is jellegzetesen magán viseli a korszak polgári értelmiségének jellemző ambivalens magatartását, a magyar szellemi-irodalmi hagyományoktól mégsem tudott olyan radikálisan elszakadni, ahogyan ő maga gondolta. Sőt, a harmincas évek elején háromfrontos harcra kényszerült: harcra és vitára az új nemzedék zömének baloldali forradalmi hangulata ellen, s küzdelemre Babits nézeteivel, illetve a már visszaszorulóban levő radikális népiességgel szemben. Éppígy nem tudott elszakadni Kerényi Károly sem, akinek egyik központi problémája volt a magyar szellemi életben tapasztalható beszűkülés és hanyatlás, s az egyetemes emberi távlatok hiánya. Az antikvitás vallástörténeti megközelítése adta meg az alapot annak a „sziget-gondolatnak” a kifejtéséhez, melyet a hivatalos szaktudomány kihűlt szellemével állított szembe. Míg Németh László „az alakot nyert élet” megvalósítására alkalmas szellemi magatartás szükségességét hangoztatta, addig Kerényi a magyar kultúra nyugathoz tartozását emelte ki, „s éppen annak veszélyét húzta alá, hogy a »bizánciság« elnyeli az idegenbe szakadt, sőt. a hazai magyarságot is”.

Bármilyen szempontból vizsgáljuk is Lackó Miklós tanulmányait, kétségtelen tényként kell megállapítani a történeti tárgyilagosságot csakúgy, mint az elemzett kérdésekre adott válaszok történeti jogosultságát. Mivel a múlt megértése elsősorban jelenünk szempontjából lényeges, a történelmi örökséget minden kornak, minden nemzedéknek újra és újra meg kell ismernie. Rejtélyeikre és igazságaikra ugyanis nincsenek örök érvényű feleletek. Csak olyan feleletek lehetségesek, amelyek nem valamiféle végletesen szigorú, zárt világnézet alapján fogalmazódnak meg. Ha pedig ezt elfogadjuk, máris közelebb jutottunk ahhoz a felismeréshez, hogy „egy nehéz korszakban létrejött szellemi teljesítmények iránti tisztelettől és megbecsüléstől” nem lehet idegen az ideológiakritika. Annál kevésbé, mert segítségével olyan kérdések tehetők fel a múltnak, amelyek egy reálisabb történelemkép kialakításához vezetnek. Sok, ehhez hasonló munkára volna szükség; a mindenáron való leleplezés és elleplezés hamis alternatíváit elvető, a történelmi önismeretet reálisan formáló művekre. (Gondolat)

Kerékyártó T. István

Thiery Árpád:

Királynék városa

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

Sok oka lehet annak, hogy viszonylag kevés városmonográfia született eddig. A legfőbb ok talán éppen a magyar történelemben keresendő. Késve — az európai fejlődéshez képest — alakultak ki városaink, s az ország pusztulása vészterhes időkben ezeket sújtotta a legérzékenyebben. Pusztultak a falvak is, de az erdőkre, nádasokba menekült lakosság az ugar újbóli feltörésével megteremtette a faluközösséget is. Nehezebben heverték ki a veszteséget a városaink, hiszen a két településforma között nem csupán a házak mennyiségében van különbség. A város minőségében több és más. Mindenekelőtt szabadabb volt a feudális kötelmektől, polgáraiban több volt a vállalkozókedv. Már amikor persze magyar polgárságról lehet beszélni, mert ez a (nálunk csak) réteg jószerevével csak a múlt században válik számottevővé. Ezért van az, hogy a magyar történelem — sommásan fogalmazva — a falvak és a parasztság története. Voltak persze városaink is, nem egy több évszázados centenáriumot ünnepelhet, de ezek fejlődése, létezése nem volt folyamatos.

Így van ez Veszprémmel is, amelyről Thiery Árpád kísérelt meg újságírói, írói és szociográfusi eszközökkel valamiféle képet alkotni. Hiába építenek várat ide az Árpád-házi királyok, hiába van egyeteme már a XIII. században, ha már 1272-ben feldúlja, felégeti és lerombolja Csák Péter, hogy a városi rang és az egyetem emléke évszázadokra elfelejtődjön, hogy a betelepülő és telepített parasztok, polgárok (többször is!) kezdhessenek mindent elől. Pedig ez Pannónia, ma is az ország kulturáltabb, legtöbb történelmi emléket megőrzött fele, amelyre nem kis irigységgel és nosztalgiával nézünk a Dunán innen.

Thiery Árpád könyve bizonyos szempontból úttörő is. Nem kapcsolható ugyan Erdei Ferenc *Város és vidékéhez*, mert eszközeiben és szemléletében más; ugyanakkor alaposabb munka, mint Miskolczi Miklós könyve Dunaujvárosról (Város lesz csakazértis). A személyes kötődés (a szerző gyerek, diák, később újságíró volt Veszprémben), egyszerűsége távolságtartás is. Thiery Árpád ismeri, de nem szereti Veszprémet. Nagyon érdekes (érdemes is) kihámozni a 300 oldalnyi szövegből ennek az okát. Tanulságai általánosíthatók csaknem minden vidéki kis- és „nagy”-városunkra. Mitől kisváros Veszprém? Attól, hogy nem volt, ma sincs számottevő ipara. Ez (csekély kivétellel) csaknem minden magyar városról elmondható. Ipari városaink a kiegyezés után váltak tényezővé (például Ózd, Diósgyőr, Salgótarján, de még Budapest is). Mi emelte ki akkor Veszprémet a környék települései közül? Az, hogy püspöki székhely volt, mint Eger, Esztergom, vagy Kalocsa. Ez aztán meg is határozta jellegét is, fejlődését is — sajátos és sajnálatos, hogy még 1945 után is

sokáig. Végül is a központi akarat emelte ki a provincializmusból, adott dinamizmust a fejlődésnek, azzal, hogy odatelepítette a vegyipari kutatást, illetve a vegyész-mérnöki kart. Ez megintcsak tanulságos, mert általánosítható tünet. Joggal vetődik fel ugyanis a kérdés — és a veszprémiek fel is teszik —, hogy milyen az egyetem és a város kapcsolata? Neuralgikus pont ez Miskolcon is, ahol a veszprémivel azonos időben épül a nehézipari műszaki egyetem. Azt gondolhatnánk, s ezt várták az egyetemek létrehozói, odatelepítői is, hogy a nagyszámú, magasan képzett értelmiségi letelepedése majd a maga képére formálja a város szellemi arculatát is. Nos, ez a fordulat mindmáig várat magára Veszprém-ben (és Miskolcon is). A város és az egyetem egymás mellett él, tudva egymásról, s egymásra mutogatva az elmaradt szellemi felpozíció miatt. Thiery sok oldalról tapogtatja körül, de megfejtani nem tudja ezt a dilemmát, ellentmondást. Talán, mert éppen az eszközei akadályozzák ebben. Több-ször is visszatérő motívum a könyvében az a rezignáció, kijózanodás, amely a mai ötvenéveseket keríti hatalmába a mai valóság láttán. Ez emberileg érthető, hiszen az ifjúkor eszményei — bármilyenek is lettlégyenek — a velük-irántuk táplált illúziók és nosztalgiaik mindenkor szebbnek tűnhetnek a valóságnál. Csakhogy, ami motívum lehet egy generáció megértéséhez, az — szemléleti — korlát lehet a változó világ tanulmányozásában. Arra gondolok itt, hogy meddő és veszedelmes dolog a tényeket az ideákkal szembesíteni. Mert csak a konkrét valóság alapos ismerete alapján lehet, érdemes elméleti következtetéseket levonni. Volt idő, amikor hajlamosak voltunk megfeledezni erről, s ez a kor éppen Thiery(ék) ifjúkora. Olyan alapvető, az emberi cselekvést mozgató és behatároló komponenseket nem vettünk figyelembe, mint érdek-érdekeltség, gazdaságosság, hatékonyság, ésszerűség stb. Veszprém (és más városaink) fejlődésében is kimutathatók azok a gyermekbetegségek, amelyek a fentebbi tényezők mellőzéséből következtek. Minden beavatkozás a fejlődésbe számos, csak később jelentkező következményt von maga után. Könnyebb valamit beindítani, mint normális fejlődését, üzemelését, életét biztosítani és megszervezni. Veszprém eseténél maradvány, a dilemma nem csupán az ipar hiánya volt. Vittek oda ipart is, s akkor kiderült, hogy nincs elég lakás. Nosza, akkor lakásokat kell építeni, sokat, gyorsan, minden áron. Feláldozva, megnyírálva akár a történelmi városmagot is, megváltoztatva ezzel a történelmileg kialakult jellegét. Gombamód nőnek ki a lakótelepek, állandó versenyfutásban az újratelemelő lakáshiánnyal. Csakhogy, s ez éppen napjainkban válik egyre kínzóbban nyilvánvalóbbá (s nem csupán Veszprém-ben!) a lakótelepek laza halmaza, füzére még nem város. A város ugyanis több mint munka- és lakóhely. A kereskedelmi és egyéb szolgáltatások még csak lohognak a növekvő igények után, de egyre kínzóbb a lemaradás a kultúra területén. Kevés az iskola, tehát zsúfoltak a tantermek, több műszakban tanítanak.

Nincs elég mozi, könyvtár, kultúrház, olyan intim és közösségi helyiség, ahol az emberek találkozhatnak, ahol a közösségi és kulturális élet szerveződésképpen. Ezek a körülmények már az elsőgenerációs lakótelepi polgár életét is megnehezítik, de még nem tudja megfogalmazni a hiányérzetét. Az értelmiségi viszont kifejezetten rosszul érzi magát ebben a közegben-környezetben. Éppen munkája jellege miatt igényelné azt, hogy legyenek alkalmak, fórumok, ahol szellemileg regenerálódhat, feltöltődhet, építheti magát. Mindenütt érvényes ez, de szembeütőbb a hiány egy olyan kisvárosban, mint Veszprém. Maga Thiery mond erre példát. Tizenöt-húsz értelmiségi hetente összejárt egy vendéglőbe, amolyan „dumapartira”. (Nem lévén klubjuk, hova mehettek volna?!) Ám bizonyos, jobb szó híján hatalminak nevezett körök ezt rosszalótták, s lassan ez a társaság is szétszéledt. Miért baj, rossz ez? Erre is Thiery hoz példákat, hiszen interjúalanyainak zöme értelmiségi. Ki-ki visszavonul a magánéletbe, a telekre, szőlőbe, kiskertbe. Privatizálódnak azok a szellemi-emberi energiák, amelyek megfelelő keretek között, fórumokhoz jutva a város életének motorjai lehetnének. Nem az úri kaszinó kártyapartijai hiányoznak a veszprémi vegyészeknek, egyetemi tanároknak sem, hanem a spontán és szervezett találkozási alkalmak és lehetőségek. Thiery hajlamos arra, hogy moralizáljon, máskor mozgalmi zsargonnal vonja felelősségre, marasztalja el a város értelmiségét. Szóvá teszi például, hogy egyeseket csupán az anyagi gyarapodás ösztönöz. De annak már nem jár utána, hogy miért és hogyan alakult ki ez a fogyasztói magatartás-szemlélet, miért menekülnek tudósok a szőlőkapáláshoz, saját telek- és villaszerzéshez. Számon kéri rajtuk, hogy nem vesznek részt a közéletben (amin csak valamilyen szervezetben való tevékenykedést ért), de azt már nem deríti ki, hogy ez a magasan kvalifikált réteg hol érvényesíthetné úgy az érdekeit, hogy be tudjon kapcsolódni a város életébe. Az emberek ma már nem hajlandók áldozatnak, harci feladatnak tekinteni az életüket. Keményen dolgoznak (Thiery is számos példával bizonyítja), a produktivitást tartják mértékadónak, de csak abban vesznek részt, amihez személyes közük is van. Hűvös racionalitással szemlélik (még azok is, akik részt vettek benne) az ötvenes évek mozgalmi romantikáját. S nem csupán azért, mert természettudósok, szakemberek. Tudják, hogy a megtermelt anyagi javak az elsődlegesegek, s ambícióikat, életvitelüket is ezek termeléséhez és megszerzéséhez igazítják. Így lesz a kisváros a sok-sok egymás mellett élő ember halmaza, de még nem közösség. Ahhoz, hogy közösséggé, civitássá váljon, más igényeket is kellene támasztani velük szemben, s meg kellene teremteni a feltételeket ahhoz, hogy az ő igényeik is kielégíthessenek. Talán túl sok szó is esik Veszprémről szólva az értelmiségről, de nincs ez másként Thiery könyvében sem. A hajdani veszprémi rovatvezető saját maga szűkítette le vizsgálódási körét. A gond ezzel csupán az, hogy sokszor ismétli önmagát és megelé-

szik az általánosságokkal, amelyeket egy-egy eset nyomán ereszt ki a tolla alól. Ezért támad az a kínos érzése az olvasónak, hogy noha valóban sok mindent megtudott Veszprémről, végül is nem ismerte meg igazán. Az újságíró szemlélete, módszerei ritkán segítik a szociográfust. Jobban járunk, amikor az író szólal meg, mert akkor néhány plasztikusan formált emberi portrét kapunk. Az író ugyanis ábrázol, hagyja élni, hatni a valóságot, míg az újságíró nem jut tovább a szentenciáknál, sommás megfogalmazásoknál. Ez pedig 300 oldalon olvashatnánk sok, szociográfiának kevés. (Szépirodalmi, 1981.)

Horpácsi Sándor

Kultúráról, művelődésről — teoretikus megközelítésben

Társadalmi léptékű kulturális programjaink közül kettő — a közoktatás-politikai párthatározat és a közművelődési törvény — éppen ez idő tájt méretett meg kerek tíz év, illetve egy bő fél évtized távlatából. Az eredményeket és gondokat együtt-hatásukban vizsgáló számvetések joggal állapíthatták meg, hogy a szocialista építés nélkülözhetetlen eleme a kultúra, a művelődés differenciált — részben mennyiségi, de egyre inkább minőségi — fejlesztése, az emberi viszonylatokat továbbformáló kulturális forradalom kibontakoztatása. Megfogalmazódott, hogy az elhatározások konzekvens megvalósítása az igényesebb, összetettebb feladatok megoldásának képességét, a gyorsan változó körülményekhez, a nehezedő feltételekhez való jobb alkalmazkodás készségét is feltételezi. A még eredményesebb művelődéspolitikai gyakorlat mindenekelőtt gondolati eligazodást igényel, a szemléleti alapok tisztázását, megerősítését, alkalmasint megújítását követeli meg. Egyebek közt innen eredeztethető a művelődés tudományos kutatása iránti érdeklődés, amely már az eddigiekben is markáns szellemi teljesítményekben (például az *Esztétikai kiskönyvtár*, az *Elvek és utak*, vagy újabban a *Vélemények, viták* sorozat jó néhány kötete) realizálódott.

A marxista kultúraelmélet hazai irodalmát *Vitányi Iván*, *Huszár Tibor* és *Hermann István* újabb munkái gyarapítják.

Könyvének tárgyát, jellegét *Vitányi Iván* maga is nehezen tudta körülhatárolni, a tudományok rendszerében elhelyezni. Arra törekedett, hogy a kultúra helyét és szerepét az ember társadalmi létének sajátosságából levezesse, s egységes rendszerbe foglalja a kultúra, s a vele szorosan érintkező kategóriák (művelődés, közművelődés, érték, életmód, kommunikáció) fogalmát. Tanulmánya — saját kifejezésével élve — „kultúrszociológiai bevezetésnek” minősül, amelyben (mintegy az elmúlt évtizedben tett kezdeményezéseinek összegzéseként) egyesülnek a szociológiai és ontológiai né-

zópontok: azaz a szociológia konkrét kérdésfelvetései ontológiai értelmezést kapnak, illetve az ontológia marxizmus szemlélete nyer alkalmazást a szociológiában.

Vitányi a marxizmus klasszikusainál alap kategóriaként kezelt tevékenység fogalmát, illetve az objektum-szubsztantívum viszonyt részleteiben elemezve tágítja ki a termelési mód — „Tőkei-féle” — totalitását a társadalmi lét totalitásává, az egyén-közösség-objektíváció hármassága alapján. Az objektívációval, az emberi tevékenység termékeivel azonos dimenziórendszerben helyezi el az érték fogalmát, amelyet e helyütt „a bennfoglalt társadalmilag szükséges munka és a társadalmi szükséglet kielégítésének mértéke szerint rendezett objektíváció”-nak fog fel. Ezen a gondolati íven jut el a kultúra fogalmáig, amelyet dolgokból (objektívációkból, értékekből) és e dolgokkal összefüggő tevékenységekből (magatartásformákból, viselkedésmintákból) tart levezethetőnek. A kultúra a termelt-elsajátított-felhasznált objektívációk mineműsége szerint oszlik anyagi, szociális (érintkezési) és szellemi ágazatokra. Az anyagi kultúrához a termelés, az érintkezés kultúrájához a társadalom- és közösség-alakító cselekvés, a szellemi kultúrához a művelődés (művelés) és a kommunikáció tartozik tevékenységként.

A kultúra tágabb értelmezése magában foglalja az objektívációk mindhárom fajtájához való viszonyt, a szűkebb értelmezés csupán a szellemi kultúrát. Ennek szinonimájaként használható a művelődés fogalma is, amely ugyanakkor az objektív kultúra-fogalom szubsztantívum párja. „A szubsztantívum oldal voltaképpen két egymást átható tevékenység összessége: a művelés és a művelődés. Az első az objektívációk létrehozására irányul, a másik visszaható

jellegű, vele az ember magát alakítja. A valóságos művelődési tevékenységben a kettő mindig együtt van, ezért — külön kifejezés híján — összefoglaló értelemben is a művelődést használjuk. Az így értelmezett művelődésnek az anyag-forma-tartalom (mineműség-mennyiség-minőség) kapcsolatának megfelelően szintén három aspektusát különböztetjük meg: a művelődési erők állapota (műveltség), a termelő- és társadalmi erők állapotától függ, mint ilyen, nem jeléptményjellegű. A művelődési viszonyokat a termelési és társadalmi viszonyok határozzák meg, tehát feléptmény-jellegűek. Egységük a művelődési folyamatok tartalmi vonatkozása, a közművelődés, amelyet ebben a komplex értelemben egyetemes közművelődésnek nevezhetünk. Az egyetemes közművelődés így egyaránt magában foglalja a kultúra művelését (a hivatásos tudományos és művészi tevékenységet), az oktatást (nevelést) és a szorosabban vett, a mindennapi szóhasználat szerint értett közművelődést.”

Ha nem is törekszik mindenáron egzakt definíciókra, saját gondolatmenetének summa-zataként szükségképpen eljut az önálló fogalomértelmezésekig, s ezzel egyfajta fogódzót nyújt az alap kategóriák mibenlétének körülírásához, megértéséhez, a terminológiai vitákban való tájékozódáshoz.

Figyelemre méltó Vitányi könyve érték-elméleti szempontból is. Az érték filozófiai, szociológiai és közgazdaságtani elemzéséből azt a következtetést vonja le, hogy az értéket létrehozó munka három vonatkozásának — mineműség, mennyiség, minőség — megfelelően három különböző, hierarchikusan elrendezett (tehát szint-mineműségű) érték felel meg: a használati érték, a cseleérték és a minőségi érték. Ez utóbbi ka-

tegoriát a marxi életmű egészéből véli származtatni, s ezzel túllép a használati és cseleérték hagyományos dichotómiáján. Ugyancsak hármasságban tárgyalja az értékek struktúráját, megkülönböztetve a megismerés értékeinek (igazságértékek), a társadalmi magatartás értékeinek (a jó értékeinek) és az esztétikai magatartás értékeinek (szépségértékek) rendszerét. Ezzel mintegy megalapozza az erkölcs- és művészetszociológiai kutatások módszertanát, feladatait is.

Bár Huszár Tibor hat fejezetre tagolta — a Gyorsuló idő sorozatban megjelent — könyvét, valójában két nagyobb témával foglalkozik. Egyrészt a műveltségelmény alakváltozásait, a műveltségi szerkezet módosulásait mutatja be a tömegoktatással, az iskolarendszerrel való összefüggésben, másrészt az értelmiség képzésének, életvitelének főbb jellemzőit, kultúraközvetítő szerepének megvalósulását, lehetőségeit elemzi. Elsősorban ez utóbbi témakörrel kapcsolatos gondolatai kínálnak kiemelésre, minthogy egész eddigi munkássága is az értelmiségi létinód szakértőjévé avatta.

Huszár felfogása szerint „az értelmiséghez sorolandók mindazok, akik hivatásszerűen végzett tevékenységük elemeként új szellemi értéket alkotnak, biztosítják e tudás módszeres alkalmazását, részt vállalnak a kulturális értékek, a köz- és szakismeretek közvetítésében, irányítóként vagy szakértőként részesei a felsőfokú képzettséget igénylő döntés-előkészítő és végrehajtó munkának.” E társadalmi csoport a szocializmusban nem zárt, nem homogén, de a csoportot alkotóknak vannak rokonjegyei. Ezek sorából mindenekelőtt a meghatározott szintű társadalmi besorolást — vagy annak lehetőségeit — biztosító képzettség emelhető ki. Ez indokolja a felsőfokú szakképzésre vonatkozó hangsúlyt Huszár könyvében is. Ő azonban — a technokrata felfogások ellenében — olyan felsőoktatást szorgalmaz, amely nem korlátozódik szakemberképzésre, hanem az értelmiségi szerepkörökre, a szakismeret alkalmazását kiegészítő intellektuális funkciókra is felkészíti a hallgatókat. A szakműveltség és a közismereti műveltség közelítésének igénye a szerző szerint — már a középfokú oktatás szintjén konzekvenciákkal jár: növeli az általánosan képző, az egységes alapműveltséget biztosító intézmények szerepét.

Az értelmiség népművelő, ismeretterjesztő munkássága hazánkban — többek között — a Szabó Ervin-i, a móríci, kodályi hagyományokra épül. A tudás, életforma, magatartás komplexumaként értelmezett kultúra közvetítésének funkciói fejlődésünk jelenlegi szakaszában nem korlátozódhatnak az ismeretek továbbadására, a közművelődési intézmények munkájában való részvételre, hanem a kulturális minták, életminták közvetítését, a véleményirányítás mozzanatát is magukban kell, hogy foglalják. Huszár szerint e mozzanatok — bár nem elhanyagolhatók a termelőmunka szférájában sem — különösen nagy jelentőségűek a lakóhelyi közösségekben. Minden önmaga kultúráját továbbépítő értelmiségi azonban

nemcsak közvetítőként van jelen a politikai, művelődési folyamatokban, hanem befogadóként is.

A társadalom kulturális rétegzettsége statisztikailag igazolható tény, mint ahogyan az is nyilvánvaló, hogy az értelmiség adottságai, „mutatói” a legkedvezőbbek. Ugyanakkor Huszár könyvének epilógusa is megszívlelendő: „A fejlett szocialista kultúra igazi mértékegysége nem a diplomák és végbizonyítványok száma, hanem a minőségi mutatók: a kulturálódás felsővé vált szükséglete, a gondolatébresztő szó terjedését felerősítő közeg: a közműveltség, a nem középiszkolás fokozott gondolkodó emberek sokasága.” S e távlatokat a jelen józan realitásai közepette sem téveszthetjük szem elől.

Hermann István „hármaskönyve” (A polgári dekadencia problémái 1967.; A szocialista kultúra problémái 1970.; A mai kultúra problémái 1974.) jelentékeny hozzájárulásnak bizonyult a marxista kultúraelmélet továbbfejlesztéséhez, sőt — totalitás koncepciója révén — az elméleti tudat más szféráiban is termékenyítő hatásúak gondolatai. Ezúttal — az *Én és a világ* ifjúsági sorozatban megjelent kötetével — elsősorban a fiatalabb nemzedék világméretű formálását kívánta segíteni, filozófiai, szemléleti megalapozást adván az aktuális kérdésekben való eligazodáshoz. Mondandójában a történetiség és a praxis szempontjait, valamint az ember antropológiai-etikai (kulturális!) vonatkozásait egyaránt hangsúlyozó felfogás érvényesül.

Így például a társadalmi fejlődés folyamatosságának és megszakíthatóságának dialektikáját a kultúra kontinuitásának lenini elméletével véli leginkább értelmezhetőnek. Az emberiség küzdelmeinek termékeként felfogott kultúrakoncepció időszerűségét hangsúlyozza: „Lenin nem csupán az ellen tiltakozott, hogy a dogmatizmus a maga módján igyekezett kitalálni valamiféle romantikus színezetű új kultúrát, talán éppen annak érdekében, hogy az alapvető és szükséges kultúrát ne kelljen a dogmatikus állásponton álló embereknek elsajátítaniuk... A lenini gondolat azonban legelőbb ilyen erővel és nyomatékkal irányult ama polgári felfogás ellen, mely azért akar szakítani a múlttal, a történelmileg felhalmozódott örökséggel és a hagyományokkal, hogy megakadályozhassa a tudományos fejlődésből levonható világnézeti következtetéseket, hogy a tudományt az emberek számára valami külső hasznosságként és nem pedig világnézet-alkotó tendenciaként interpretálhassa.”

Mint ahogy Hermann egész könyve egyfajta gondolati reflexiója a felgyorsult és megsokszorozódott válságjelenségnek, természetes, hogy e problémakör a kultúrával összefüggésben is megjelenik kötetében. A huszadik század egyik tendenciózus jelenségének tartja a polgári gondolkodásban időről időre felbukkanó válságtudatot, amely gyakran a kultúrpresszimizmus képméretben jelent meg, vagy éppen a kulturális fellendülés hamis pátozóját hirdette. Az utóbbi években a modern gazdasági krízis a válságtudat új vonásait is előhívta, de a lényeg nem változott: „a polgári társadal-

mat ebben az esetben is a szocializmus vonzása ellenében igyekeztek felvértezni érvekkel.” Ugyanakkor Hermann arra is rámutat, hogy „a polgári ideológia magabiztossága vesztett erejéből, nem lehet minden meggondolás nélkül alkalmazni a közvetlenül szocializmussal szembe fordított, s ezért napjaink polgári ideológiája éppen az átfogalmazás stádiumában van”. Egyebek mellett e forrongó folyamatról is reálisabb kép alakul ki Hermann István esszéjének nyomán. (Vitányi Iván: *Társadalom, kultúra, szociológia*, Kossuth; Huszár Tibor: „Nem középiszkolás fokon...” *Magvető*; Hermann István: *Válságok és változások*, Kozmosz.)

Csongrády Béla

Munkásfiatalok VI. vers- és prózamondó versenye

Az Üvegipari Művek Salgótarjáni Öblös-üveggyárának Kossuth Művelődési Házában április 16–18. között lezajlott vers- és prózamondó verseny résztvevői egytől egyig munkásfiatalok voltak. Hogy a verseny döntőjében nyújtott teljesítményük alapján sokan igazolva látták a versenykiírás létjogosultságát, annak oka, hogy az ötvenhat döntőbe jutott fiatal sok hasonlóságot mutatott, s ha valaki mindenáron a közös nevezőt kereste, könnyűszerrel találhatott néhány meggyőzőnek tűnő bizonyítékot, melyek alapján bele nyugodhatott a közös címre jogosultságába: „munkásfiatalok”. Ha eltekintettünk volna a versenyzők „termelésben elfoglalt” helyétől, akárha a közös világlátásra, életpéldákra is bizonyítékul szolgálhatott a választott versek viszonylag szűk skálája, a nagyjából behatárolható témakör.

Jó okunk van azonban feltételezni, hogy bár a fentiek valóban beszédes jellemzői voltak a versenynek, csak épp nem arról „beszéltek”, amit sokan kihallottak, vagy kihallani szerettek volna belőle. Mi több, a munkásfiatalok VI. országos vers- és prózamondó versenye újabb cáfolata volt annak a téves nézetnek, amely a munkásosztály utánpótlását még mindig uniformizáltnak egységének látja és igyekszik láttatni. Pedig a döntőn bemutatkozott munkásfiatalok — a termelésben elfoglalt közel sem azonos helyükön túl — szélsőséges különbözőséget mutattak. Eltéréseik és rétegzettségük — a termelésben elfoglalt helyüktől sem független — valóságismeretük különbözőségében is rejlik. És ez a versek, illetve prózai művek tolmácsolásában is tükröződött.

Felmerül a kérdés, hogy a versválasztásban az előbbieket ellenére megmutatkozott hasonlóság nem mond-e ellent a látletünknek? A versenykiírás értelmében „a termelésben elfoglalt helyük szerint a munkásosztályhoz tartozó harminc év alatti dolgozó fiatalok” nevezhettek. A jelentkezőknek egy szabadon választott és egy SZOT-díjas költő, illetve író művét kellett megjelölniük a nevezési lapon. A „kötelező” választás önmagában aligha tekinthető valódi kötöttségnek, hiszen napjainkban azok a költők, írók, akiknek tehetségét egy vagy több hivatalos elismerés fémjelzi, kevés kivételtől eltekintve, valamennyien SZOT-díjasok is. A versenykiírás mégis orientált, s bár a SZOT — mint a verseny egyik rendezője — érthető módon állította reflektorfénybe saját díjazottjait, ezzel akaratlanul is szűkítette a kört.

Kétségtelen ugyanis — és ez a „közös jellemző” elvitathatatlan —, hogy a fiataloknak

egy széles rétege igen korán kerül kapcsolatba a termeléssel. Az is tény, hogy irodalmi ismeretük sokuknál megreked az általános, jobb esetben a középiszkolai „célrányos” tananyag szintjén. Így viszont nem csoda, ha a jelenkori (SZOT-díjas) költők verseskötetéinek lapozgatása közben a tanultakra „rimező”, azokkal érzelmi, gondolati, tartalmi rokonságot mutató költeményekre, írásokra esik választásuk. (Mellesleg, ha igaz, hogy a történelem tankönyvek rászolgáltak a korszerűsítésre, akkor ez százszorosan igaz az irodalmi szöveggyűjteményekre.)

De maradjunk a versválasztásnál! Amint az várható volt, idén is Garai Gábor, Benjámin László és Juhász Ferenc versei fémjelzték a SZOT-díjasok mezőnyét, illetve Váci Mihály „még nem elég” típusú versei.

A versmondók közötti különbözőség azonban a sok rokonságot mutató költemények interpretálásában is megmutatkozott. Félreértés ne essék, nem az előadás, a „produkció” színvonalára gondolunk. Hiszen természetes, hogy egy versenyen vannak tehetségek és kevésbé tehetséges előadók. Most azonban nem erről van szó, hanem az interpretációnak arról a dimenziójáról, amelyben az illető versmondó valóságismerete tükröződik. Mert igaz ugyan, hogy a munkásfiatalok többsége korán kiszakad az irodalom közelségéből. Igaz, hogy többségük később sem folytató autodidakta módon tanulmányokat, és nem élvezheti az értelmiségi lét — e tekintetben kétségtelen — helyzeti előnyét. Meglehető a termeléssel való korai közvetlen kapcsolatuk velejárójaként figyelemük sokkal inkább az „anyagiak” felé fordul. Am időközben, ha a világra tágabb kitekintést nem is, de üzemükbe, gyárunkba „szűkebb” betekintést mindenképp nyernek, megismerve vagy megsejtve a mikrokozmoszt — a társadalom egészére jellemző — működésének mechanizmusát. Ebbéli ismereteik különböző szintje alapján valljuk, hogy a munkásfiatalok semmiképp sem gyömöszölhetők be egyetlen — mégoly tág — osztályterembe. A valóságismeret azonos szintje, az azonos világnézet — helyesebben világlátás —, esetükben sokkal inkább alkalmas közös nevezőnek, mint „a termelésben elfoglalt hely”. (Igaz, ennek alapján igen nehéz lenne országos versenyt meghirdetni és szervezni, de akár pusztán jelentkezni is a résztvevőknek.)

De vajon a valóságismeret különbözősége tükröződhet-e egy versmondó versenyen? Az igenlő válaszhoz egyetlen dolgot kell feltételeznünk. Hogy tudniillik a versmondók esetét tettek legelőbb feladatuknak: értelmezték a választott verset. Az, hogy ki hogyan értelmezte, már önmagában sokat mond. Am tételezzük fel — volt rá példa —, hogy a versmondó a költeménnyel csupán hangulati azonosulást mutat fel. Ha lehet, akkor ez még érzékletesebb tükre a versmondó személyiségének. Szükséges megjegyezni, hogy a Bánffy György vezette zsűri már az elődöntők során igyekezett „kirostálni” azokat, akik színészi trükkökkel igyekeztek hitelesíteni vállalkozásukat. Ez érthető, hiszen az amatőr versmondóknál a szerepjátszás nem erény. Ellenkezőleg, az amatőr versmondó erénye, egyben szabadsága abban áll, hogy önmagát adja a vershez. Ezt még akkor is megteheti, ha valójában a választott költeménnyel nem tud azonosulni. És mert a munkásfiatalok VI. vers- és prózamondó versenyének döntőjében a legtöbb fiatal „önmagát adta”: a kétely, a hit, a lelkesültség, a bizonytalanság, a naivitás, a lelkesültség, a lehangoltság, a bizalom, a bizalmatlanság, az értelem, a közöny megannyi árnyalata hangzott el a reflektorfényben állók ajkáról. A jelzők korántsem teljes skálája jobban szétszórt a mezőnyt, mint az előadói képességek különbözősége.

A versmondásnak ez a dimenziója persze akkor volt legszembetűnőbb, amikor egyszor verset többen tolmácsoltak. Ilyenkor nem csupán a versekről, hanem mindegyik előadóról sokat tudunk meg: egyenként eltérő világokra derült fény.

Pintér Károly

